T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

TOPLUMSAL VE İLETİŞİMSEL BİR DÖNÜŞÜM UYGULAMASI: KEMALİST TÜRKİYE'DE DİL DEVRİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Birol Şevki TAVLI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gökhan ATILGAN

Ankara - 2013

ÖNSÖZ

Açlık belirlemiştir proleter dilini. Yoksullar karınlarını doldurmak için sözcükleri çiğnerler.[*]

Sözcükleri hep sevdim. Anadilim Türkçenin kıyılarından enginlere açıldıkça, tarih boyunca renk renk donanmış bu dile daha çok bağlandım; onu iyi kullanmayı ödev bildim. Sözlük karıştırmak, "dil yanlışları" hakkındaki kitaplara yönelmek ve dil dergilerini izlemekle başlayan tutkunluğum, lise yıllarında yoğunlaştı. "Dil devrimi" ile bu yıllarda tanıştım -edebiyat öğretmenim Ali Türkseven'in emeklerini unutmam olanaksız- ve yolumu çizdim: Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girdim. Burada beni bambaşka bir ortam karşıladı; "yeni" olanın pek sevilmediği, tutucu bir iklim egemendi. Düş kırıklığına teslim olmamaya çalışarak direnişe geçtim. Birkaç yol arkadaşımla kafa kafaya verdik, fakültede bir "Türkçe Topluluğu" kurduk. *Öz Türkçe*den yanaydık, bunun en doğrusu olduğuna inanıyorduk. Mezun olup da yüksek lisansa başladığımda, uzun yıllardan beri aklımda olan bir şeyi yapmaya niyetlendim: Türkçenin son yüzyılını ve geçirdiği dönüşümü, disiplinlerarası bir bakışla incelemeliydim. Hayatımda bunca yer eden bir konuda, kuşkuları dağıtacak, dayanaksız savları ve saldırıları geri püskürtecek, derli toplu bir iş çıkarmalıydım. Kemalizm, tek parti dönemi, ulusçuluk, kimlik inşası ve dil politikaları gibi alanlarda okumalarım ve araştırmalarım sürerken, başlangıçtaki sarsılmaz kararlılık, yerini soru ve tereddüt bulutlarına bıraktı. Düşüncelerim değişiyordu, ben değişiyordum. Vazgeçeyazdım; ilk gençliğimin tutkunluğuna gölge düşürmeyi göze alamadım bir süre. Ne var ki, zihnimde biriktirdiklerim bana rahat vermiyordu. Konuyu bugünkü kavrayışımla ele almadan, kendimle yüzleşmeyi başaramayacaktım. Yazmam gerekiyordu; yazdım.

---

[*] Theodor W. Adorno, **Minima Moralia, Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar** (çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), 6. basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s.107.

Teşekkür kısımlarını okuyan var mıdır, bilemiyorum; ancak adlarını anmazsam olmayacak birkaç kişi var ki, onlara şükran borcumu en azından *kâğıt üzerinde* ödemek istiyorum: “Bırakma-yeniden başlama-sonra yeniden bırakma-bir kez daha başlama” döngüsünde, tezi bitirebileceğime benden daha çok inanan; kişiliği, üretkenliği ve insanî nitelikleriyle beni her daim imrendiren danışmanım Gökhan Atılgan’a, sıkıntılı ve nihayetsiz konuşmalarımı dinleme ve çıkış yolları önerme nezaketinde bulunan değerli hocam Funda Başaran’a, yazım sürecinde kahrımı ziyadesiyle çeken anneme ve babama, uzak diyarlardan elini uzatıp hayatımı güzelleştiren Ege Edener’e ve son olarak, varlıklarıyla dünyayı benim için katlanılır kılan dört harika insana, Ender Gökoğlan, Funda Keskin, Evre Başar ve Can Olcay’a, kuru birer teşekkürden çok daha fazlasını borçluyum. Onlar olmasa bu tez de olmayacaktı.

Hak verileceği üzere, sosyal bilimler alanında öne sürülen disiplinlerarası bir tezin geçersizliği/yetersizliği, bölümleri kesiştiren *gri alan*ların azlığına ya da çıkışsızlığına değil, araştırmacının bu alanları iyi değerlendiremediğine delalet eder. Araştırmamın, seçtiğim doğrultudan sapmaması ve ortaya atılan düşüncelerin iç tutarlılığının sağlanması konusunda elden geldiğince titizlendiğimi belirtmeliyim. Bununla birlikte, her türlü eksiklik, çelişki ve yanılgıda sorumluluk elbette benimdir, şimdiden affımı dilerim. Dilbilim, toplumbilim, görece yeni ve özerk bir alan olarak toplumdilbilim (sosyolengüistik) ve iletişim kuramları eksenindeki pek çok kavramı, yakın tarih ve siyasî gelişmeler ışığında irdelemeye çalıştığım bu tez, yeni araştırmacılar için bir başvuru ve esin kaynağı olabilirse, kendimi bahtiyar sayarım.

Birol Şevki Tavlı

Haziran 2013

Aydınlıkevler, Ankara

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. m.	: adı geçen makale
a. g. y.	: adı geçen yapıt
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Alm.	: Almanca
Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Az.	: Azerbaycanca
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
CHF/CHP	: Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Fr.	: Fransızca
haz.	: hazırlayan
İng.	: İngilizce
İt.	: İtalyanca
krş.	: karşılaştırınız
Lat.	: Latince
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
[*sic*]	: bu şekilde yazılmış (*sic erat scriptum*)
s.n.y.	: sayfa numarası yok
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tat.	: Tatarca
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDAK	: Türk Dili Araştırma Kurumu

TDK	**:** Türk Dil Kurumu
TDTC	**:** Türk Dili Tetkik Cemiyeti
TRT	**:** Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TTK	**:** Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	**:** Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
yay.	**:** yayımlayan
YKY	**:** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları
vd.	**:** ve devamı

GİRİŞ

Türkiye'de yayımlanan çok satışlı gazetelerin bulmaca sayfalarında sıklıkla göze çarpan bir soru kalıbı vardır: *Eski dilde ...* Boşluğu *su* ile doldurursanız yanıt *ma* ya da *ab* olur. Karşınıza *ay* çıkarsa *mah* ya da *kamer*, *göz* çıkarsa da *çeşm* yahut *ayn* yazarsınız; olur biter –tabii, bulmacaya meraklı olduğunuzu varsayıyorum. İyi de, bu *eski dil* neyin nesidir? Bugün kullanılan Türkçeyle ilişkisi nedir? Eskiyeli kaç zaman olmuştur ve daha önemlisi, *neden* eskimiştir?

Eski dilin ardına düşüp Türkçenin yakın tarihini kurcalamak isteyen birini gözümüzde canlandıralım. Karşısına dikilecek en büyük engel, hiç kuşkusuz, yazı (abece) farklılığı olacaktır. Muhayyel kahramanımız, eğer Arapça ya da Farsçanın -yanı sıra daha başka dillerin- yazımında kullanılan abeceyi (yani *elifba*yı) bilmiyorsa, eli mahkûm, şu anki abecenin kullanıma girdiği tarihten sonrasını (1928) araştırmaya koyulacaktır. Aradan ancak bir insan ömrü kadar zaman geçmesine karşın, okuduklarını yardımcı kaynaklara başvurmaksızın anlaması pek güç olacaktır. Diyelim bu güçlüğü de aşmaya davrandı; kafasını Osmanlıca sözlüklere gömüp anlam incileri çıkarmaya daldı. Yine de ödevi burada sonlanmayacaktır. Bu kez önünde *saylav, kurağ, baysal* gibi, "eski dil" sözlüklerinde yer almayan, kolay erişilebilir kaynaklarda da fazlaca rastlanmayacak sözcükler duracaktır. Eğer pes etmeyip işin boyutlarını sezerse, kahramanımızın şu yargıya rahatlıkla varması olasıdır: Türkçe, insanı afallatan, muazzam bir dönüşümün sonucunda, bugünkü rayına girmiştir. İşte, elinizdeki çalışmanın birincil hedefi de, Türkçenin yaşadığı bu çetrefilli başkalaşmayı çözümlemek olacaktır.

Akla şu soru gelebilir: Her dil zamanla değişmez mi? Öyle ya, bütün diller gibi Türkçe de yüz yıl önceki gibi konuşulmayacaktır bugün. Yeni buluşlar, yeni gereksinmeler ve yeni kavramlar ortaya çıktıkça diller de evrilmekte, yenilenmektedir. Bu önerme yadsınamaz elbette; fakat Türkçenin geçirdiği dönüşüm, dillerin olağan evrimi olarak görülebilecek değişikliklerden çok daha büyük, çok daha kapsamlı bir *beşerî müdahale*nin sonucudur.

Peki burada bahsedilen, nasıl bir dönüşümdür? Soruya, araştırmanın başlığıyla karşılık verelim: Toplumsal ve iletişimsel bir dönüşüm. Başka bir deyişle, kişiler arasında iletişimi sağlayan dilsel öğeler (sözcükler, kalıplar, sözdizimi) ile o öğeleri *kodlayan* yazı sistemi değişmiş ve bu durum, dille sınırlı kalmayan bir yeniden yapılanmanın parçası; geniş halk kitlelerini etkileyen kimi siyasî kararların yansıtıcısı ya da tamamlayıcısı olmuş. Söz konusu müdahalenin, ana çizgileriyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda ülkenin yönetici kadrosuna egemen olan *Kemalist* düşüncenin iletişim alanındaki izdüşümü sayabileceğimiz reformlarla saydamlaştığını ileri sürebiliriz. Şimdi bu döneme daha yakından bakalım.

Kemalist reformasyon[1] dönemi, toplum ve kültür yaşamına ilişkin pek çok alanda düzenleme ve yenileştirme öngören, geniş çaplı dönüşüm uygulamalarının yaşama geçirildiği bir tarih kesitidir. Kültürel reformlar üstbaşlığında toplanabilecek atılımların içinde, dil kullanımlarına yönelik kararlar ile edimlerin önemli bir payı vardır. Yeni cumhuriyetin kurucu kadrolarının, *Tanzimat Fermanı*ndan (3 Kasım 1839) bu yana devletin dağılıp çökmemesi için çareler arayan askerî ve sivil bürokrasiden tevarüs ettiği teşhis ve tedavi yöntemlerini ve kendi özgün çözüm önerilerini kapsayan kültürel reformların en belirgin niteliği, on yıllardır ürkekçe, ikircikli tutumlarla gündeme getirilen ve -savaş ortamının da etkisiyle- istenen düzeyde verim alınamayan düzenleme girişimlerinin, bu kez kesin olarak ve bir anda gerçekleştirilmesi, sonuca da aynı hızla ulaştırılmak istenmesidir. Abece, rakamlar ve sözvarlığı konularında da bundan farklı bir yol tutulmamıştır.

Buraya değin söylediklerimiz, Türkçeye yönelik dönüştürme girişimleri üzerinedir. Ne var ki, dönemin siyasî erkinin iletişimsel denetim ve müdahalesi, salt Türkçedeki değişime bakılarak, tüm boyutlarıyla incelenmiş olmaz. Hattâ asıl büyük kırılmanın, Türkiye'de konuşulan diğer anadillerine ve kullanıcılarına uygulanan baskılayıcı, türdeşleştirici siyasette yattığını söylemek, abartılı bir anlatım olmasa gerektir. Ülkenin halen en yakıcı sorunlarından olan ve kolektif hakların yadsınması

---

[1] "Atatürk inkılâpları", "Atatürk devrimleri", "Atatürk reformları" ya da "Kemalist devrim" şeklinde de anılmaktadır. Konumuzun kapsamı dışında kaldığı için adlandırma tartışmasına girmeyeceğiz. Kemalizmin ne olduğu, ne olmadığı üzerine uzun uzadıya konuşmak da bu araştırmanın öncelikleri arasında değildir.

bağlamında sıkça işlenen konunun, esas olarak dil ve iletişim alanındaki kısıtlayıcı müdahaleleri içerdiği için, iletişimsel dönüşüm açısından da incelenmesi yararlı olacaktır.

Görüyoruz ki cumhuriyet döneminde gerek Türkçenin, gerekse diğer dillerin varoluşu, siyasî otoritenin elinde biçimlenmiştir. İlerleyen sayfalarda ayrıntılı biçimde anlatılacağı gibi, Türkçeye yönelik dönüştürme girişimleri ve bu girişimlerle koşut olarak giden tekdilli devlet düzeni, uygulama bakımından, *dil planlaması* kavramının bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu kavram, ortaya atılışı itibarıyla epey yeni olmakla birlikte,[2] geçmiş ve güncel örnek olayları incelemek ve karşılaştırmak bakımından son derece kullanışlı bir zemin sunmaktadır. Öyleyse araştırmanın hareket noktası olan bu terimi, içlemini ve yakın kavramlarla bağlantısını açıklamaya geçelim.

a. Dil planlaması, dil politikası, dil devrimi

Ara başlıktaki üç terimi de, tez boyunca yeri geldikçe kullanacağım. Dolayısıyla henüz yolun başındayken, aralarındaki ince ayrımları belirginleştirmek zorunluluğu duyuyorum.

Dil planlaması (İng. *language planning*), adından da anlaşılacağı gibi, her şeyden önce, planlama kavramının genel niteliklerini içinde barındırır: Gereksinimleri/eksiklikleri belirlemek, buna bağlı seçimler yapmak, hedefler öngörmek, bu hedeflere erişmek için izlenecek yöntemleri kararlaştırmak ve taslağı uygulamaya koymak gibi. Her planlamanın ayrılmaz parçası olan "doğaya hükmetme", olağan akışı kesintiye uğratarak ya da verili düzlemdeki nicel birikimi hızlandırarak değişim yaratma özelliği, dil planlaması için de geçerlidir. Bu kez

---

[2] Daha önce dil düzenlemesi, dil mühendisliği gibi öneriler kullanılmaktaydı. Dil planlaması tabiri, bugünkü kullanım biçimine 1960'lardan sonra kavuşmuştur (Adlandırma tartışmaları için bkz. Kâmile İmer, **Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.11-19).

planlanacak olan şey, bir toplulukta -bu topluluğa *hedef kitle* de diyebiliriz- kullanılan diller ve/ya da *değişke*ler[3] olacaktır.

Dil planlaması, en genel anlatımla, "istemli ve bilinçli kararlarla bir dilin geleceğini biçimlendirme"[4] ya da "dilin değişim, yayılım ve aşınım süreçlerine beşerî bir müdahale"[5] olarak tanımlanabilir. Fishman dil planlamasını "ulusal düzeydeki dil sorunlarına örgütlü bir çözüm arayışı" olarak belirginleştirirken,[6] Cooper kavramın sorun çözücülüğünden ziyade "dilsel davranışları kasten etkileme çabası" oluşuna vurgu yapmaktadır.[7] Hangi görünüşü öne çıkarılırsa çıkarılsın, dil planlamasının, dilin içeriğine yönelik ve *dilaşırı* (İng. *extralinguistic*) boyutları olduğu ve bunların çoğu zaman atbaşı gittiği savlanabilir.

Planlama doğrultusunda yapılacak müdahale, dilin, belirli amaçlarla dönüşüme uğratılmasını öngörmekle kalmayıp aynı zamanda planlayıcının toplumsal biçimlendirme ve yönlendirme isteklerine eşlik ve yardım eden bir eylemler dizisini de beraberinde getirir. Ülkede konuşulan dillerden birini ya da birkaçını, çeşitli işlevlerle kullanılmak üzere belirlemek, değişkelerden birini "doğru" kabul ederek standartlaştırmak, standart dili kodlayacak yazı sistemini gözden geçirmek (ıslah etmek yahut toptan değiştirmek), bu dilin sözvarlığını yenilemek ve çağcıllaştırmak; söz konusu eylemler arasında yer alır. Öte yandan eğitim kurumlarında hangi yabancı dillerin öğretilip hangilerinin müfredattan kaldırılacağı, azınlık dillerine özgürce yaşama hakkı tanınıp tanınmayacağı, çokdillilik seçeneklerinin gündeme getirilip getirilmeyeceği gibi konular da, dil planlaması uygulamalarının kapsamı içindedir.

---

3 Bu terim, ana çizgileriyle, "bir dilin, toplumsal bir grup ya da bölgeye özgü normları belirten özgül biçimi" olarak tanımlanır ve toplumdilbilimsel çeşitlemeleri (lehçe, ağız, jargon gibi) ifade etmede kullanılır.

4 R. L. Trask, **Language and Linguistics, The Key Concepts** (yay. Peter Stockwell), New York, Routledge, 2007, s.146.

5 Ronald Wardhaugh, **An Introduction to Sociolinguistics**, 5. baskı, Oxford, Blackwell, 2006, s.357.

6 Aktaran Kâmile İmer, "Nasıl Bir Dil Planlaması Gereklidir?", **Türkçenin Zenginleştirilmesi Kurultayı, Bildiriler - Tartışmalar** (yay. H. Altınkaynak), İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 2000, s.86.

7 Robert L. Cooper, **Language Planning and Social Change**, Cambridge University Press, 2000, s.45.

Bütün planlamalarda olduğu gibi, dil planlamasında da istenen sonuca varmak için uygulayıcıların belirli bir yaptırım güçlerinin olması gerekir. Dil planlamalarının çoğunda, sürücü koltuğunda iktidarı elinde bulunduran seçkinlerin, hükûmetlerin, resmî/yarıresmî kurumların; kısacası siyasî bir *otorite*nin oturduğu görülmektedir. Kaplan ve Baldauf, dil planlamasının, "en görünür haliyle hükûmetler eliyle yürütülen bir etkinlik" olduğunu söylemektedir.[8] Bu da bizi, *dil politikası* kavramını tartışmaya götürüyor.

Dil politikası (İng. *language policy*), yer yer dil planlamasıyla anlamdaş olarak kullanılmakla birlikte, daha çok, bu planlamanın amaçlarına göndermede bulunmaktadır.[9] Terimde geçen politika[10] sözcüğü, dil planlamasına ilişkin kararların muktedirler eliyle uygulanışını imler. Kaplan ve Baldauf'un ifadesiyle, "dil politikası, planlanan dilsel değişikliği başarmak için ortaya konan düşünceler, yasalar, düzenlemeler, kurallar ve pratikler bütünüdür."[11] Planlamayla amaçlanan dönüşümün çıkar grupları, yöneten ve yönetilen sınıflar üzerinden incelenmesini önceleyen kavram, daha dar anlamıyla, iktidarların ve devlet aygıtının kabul ettiği, yürürlüğe girmiş planlama kararlarını ve bunların sonuçlarını kapsamaktadır. Bu bakımdan her dil politikası, bir dil planlamasıdır; fakat her planlama, bütün planlama girişimleri resmen onaylanmadığından, dil politikasına dönüşemez.

Elbette, bir planlama resmen benimsenerek politikaya dönüştükten sonra, siyasî veçheler kazanır ve gündelik siyasetin bir parçası/aracı/argümanı durumuna gelir. İktidarlar değiştikçe dil politikaları da değişir, böylelikle eski planlama sekteye uğrar yahut büsbütün ilga edilir. Şu var ki, planlamanın kadük oluşu, yeni bir planlama sürecinin başlatılmayacağı anlamına gelmez. Siyasî otoritelerin, örtük ya da açık gündemleri vardır ve bu gündem kapsamına çoğunlukla dile ilişkin konular da girer.

---

[8] Robert B. Kaplan, Richard B. Baldauf Jr, **Language Planning from Practice to Theory**, Clevedon, Multilingual Matters, 1997, s. xi.

[9] Cooper, **a. g. y.** , s.29.

[10] Tez boyunca *politika* terimi, yalnızca İngilizcedeki *"policy"* karşılığı kullanılacaktır. *"Policy"*-*"politics"* ayrımını anlaşılır kılmak için, ikincisini karşılamak üzere *siyaset* sözcüğünü yeğleyeceğim. *"Policy"* için *siyasa* karşılığını kullanan yazarlar bulunmaktadır; ancak nasıl türediği tarafımca meçhul olan ve siyaset sözcüğünün radyoaktif bozunuma uğramış hali gibi görünen bu sözcüğe oldum olası ısınamadığım için, burada yer vermeyeceğim. Bu da benim bireysel dil planlamam sayılsın.

[11] Kaplan ve Baldauf Jr, **a. g. y.** , s. xi.

Türkiye siyaseti de bundan muaf değildir. Farklı iktidarlar, doğrultuları -ve şiddetleri- farklı olan dil planlaması girişimlerinde bulunmuşlardır. Dil planlamasının "en şiddetli" halini nasıl tanımlayacağımıza bakalım şimdi de.

Geldik *dil devrimi*ne. ***Dil devrimi*** (İng. *language reform/linguistic revolution*), en kısa anlatımla, "geniş ölçekli dil planlaması" olarak tanımlanabilir. Dil planlamaları, uygulanan dönüşümün büyüklüğü, çapı ve kapsama alanı bakımlarından iki başlıkta toplanmaktadır: Geniş (makro) ve dar (mikro) ölçekli dil planlamaları.[12] Bir planlama girişimi, her zaman aynı ivmede ilerlemez; bazen *kalp ritmi* hızlanır, daha önce el atılmadık sorunlar ele alınır, denenmedik yöntemler denenir, topyekûn bir seferberlik başlatılır; işler sürüncemede bırakılmadan, çarçabuk halledilmek istenir. İşte böyle dönemler, dil planlamalarının özel ve olağanüstü evrelerini oluşturur. Çoğunlukla daha büyük bir toplumsal dönüşüm projesinin uzantısı olarak işlev üstlenen bu planlama harekâtı, alt üst edici niteliği göz önünde bulundurularak, dil devrimi adıyla anılır. Öte yandan "Türk Dil Devrimi", Türkiyeli araştırmacıların yoğunlukla kullandıkları bir deyiştir ve Türkçenin, Kemalist proje uyarınca geçirdiği dönüşümün özel adı olarak görülebilir.

Bu üç kavramla da tanıştığımıza göre artık araştırmamızın genel çerçevesini oturtabiliriz:

Türkiye coğrafyasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden bugüne, dil planlaması olarak değerlendirilebilecek tutum ve edimler görülmüştür. Fakat bunlardan hiçbiri; kapsamı, niteliği ve yarattığı etki açısından, kurucu cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki düzenleme girişimlerinin yanına yaklaşamamıştır. Bu çalışmada, anılan dönem, geniş ölçekli dil planlaması -yukarıda açıklandığı şekliyle, dil devrimi- örneği olarak görülecek ve dil planlamasının uluslararası alanyazınındaki kavramlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır. Bunun için, çeşitli dil planlaması modellerinden yararlanılarak yeni bir taslak geliştirilecek, daha önce başka örnek olaylar irdelenirken ortaya atılmış olan terimler yerlileştirilecek ve birtakım yeni terimler önerilecektir.

---

[12] Kaplan ve Baldauf Jr, **a. g. y.** , s.52.

Kemalist dönemde dil devrimi dendiğinde, akla çoğunlukla, Arapça ve Farsça öğelerin yerini Türkçe öğelerin alması gelir. Araştırma boyunca biz, "dil devrimi" ifadesini, önereceğimiz planlama modeli doğrultusunda, abece değişikliğinden (1928) *Güneş-Dil Kuramı*na (1935) ve sonrasına dek, dille ilgili bütün seçim ve girişimleri kapsayan, geniş çaplı bir uygulamalar zincirini adlandırmak için kullanacağız.

Çalışmamızda Türkiye'deki dil devrimini, yer yer geriye ve ileriye gidişlerle, içine doğduğu toplumsal iklim ve yarattığı etkilerle, tarihsel bir *örnek olay incelemesi* (İng. *case study*) biçiminde ele alacağız. Bunu yaparken betimleyici (İng. *descriptive*) yöntemle ilerleyerek, inceleme konusu olacak her adımda belli başlı olaylar ve özneler hakkında veriler sunmaya öncelik vereceğiz. İşlenen konu başlıklarının sonunda, sebep-sonuç bağıntılarına bütüncül bir bakışla, konuya ilişkin soruları ve tartışmalı noktaları ortaya koymaya çalışacağız. Olgusal anlatıma yer vermekle birlikte, daha çok, çözümleyici bir yaklaşımı benimseyeceğiz.

Türkiye'de uygulanan dil planlaması, öncesi ve sonrasıyla, pek çok yazar ve araştırmacının yapıtlarına konu olmuştur. Her şeyden önce, dil planlamasını kuramsal açıdan ya da bir örneklem üzerinde inceleyen ve toplumdilbilimsel varsayımları konu edinen pek çok yayında, Türkiye'de yaşanan dil planlamasına ve Atatürk'e yer veren satırlara rastlamak olasıdır.[13] Bunun yanı sıra, başlı başına Türkiye'deki planlamaya özgülenmiş çalışmalar da bulunmaktadır: Heid'in yapıtı, uluslararası düzeydeki ilk yayınlardandır.[14] Boeschoten[15] ve Brendemoen'in[16] çalışmaları evrensel alanyazınında göze çarpmaktadır. Landau ise, pek çok dil

---

[13] Birkaç örnek için bkz. William Fierman, **Language Planning and National Development, The Uzbek Experience**, Berlin, Mouton de Gruyter, 1991 s.28-29; Joshua A. Fishman, **Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas within Corpus Planning in Language Policy**, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 2006, s.4-5, 19, 30-31; Ronald Wardhaugh, **An Introduction to Sociolinguistics**, 5. baskı, Oxford, Blackwell, 2006, s.36, 38, 363-364.

[14] Uriel Heid, **Türkiye'de Dil Devrimi** (çev. Nejlet Öztürk), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

[15] Hendrik Boeschoten, "The Turkish Language Reform Forced into Stagnation", **Undoing and Redoing Corpus Planning** içinde (yay. Michael Clyne), Berlin, Mouton de Gruyter, 1997, s.357-383.

[16] Bernt Brendemoen, "The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey", **Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft - I** içinde (yay. György Hazai), Wiesbaden, Otto Harassowitz, 1990, s.454-493.

planlamasının başlangıç evrelerinde görülen ortak bir olguyu, “ilk kurultay” aşamasını, Türkiye özelinde ele almıştır.[17] Gallagher’ın çalışmasına erişme fırsatı bulamadım.[18] G. Lewis’in, Türkçenin geçirdiği dönüşümü ironik bir dille anlattığı yapıtı ise, bu araştırmanın hazırlık sürecinde sıkça başvurduğum bir kaynak oldu.[19]

Türkiye’de planlamanın ve *Türk Dil Kurumu*nun (1932; ilk adı *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*) tarihini anlatan, olguları zamandizinsel olarak sıralayan sayısız bildiri, makale ve kitap yayımlanmıştır. Ana konusu dil devrimi olmamakla birlikte; Kemalizm, ulus-devlet ve burjuva devrimi bağlamlarında dil konusuna yer veren yayınlar da hesaba katılırsa, bu alanda kaydadeğer bir birikimin var olduğundan söz edilebilir. Dil planlamasına değinen çalışmalar, ilk dönemlerde, çoğunlukla kurum tarafından üretilmiş tanıtma yayınları ve dergi yazılarından ibarettir. Kurumun, planlamada izlenen tutum ve yöntemleri anlatmak ve kendi konumunu savunmak üzere yayımladığı önemli bir yapıt, 1952 tarihli *Dil Dâvası*’dır.[20] İzleyen on yıllarda, kurum üyelerinin tekil ya da ortak olarak yayınlar yaptıkları görülmektedir.[21]

Planlamaya yönelik olumlu ve olumsuz görüşlerin bir arada, eleştirici bir üslupla değerlendirildiği ilk kitap, Tahsin Yücel imzalı *Dil Devrimi* olmuştur.[22] Yücel, planlama yanlılarının ve karşıtlarının yazdıklarını alıntılayıp karşılaştırmış ve sonuçta, yanlıların savlarını genel olarak haklı bulmuştur.

---

[17] Jacob M. Landau, “The First Turkish Language Congress”, **The Earliest Stage of Language Planning: The “First Congress” Phenomenon** içinde (yay. Joshua A. Fishman), Berlin, Mouton de Gruyter, 1993, s.271-292.

[18] Charles F. Gallagher, “Language Reform and Social Modernization in Turkey”, **Can Language be Planned?** içinde (yay. Joan Rubin, Björn H. Jernudd), Honolulu, University Press of Hawaii, 1971, s.159-178.

[19] Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı - Türk Dil Reformu** (çev. M. Fatih Uslu), 2. baskı, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2004.

[20] **Dil Dâvası [*sic*]**, Ankara, TDK Yayınları, 1952. Adında “dava” geçen yapıtın girişinde, kurumun bu kitabı “kendini savunmak için çıkarmadığı” yazmaktadır.

[21] Örneğin Ömer Asım Aksoy, **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, 3. baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1973; Vecihe Hatiboğlu, **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, 2. baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1981; Emin Özdemir, **Öz Türkçe Üzerine**, Ankara, TDK Yayınları, 1969; Berke Vardar, **Dil Devrimi Üstüne**, İstanbul, Yankı Yayınları, 1977; **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, Ankara, TDK Yayınları, 1972.

[22] Tahsin Yücel, **Dil Devrimi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968. Bu kitap daha sonra genişletilerek kurumca yeniden basılmıştır.

Kemalist dönemdeki girişimlere ilişkin serinkanlı bir değerlendirme, Tekin'den gelmiştir.[23] Yazar çalışmasında, dil planlamasının uğraklarını ele alarak kişisel görüşlerini aktarmaktadır. Belge'nin, tartışmacı üslubuyla öne çıkan makalesini de burada anmak isterim.[24]

On yıllar boyunca, Türkiyeli araştırmacıların dil planlamasına bakışları, birkaç istisna dışında, siyasî konumlanışlarına uyarlı, ilgileri de yerel düzeyle sınırlı kalmış; konunun, evrensel bir uygulamalar dağarcığı olarak, dile beşerî müdahalenin yöntemleri açısından işlenmesi yerine gündelik, geçici -ve çoğunlukla kişiselleştirilmiş- tartışma zeminlerine hapsolunmuştur. Dil devrimi olarak bilinen dönüşümü, çağcıl dil planlaması modelleri uyarınca, "dünyalı" ölçütlerle işleyen öncü yapıt, İmer'indir.[25] Araştırmamızı ilerletirken yazarın tanım ve belirlemelerinden yararlanacak; ancak Türkiye örneği için model tasarlama konusunda kendisinden daha farklı bir yol izleyeceğiz.

Şavkay'ın incelemesi, dile yönelik müdahalenin teknik/iletişimsel değil, siyasî bir sorun olduğu savını ileri sürmektedir; ancak dil planlaması ve dil politikası kavramları yapıtta yer almamaktadır.[26] Konuyu dil politikaları bakımından değerlendiren, böylece siyaset bilimi ile dil planlaması arasında yeni bağlar kuran Sadoğlu'nun çalışması, kendisinden sonra yapılan pek çok araştırmaya -elinizdeki araştırmaya da- önemli katkılar sağlamıştır.[27] Balçık'ın, planlamanın siyasî boyutunu "dil rejimi" terimiyle ele aldığı doktora tezini ve bu tezin yayımlanmış halini ise edinme ve inceleme şansım olmadı.[28]

Yayımlanmamış akademik çalışmalardan da, bu noktada söz etmek gerekiyor.

---

[23] Talât Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", **Erdem**, 1988 (1990), C.4, S.12, s.1023-1043.

[24] Murat Belge, "Türk Dilinde Gelişmeler", **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.11-54.

[25] Kâmile İmer, **Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

[26] Tuğrul Şavkay, **Dil Devrimi**, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002.

[27] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

[28] Mehmet Berk Balçık, **Formations and Transformations of Language Regimes: Turkey, A Case Study**, Lambert Academic Publishing, 2011.

Yalnızca abece değişikliğini[29] ya da çeşitli yönlerden dil devrimini[30] ele alan tezler bulunmaktadır. Okur'un tezi, dil devriminin genel izleklerini, ideolojilerin dilsel tutumlara yansımaları bağlamında, siyasî bir anlatı olarak işlemektedir.[31] Öztürk'ün çalışması, özleştirme dönemini çözümlerken değineceğimiz "cep kılavuzu" adlı yayınların, Türkçenin güncel sözlüğünü ne ölçüde etkilediği üzerinedir.[32] Sayısal veriler sunması yönünden bu araştırma, önemli bir kaynak niteliğindedir.

Görüldüğü gibi konu hakkında yapılan çalışmalar, söylenecek yeni bir şeyler kalmadığını düşündürecek denli çoktur. Konuyu, bilimsel yöntemlere dayalı olarak araştıran ve yazdıklarıyla yeni araştırmacılara birikimsel ilerleme yolunda adımlar atma heyecanı aşılayan bütün yazarlara, kendi payıma teşekkür ederim. Bu tezin, yeni söz söylemeyi bir ölçüde başarabildiğini ve saydığımız çalışmalardan şu özellikleriyle ayrıldığını düşünüyorum: İlkin, bu araştırma, yeni ve özgün bir planlama modeli oluşturmayı ve konuya ilişkin terminolojiye alçakgönüllü katkılar sunmayı hedeflemektedir. İkincisi, "özleştirme" kavramını yalnızca "söz ikamesi" olarak sınırlandırmayı önermekte ve dilde çağcıllaştırma ile özleştirmeyi birbirinden farklı değerlendirmektedir. Üçüncüsü, dil planlamasını *adım* ve *anahat*lara bölerek, her bir adım için birtakım yöntem seçenekleri sunmaktadır. Dördüncüsü,

---

[29] Ayça Yenişan, **Tarih Boyutu İçinde Alfabe Sorunu ve Türk Harf Devrimi (1839-1929)**, Osmangazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir, 2005; Orhan Kemal Koçak, **Türkiye'de Reform Geleneği Açısından Dil ve Yazı Sorununun Dönüşümü ve Harf Devrimi**, Marmara Üniversitesi SBE İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2009.

[30] Ali Dikici, **Early Republican Reforms from the Perspective of Elite vs. the People, with Particular Reference to the Alphabet and Language Reforms**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996; Hakan Cucunel, **Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katkısı**, AÜ SBE Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2004; Havva Dönmez, **On Context of Turkish Language Revolution, Turkish Collective Memory**, Fatih Üniversitesi SBE Sosyoloji Bölümü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2009; Salim Orhan, **Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye'de Uygulamaları**, AÜ SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2012.

[31] H. Sıla Okur, **Doğum Günü 26 Eylül: Ulus İnşası Sürecinde Bir Kutuplaşma Ekseni Olarak Türk Dil Devrimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE Kültürel İncelemeler Programı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.

[32] Ali Özgün Öztürk, **Dil Devrimi Sonrası Türkiye Türkçesine Giren Türkçe Kelimelerin Söz Varlığına Etkileri**, Gazi Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 2008.

görebildiğimiz kadarıyla, Fishman'ın *bütünce planlamas*ına yönelik yeni sınıflandırmalarını[33] Türkiye'ye ve Türkçeye uygulayan ilk çalışma olmaktadır.

Türkiye'deki dil planlaması, önsözde değindiğim gibi, yıllardır üzerine düşünmeye ve yazılanları okumaya çaba gösterdiğim bir ilgi alanı oldu benim için. Bilimsel araştırma konusu seçmek, bu yüzden çok zor sayılmazdı; asıl zorluk, konuyu bütün yönleriyle çözümleyebilecek bir taslak geliştirmekte ve kavramları bu taslağa göre yerli yerine oturtmakta idi. Her dil planlamasının özgün yanları vardı. Yapılması gereken, bu özgünlüklere/ayrıksılıklara uygun şablonlar geliştirmek ve yerli örnekle örtüşmeyen modelleri törpülemek olmalıydı. Tezin ana gövdesi de bu ilkeye bağlı kalınarak oluşturuldu.

Cooper, bir dil planlamasının nasıl incelenmesi gerektiğini uzun uzadıya tartıştığı yapıtında, planlamanın tüm boyutlarıyla serimlenebilmesi için bol öğeli bir soru sorar ("Hangi aktörler, hangi insanların ne tür davranışlarını, hangi amaçlar için, hangi yollarla ve hangi sonuçlarla etkilemeye girişti?"[34]) ve yanıtlar ışığında ayrıntılı bir model tasarlar.[35] Biz de Türkiye örneğini incelemek üzere kolları sıvarken, Cooper'ın bu sorusunu biraz yalınlaştırarak kendi sorumuzu soralım: *Kim, neyi, niçin, kimin için ve nasıl planlıyor?* Bu sorulara teker teker yanıt bulmaya çalışalım.

b. Dil planlaması: Niçin, kimin için?

Fishman'ın değerlendirmesine göre, dil planlaması, tümel bir toplumsal dönüşüm (toplumsal planlama) sürecinin, ya sebep ya da sonuç olarak, bir parçasıdır.[36] Cooper da, "(d)il planlaması, toplumsal bağlamından ya da bu bağlamı oluşturan geçmişten

[33] Bkz. Joshua A. Fishman, **Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas within Corpus Planning in Language Policy**, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 2006.

[34] Cooper, **a. g. y.** , s.29. Yazarın dil planlamasında "davranışları etkileme/değiştirme" konusunu daha çok önemsediğine yukarıda değinmiştik.

[35] Bkz. Cooper, **a. g. y.** , s.97-98.

[36] Fishman, **a. g. y.** , s.4-5.

ayrı düşünülemez"[37] diyerek, dil planlamasının yalnızca dilsel gerekçelerle incelenemeyeceğini dile getirmektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki uygulama örnekleri de, dil planlamasının hiçbir zaman salt dilsel gerekçelerle yapılmadığını, daha geniş ölçekli siyasî hedeflere hizmet ettiğini göstermektedir. Keza, Kemalist reformasyon dönemi mercek altına alınıyorsa, dil planlamasının, dönemin ideolojik ve yönetsel doğrultusundan ayrı düşünülemeyeceği açıktır. Kemalist reformların, bir toplumsal dönüşüm projesi olarak, birbirini bütünleyip destekleyen ardışık uygulamalardan oluştuğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Türk Dil Devrimi de, hem Kemalizmin toplumu dönüştürme projesinin -yani "büyük resmin"- bir bileşeni şeklinde başlatılmış, hem de uygulamaya konmasıyla birlikte, iletişimsel bir dönüşüme sebep olmuştur.

Öyleyse dil planlamasının yapılış sebeplerini, *dilsel* (İng. *linguistic*) ve *dildışı* (İng. *nonlinguistic*) olmak üzere iki başlıkta toparlayıp sıralayabiliriz.

Dildışı belirleyiciler, tek başına dil planlaması ile ulaşılamayacak amaçları değerlendirmekte kullanılır. Gerçekte planlamanın neden ve hangi amaçlar gözetilerek yapıldığı, dildışı genel görünüme bakılmaksızın anlaşılamaz. Cooper'ın sözleriyle, "(d)il planlaması sıklıkla; tüketiciyi koruma, bilimsel mübadelede bulunma, ulusal bütünlüğü sağlama, siyasî denetleme, ekonomik gelişme, seçkinlerin varlığını sürdürmesi ya da yenilerinin yaratılması, azınlık gruplarının barışçıl yolla sindirilmesi [pacification] ya da soğurulması [cooption] veyahut ulusal/siyasî bir hareketin kitleleri seferber etmesi [mass mobilization] gibi dildışı amaçlara erişmek için uygulanır."[38]

Türkiye'de dil devriminin dildışı belirleyicileri arasında en başta sayılması gereken kavram, *uluslaşma* ve *ulus-devlet* inşası olacaktır. Dil devriminin gerçekleştirildiği dönem, bu kavramların ışığında yeni bir ülkenin doğuşunu izler. Murat Belge, dönemin başat düşüncesini şu sözlerle anlatıyor:

---

[37] Cooper, **a. g. y.** , s.183.
[38] Cooper, **a. g. y.** , s.35.

Birinci Dünya Savaşına Osmanlı İmparatorluğu olarak girilmiş, ama Türkiye Cumhuriyeti olarak çıkılmıştı. Buna karşılık, geniş halk kitlelerinde ulusal bir kimlik bilinci gelişmiş, hattâ yeterince uyanmış değildi. Bu durumda cumhuriyeti kuran kadrolar ulusal bir dilin oluşmasını genel ulusal birliğin kurulmasının belirleyici adımı olarak gördüler. İlk eğilim olan "öz Türkçe" de, onu izleyen "Güneş-Dil Teorisi" aşaması da, kendi aralarındaki karşıtlığa rağmen, bu noktada özdeştir. Dili ulusallığın aracı olarak kullanmanın iki ayrı yöntemini temsil ederler.[39]

Dile yönelik müdahalelerin, ulus-devletin nüfusu dönüştürme projesiyle koşut gittiğini belirten Balçık'ın anlatımıyla "dil, hem milliyetçi projenin yürütüleceği iletişim ortamıdır, hem tarihselliği ile bu projenin kavramsal çerçevesini belirler, hem de kendisi bu süreçte dönüşüme tâbidir."[40]

İkinci belirleyici olarak, Kemalist rejimin, "Doğu'dan kopuş" ve Batılı değerleri benimsetme konusundaki kararlılığını gösterebiliriz. Yeni ülkenin yeni ulusu, yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen bir dönüşümle kurulurken, "eski"yi, "yıkılmış" olanı çağrıştıracak hiçbir öğeye yer verilmemesi için uğraşılmış; Türkiye toplumunu, İslam uygarlığı içerisinde, birbirine yakın yaşamlar süren halklardan farklılaştıracak ve uzaklaştıracak kültürel reformlara öncelik verilmiştir.

Sadoğlu, ulusal kimlik inşasında insanlara ne olduklarından çok, *ne olmadıklarını* anlatmanın önemine değiniyor:

Ulusal kimlik, bireyin ait olduğu ulusa göre kendini tanımlaması olarak anlaşılıyorsa, bu tanımlamanın her kolektif kimlikte olduğu gibi iki aslî unsurundan bahsedilebilir: Biz ve ötekiler. Ulusal kimliğin objektif boyutunu niteleyen "öteki", belirleyicilik açısından daha da önemlidir. Zira ulusal kimlik, başkasından farklılaşmakla ya da başkasına karşı olmakla anlam kazanır.[41]

---

[39] Belge, **a. g. y.** , s.31.
[40] M. Berk Balçık, "Milliyetçilik ve Dil Politikaları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik** içinde, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.777.
[41] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.22.

Bingöl'e göre Kemalistlerin kimlik anlayışları, dil politikalarına da yansımıştır: "(D)il devrimi kapsamında, İslam dini ve doğu kültürünün dilleri olan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türk dilinden atılması çabaları, Kemalist modernistlerin Batı eksenli kimlik algılamalarıyla açıklanabilir."[42]

Yeni kimlik inşasının bir uzantısı da, eski seçkinlerin -başka bir deyişle, Osmanlı aristokrasisinin- ayrıcalıklı konumunu elinden almak ve onları tasfiye etmektir. Türkçenin, saray ve sanat çevrelerinde kullanılan resmî ve yazılı değişkesi olarak Osmanlıca; abecesi, kuralları, kalıpları, üslubu ve *sözlüğü*yle (İng. *lexicon*) bırakılmış; yerine, geniş yığınların yerel konuşmada kullandığı değişke -Berkes'in deyişiyle, *reaya dili*[43]- olarak varlığını sürdüren Türkçenin geçmesi için çalışılmıştır. Böylelikle "eski dil"i yetkinlikle kullanan "yüksek zümre"nin toplumdaki ağırlığı bertaraf edilmiştir.

Üçüncü belirleyici, *tektipleştirme*/*türdeşleştirme* ve buna bağlı olarak uygulanmak istenen *benzeştirme*[44] (asimilasyon) politikalarıdır. Yeni cumhuriyetin yurttaş tanımında *Türk* sözcüğü etnik vurguyla kullanılmamakla birlikte, sözcüğün, telmih ve tezahürler bakımından, siyasî otoritenin diğer kimlikleri dıştalayan ve onlara eninde sonunda *Türkleşecek* yığınlar gözüyle bakan anlayışını yansıttığını ve bu anlayışın her daim egemen olduğunu ileri sürebiliriz. Devlet aygıtının, egemenlik kurduğu coğrafyada kullanılan dillere yönelik çeşitli müdahalelerde bulunurken, bunlardan birini -ya da birkaçını- onaylaması ve geri kalanları unutuluşa terk etmesi de ***dilsel benzeştirme*** (İng. *linguistic assimilation*) anlamına gelmektedir. İmer bu terimi, "kökeni ne olursa olsun herkesin toplumdaki baskın dili öğrenmesi" olarak tanımlamıştır.[45]

Kubilay, rejimin türdeşleştirme eğilimini şu cümlelerle açıklamaktadır:

---

[42] Yılmaz Bingöl, "Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2004, C.59, S.1, s.30.
[43] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 12. baskı, İstanbul, YKY, 2008, s.255.
[44] Araştırma boyunca "benzeştirme" sözcüğünü; dilsel, kültürel ve siyasî boyutlarıyla, *asimilasyon* sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullanacağım.
[45] İmer, **a. g. y.** , s.16.

Ulusal birliği sağlama amacıyla tek dilci bir politika benimseyen yeni rejim, Türkçe konuşmayı Türklüğün temel göstergelerinden biri olarak kabul ederken, diğer anadillerin konuşulmasını ise rejime yönelik bir tehlike olarak algılamış; bu tehlike algısı diğer anadillere yönelik yasaklayıcı ve asimile edici önlemlerin alınmasını beraberinde getirmiştir. Alınan bu önlemlerle Türkçe dışındaki anadillerin kamusal alana girişi engellenmiş ve kamusal alan dilsel bakımdan homojenleştirilmiştir.[46]

Türkçenin, ulusal kimliğin oluşturulmasında aslî öğe durumuna getirildiğini belirten Balçık da, bunun, başka anadillerini konuşan bütün topluluklar için olumsuz sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir.[47]

Türkleştirme politikası, bir yandan öteki anadillerini eritirken, bir yandan da Türkçenin eğitim yoluyla *yaygınlaştırılması* amacını güdüyordu.[48] Örneğin, Türkçe bilmeyen yurttaşlara *Halkevleri*nde Türkçe dersleri verilmekte, böylelikle konuşucu sayısının artırılması için çalışılmaktaydı.[49]

Dördüncü belirleyici, *kültürel Türkçülük*, dil devriminin başlangıç evresinde önemli bir etki gücüne sahipti. Yurt dışında filizlenmeye başlayan Türkoloji araştırmalarının ışığında, *Türkik*[50] diller ailesinin geçmişte kalan ve bugünkü üyeleri daha yakından tanınır olmuştu. Bu dağarcıktan taranan ve yeni karşılık önerilerinde kullanılan kök, ek ve sözcüklerin, akraba dilleri birbirine yaklaştıracağı ve giderek ortaklaştıracağı düşüncesi, kimi aydınlarca gündeme getirilmekle birlikte, planlamanın çerçevesi dışında kaldı ve zamanla sönümlendi. Bu konuya *Tamamlayıcı Adım: Sınırötesi Ortaklaştırma* başlığında etraflıca değineceğim.

---

[46] Çağla Kubilay, "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, 2004, C.2, S.2, s.56.

[47] Balçık, **a. g. m.** , s.782-783.

[48] *Dilsel yaygınlaştırma* (İng. *language spread*), bir dili konuşanların sayısını, eğitim ve yayıncılık yoluyla, öteki diller aleyhine artırma girişimidir (Bkz. İmer, **a. g. y.** , s.22; 212).

[49] Sözgelimi *Mardin Halkevi*, altı ilçede açtığı kurslarla yaklaşık 700 kişiye, *İzmir Halkevi* de iki ayrı kursta toplam 105 Musevi yurttaşa Türkçe öğretmişti (Sadoğlu, **a. g. y.** , s.243).

[50] *Türkik* (İng. *Turkic*) *diller* ya da "Türk dilleri" ifadesi, kaynağını *Ana Türkçe*den (1.-6. yüzyıllar) alan ve tarihsel belgeler ışığında 7. yüzyıldan itibaren Orhon ve Uygur Türkçesi sırasını takiben farklı yazı dillerine ayrılan kalabalık bir dil ailesini tanımlar (Bkz. Talât Tekin ve Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri - Giriş**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 1999, s.11).

Ele alacağımız son belirleyici, yeni rejimin kamuoyu gereksinimi olacak. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, Osmanlı aydınının en büyük kâbusu, yapılan değişiklikleri topluma anlatmanın yollarını bulamamak olmuştu. Türkçe gazetelerin yayımlanmaya başlamasıyla teşhis edilen iletişim bunalımı, Osmanlı yazı dilini "sadeleştirme" çabalarıyla aşılmaya çalışılmıştı. Yeni cumhuriyet, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan ve okuryazar olmayan bir tarım toplumunu *Millet Mektepleri*, *Halkevleri* gibi kurumlar ve kitle iletişimi yoluyla *kamuoyu*na dönüştürmeyi ve bunu yaparken halkın gündelik konuşmasına olabildiğince yakın bir dil normu tutturmayı deneyecekti; çünkü yaptıklarını anlatmak, yaymak gereğini hissediyordu.

Şimdi de, yukarıda sıraladığımız belirleyicilerin kopmaz parçası olarak niteleyebileceğimiz ***dilsel belirleyiciler***e geçelim.

Bunlardan ilki, Osmanlı yazı dilinin geniş kitlelerin erişimine ve edinimine açık olmayışıdır. Belge, Osmanlıcayı devlet-toplum ilişkisi bağlamında değerlendirirken şu yargılara varıyor:

> *(...) Osmanlıca, Osmanlıların İslam uygarlığı içinde kurmaya çalıştığı sentezi olduğu gibi yansıtır. Osmanlı Devleti'nin kendi uyruklarıyla kurduğu ilişkilerin mantığına uygun bir biçimde, halkın bütününe "aşağı yukarı eşit derecelerde" uzaktır. Kendini toplumdan tamamen ayrı, toplumun tepesinde gören devlet için, bu karma dil son derece uygundur.*[51]

Gerçekten de öyleydi; Osmanlı seçkinleri *bilgi*yi, herkesin erişmemesi gereken ve toy ellerde çok tehlikeli duruma gelebilecek bir "silah" olarak gördükleri için öyleydi. Eğitim, seçkinlere ayrıcalıklı bir konum sunmakta ve yüksek zümrenin dilini, yalnızca ehlinin anlayacağı bir jargona, hattâ şifreli yazıya çevirmekteydi. Yönetici katmandaki kapalılığın -Mardin'in deyişiyle, *ezoterizm*in[52]- dildeki izdüşümü olan Osmanlıca, yukarıda betimlenen toplumsal dönüşüm sürecinde yeni rejime hizmet edemezdi; bir yana bırakılmalıydı.

---

[51] Belge, **a. g. y.** , s.14.

[52] Şerif Mardin, "Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar", **Türk Modernleşmesi**, 20. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.153.

Birinci belirleyiciye ek olarak öne sürülebilecek bir başka etken de, Osmanlıcanın yazım (imla) bakımından zorlukları ve eksiklikleriydi. Bu konuyu ikinci bölümde, *yeniden yazılaştırma* adımını anlatırken ayrıntılandıracağım.

İkinci dilsel belirleyici, yeni Türkiye'nin dört bucağında anlaşmayı sağlayabilecek, *standart* bir dilin yokluğuydu. Ülkenin çeşitli yörelerinde farklı farklı ağızlar konuşulduğu için, bütün yurttaşları kapsayacak bir kitle iletişimini sağlamak kolay olmuyordu. Kimi yörelerde, aynı nesneler farklı adlarla anılmaktaydı. *Söyleyiş/sesletim* özelliklerinde ağızlar arası ayrımlar olması, anlaşmada sıkıntılara yol açıyordu. Standart dil, bu sorunları giderecek bir ortaklaşma çabası olarak gerekli görülmüş; İstanbul ağzı, standardı oluşturmak üzere benimsenmiştir. Abece değişikliğinden sonra yayımlanan *İmla Lugati* (1928) ile yazımda yeni normlar belirlenmeye çalışılmıştır.

"Bir etkileşimde, katılımcılardan her biri başka normlara göre iş görürse, iletişim kopar."[53] Planlama, bu bakımdan, *dilsel kural koyuculuk* (İng. *linguistic prescription*) işlevini yerine getirmiş; yazım, sesletim, dilbilgisi ve sözdizimi yönünden yeni standartlar oluşturmayı amaçlamıştır. Bu süreçte "doğru" ilan edilen normlar "yanlış"tan, "uygun" olanlar "uygunsuz"dan ayırt edilmek istenmiştir.

Üçüncü belirleyici, Batı uygarlığıyla tanışıklık arttıkça başgösteren bir sorun olarak, bilimsel ve teknik kavramların karşılanamayışı, yani terim yokluğu idi. Tıp, hukuk, felsefe, doğa bilimleri, yayıncılık, mühendislik gibi alanlarda yeni düşünceler ve yeni buluşlar birbirini kovalamakta; buna karşılık sayısı on binlerle ifade edilecek sözcük dağarcığını Türkçeye aktarmak, göz korkutan bir ödev olarak yazarların ve çevirmenlerin karşısına dikilmekte, bazen de hiç mümkün olmamaktaydı -aynı sorunları bugün daha da yoğun olarak yaşıyoruz-. Terimlerin dile hangi yollarla alınacağı, dil planlamasının çok tartışılan konu başlıklarından birini oluşturmuştur. *Beşinci Adım: Çağcıllaştırma* başlıklı altbölümde tartışmayı derinleştireceğim.

---

[53] Cooper, **a. g. y.** , s.132.

Tanıtlayabildiğimiz belli başlı belirleyicileri bu şekilde maddelendiriyoruz. Konuya değişik açılardan yaklaşan araştırmacılar, elbette bu listeye başka, yeni etkenler ekleyeceklerdir. Dildışı/dilsel gerekçeler ve amaçlar konusunda çok geniş izahat vermek yerine, uygulamanın evrelerini anlatırken, ilgili etkenleri, sırası geldikçe açımlamayı yerinde buluyorum. Öyleyse biraz da, planlamanın kim ya da kimler hedeflenerek uygulandığını deşelim.

Bir dil, kimin için planlanır? Bu soruyu yanıtlamak, göründüğü denli kolay olmayabilir. Akla gelebilecek ilk yanıt "elbette o dili konuşanlar için" olacaktır. Peki ya konuşmayanlar? Onlar planlamanın dışında mı tutulacaktır? Yoksa asıl uğraş, o dili konuşmayan kitleleri soğurmak mı olacaktır? İlk yanıtı geçerli saysak bile, o dili konuşan her birey planlamadan aynı düzeyde mi etkilenecektir? Yahut etkilenecek midir?

Türkiye özelinde değerlendirecek olursak, "kimin için" sorusunun en kapsamlı karşılığı, "yeni ulus-devletin yurttaşları için" olacaktır. Özellikle de, eski yazılı gelenekle pek bir alışverişi bulunmayan, Türkçenin normlarını örgün eğitim yoluyla öğrenen "genç kuşaklar" için. Yeni rejimin, Osmanlı seçkinlerini tasfiye ederek, yazıyı değiştirerek ve böylelikle "eski dil"i hepten anlaşılmaz kılarak bir uzaklaştırma politikası güttüğünü yukarıda belirtmiştik. Bu baş döndürücü değişime en kolay, en sorunsuz biçimde uyum sağlayacak kitlenin, dil devriminden sonra öğrenim gören okuryazarlar olacağı besbellidir. Onların nazarında "arı Türkçe"den öncesi karışık, karanlık ve muğlaktır –aynen Gazi Mustafa Kemal'den (1934'ten sonra Atatürk) önceki dönem gibi. Tarihi, zaferi, bilimi ve aydınlanmayı onun kişiliğiyle başlatma ve imparatorluğun yüz elli yıllık arayışlarını, sorunların çözümüne dönük tefekkür birikimini önemsizleştirme eğilimi, yeni rejimin alamet-i farikası olmuştur. Bu bakımdan gençliğin dilsel tutumu, Kemalist toplum tasarımı ile uyumlu olarak biçimlenmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra da, *özleştirme* (İng. *purification*) akımı durmamış; yeni yetişen yazar ve şairlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı'nın yazılı geleneğine rağbet etmeksizin, yeni türetilen sözcüklerle ürün vermiştir.

Cooper'a bakılırsa bu işin de bir *pazarlama* boyutu bulunmaktadır ve "bütün pazarlamacılar gibi dil planlamacıları da potansiyel müşterinin çekici bulacağı ürünleri onaylamak, tanımlamak ya da tasarlamak zorundadırlar."[54] Fishman da benzer bir metafor kullanarak dil planlamasının müstakbel *tüketici*lerinden söz ediyor.[55] Yücel, aynı konudaki düşüncelerini, alım-satım evreninden uzak kalarak, "beğeni sorunu" kavramlaştırmasıyla okuyucusuna aktarıyor.[56] Nasıl söylenirse söylensin, ele alınan konunun özü, planlamanın ürünlerinin (yeni yazı, yeni normlar ve tabii, yeni sözcükler) kabul edilip edilmediğinin değerlendirilmesidir. *Benimseyici* (İng. *adopter*) sayısının olabildiğince artması için, planlayıcılar, ellerinden geleni yapacaklardır kuşkusuz. Türkiye örneğinde de, planlama ürünlerinin hedef kitleye sunumunda tanıtım ve *yaymaca*nın etki gücünden yararlanılmıştır. Millet Mekteplerinin açılma sürecinde kent merkezlerinde yapılan gösteriler, asılan duyurular; radyonun dil standartlaşmasında üstlendiği işlevler ve *"Vatandaş, Türkçe Konuş!"* afişleri, istenen yönde değişiklik yaratmak için girişilen kitlesel etkinlikler arasındadır.

Elbette siyasî otoritenin her zaman, "gönül rızasıyla benimsetme" yöntemini kullandığı söylenemez. Baskı, yok sayma ve cezalandırma da, planlamanın -pek az değinilen- soğuk yüzünü oluşturmaktadır: Türkçenin öteki anadilleri karşısındaki konumunun yasal yaptırımlarla güçlendirilmesi gibi. Öte yandan devlet, var gücüyle planlama için çalışırken, bu seferberlik karşısındaki yönetilenlerin, yeni ürünleri ister istemez -başka deyişle beğenseler de, beğenmeseler de- kullanmak durumunda kalacaklarını da görmek gerekir. Sözgelimi, *öğretmen* sözcüğünün yaygınlaşmasında ve Arapça *muallim*in yerini almasında, devletin bu sözcüğü resmî bir terim olarak sürekli dolaşımda tutmasının çok büyük payı olmuştur.

"Niçin" ve "kimin için" sorularını böylelikle ardımızda bırakıp soru cümlemizin geri kalan öğelerini arayacağımız ve planlamanın aşamalarını göz önüne sereceğimiz altbölüme geçiyoruz.

---

[54] Cooper, **a. g. y.** , s.73.
[55] Fishman, **a. g. y.** , s. x.
[56] Yücel, **a. g. y.** , s.62-63.

c. Dil planlamasında kavramlar, adımlar ve anahatlar

Bu bölümde izini süreceğimiz sorular şunlar olacak: *Kim, neyi, nasıl planlıyor?* Bulacağımız yanıtların ışığında, bölümlerde kullanılacak modeli de tamamlamış olacağız.

İlk sorunun yanıtında, söz götürmez bir uzlaşma olduğunu söyleyebilirim: Türkiye'de uygulanan geniş ölçekli *dil planlaması*, genel itibarıyla siyasî iktidarın kararları ile biçimlendiği için, *dil politikası* olarak değerlendirilir; doğal olarak yürütücü/uygulayıcı özne de bizatihi muktedir(ler)dir. Bunun yanında, planlamayı yürütmekle görevli kurum ve kurullar da vardır. Özelleştirirsek, Türk Dil Devriminin mimarı, cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'dir. Onun isteği ve buyruğuyla, önce bir "alfabe heyeti"; ardından "dil encümeni", daha sonra da bir "cemiyet" kurulmuş, dil üzerine kurultaylar toplanmıştır. Devlet aygıtının tüm görevlileri, dil işlerinde cumhurbaşkanı ve hükûmetin görüşü uyarınca eylem ve işlemlerde bulunmakla yükümlü kılınmıştır. Planlamada kullanılan yol ve yöntemler, Atatürk eliyle oluşturulmuş, geliştirilmiş ya da deneyimlenmiştir. Dahası planlamanın seyri, yine bizzat kendisince değiştirilmiştir (Güneş-Dil Kuramı sonrasında olduğu gibi).

İlaveten, Türk Dil Kurumuyla birlikte, devletin pek çok kurumunun -başta, dille doğrudan/dolaylı olarak ilgili pek çok yasayı kabul eden TBMM olmak üzere; bakanlıklar, Cumhuriyet Halk Fırkası, Genelkurmay Başkanlığı, okullar, Halkevleri- ve kitle iletişim araçlarının (o dönem için, devlet tekelindeki iki istasyonuyla *Türkiye Radyoları* ve gazeteler), planlamanın yapıcı ve yayıcıları olarak önemli işlevler üstlendikleri görülmektedir.

Bu büyük dönüşümü gerçekleştiren otoritenin dayandığı meşruiyet de burada üzerinde durmaya değerdir. Cooper, dil planlaması bağlamında meşruiyet konusunu incelerken, "Meşruiyet mutlaka sağlanmalı, bir kez yaratıldıktan sonra da savunulmalıdır"[57] diyor. Peki nasıl? Yazar, Max Weber'in meşruiyet tanımlarından

[57] Cooper, **a. g. y.** , s.86.

yararlanıyor ve bunların içinde, Türkiye örneğini de iyi açıkladığına inandığım bir kavrama yer veriyor: *karizmatik meşruiyet.*[58] Kemalist rejimin, dil devrimini ve diğer reformları sorunsuzca uygulamak ve topluma benimsetmek için gereksinim duyduğu meşruiyeti, *Kurtuluş Savaşı*nın kazanılmasından sağladığı da ileri sürülebilir. Dönemin siyaset ikliminde, reform girişimlerine yönelik her eleştiri "kahramanlara dil uzatmak" olarak değerlendirilmiş ve bu yüzden Kemalist projenin eleştirel bir mesafeyle incelenip çözümlenmesi, Türkiye tarihinin sonraki evrelerine sarkmıştır.

İkinci sorumuzu yanıtlamaya geçelim: Dil planlaması, neyi/neleri planlıyor? En yalın anlatımla dil planlaması, bir toplulukta konuşulan dillere ilişkin karar ve uygulamaları planlamakta, aşamalandırmaktadır. Ferguson'un sözleriyle anlatmak gerekirse, "farklı değişkelerin dilsel topluluk içindeki kullanım alanları ya da işlevlerinde" yahut "dilin/değişkenin kendi yapısında değişiklikler planlayabilirsiniz."[59] Wardhaugh'a göre dil planlaması; bir dilin ya da değişkenin, öteki dillere göre *konum*unu ya da *içsel durum*unu değiştirmeye -ya da ikisine birden- odaklanabilir.[60] Bu anlatımlardan çıkarsanabileceği gibi, dil planlaması iki ana başlıkta incelenmektedir: (1) Dile/dillere/değişkelere yönelik işlev ve kullanımların belirlenmesi (konum) ve (2) bir dilin/değişkenin kendi bünyesinde değişikliklere gidilmesi (içsel durum). Böylece iki yeni terimle tanışmış oluyoruz: (1) *konum planlaması* ve (2) *bütünce planlaması.*[61]

Konum planlaması (İng. *status planning*), yukarıda da belirtildiği gibi, bir toplulukta hangi dillerin ve değişkelerin norm olarak kabul edileceğini seçmek ve bunlardan karar verilenlere belirli işlevler atamak/özgülemek demektir. Konu, birinci bölümde

---

[58] Cooper, **a. g. y.** , s. 85. Karizmatik meşruiyet, yöneticinin kişisel niteliklerine (soyluluk, üstün güçlere sahip olma, kahramanlık gibi) dayanan ve bunların etki gücünün onaylanmasından doğan meşruiyet tipidir. Zürcher'e göre, "Mustafa Kemal'in, faşizm, nasyonal sosyalizm ya da Marksizm-Leninizm gibi gözden düşebilecek çok kesin bir ideolojiyle ilişkilendirilemiyor oluşu, onun kişiliğinin yüceltilmesini, etkisinin ise siyasal iklimdeki değişmelere rağmen sürebilmesini sağlamıştır" [Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** (çev. Yasemin Saner), 27. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.270].

[59] Aktaran Cooper, **a. g. y.** , s.32.

[60] Wardhaugh, **a. g. y.** , s.357.

[61] Cooper bu ikiliye, bir dil/değişkenin okur, yazar, konuşucu ve dinleyici olarak kullanıcı sayısının, eğitim yoluyla artırılması anlamına gelen *edinim planlaması*nın (İng. *acquisition planning*) da üçüncü olarak eklenmesini öneriyor (Cooper, **a. g. y.** , s.33). Araştırmamızda bu öneriye yer vermeyeceğiz.

ele alınırken, önce Türkiye’de Türkçe dışında kullanılan anadillerinin durumu incelenecek ve farklı işlevler bakımından hangi dilin nerede konumlandırıldığına odaklanılacaktır. Ardından Türkçe içi değişke seçimi değerlendirilecektir.

Bütünce planlaması (İng. *corpus planning*), Cooper’ın açıklamasıyla kısaca, “yeni biçimlerin yaratılması, eskilerin elden geçirilmesi ya da yazılı/sözlü kodlamada alternatif biçimlerden birinin seçilmesi” aşamasıdır.[62] *Bütünce,* “bir dili betimlemek ve çözümlemek amacıyla derlenmiş sözlü ya da yazılı örnekler, sözceler bütünü” demektir.[63] Dilin içeriğine ilişkin değişiklik kararları, işte bu varsayımsal bütünce göz önünde tutularak alınır. Türkçenin rakam ve yazı sisteminin değiştirilmesi, sözvarlığının dönüşüme uğratılması ve yeni kavramlarla çağcıllaştırılması, bütünce planlamasının adımları olarak işlenecektir.

Ve son soru: Dil nasıl planlanır?

Daha açık sorarsak, hangi yollar/yöntemler seçilerek, hangi koşullarda ve hangi süreçlerle planlanır? Doğrusu bunları Türkiye örneğinde betimlemenin yordamını bulmak, benim için kolay olmadı. Farklı sınıflandırmalar ve farklı modellerden hiçbiri, karar verme aşamalarındaki diyalektik ilişkileri ortaya çıkarmaya yetmiyordu. Bu noktada, Fishman’ın ikili karşıtlıklara dayalı sınıflandırmalarını teze dâhil ederek Türkiye deneyimini en iyi yansıtacak biçimde yerlileştirmeyi uygun buldum.

Fishman, baştan aşağı bütünce planlamasına ayırdığı yapıtında, çeşitli planlama örneklerinden yola çıkarak genelgeçer bir taslak oluşturmaya ve bu taslağı, bir pusulanın karşıt yönleri biçiminde konumlandırdığı kavramlarla örmeye koyulmuştur. Yazarın, dört başlıkta sunarak “bütünce planlamasının yönleri ve boyutları” üstbaşlığıyla sıraladığı ikili karşıtlıklar, Türkçe karşılıkları ve özgün adlarıyla, şöyledir:

---

[62] Cooper, **a. g. y.** , s.31.

[63] Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual, 2002, s.53.

- *Katışıksızlık karşısında yerellik* (İng. *purity vs. vernacularity*),
- *Biriciklik karşısında Batılılaşma* (İng. *uniqueness vs. Westernization*),
- *Klasik dile dönüş karşısında birleştirme* (İng. *classicization vs. panification*),
- *Uzağa kurma karşısında yakına kurma* (Alm. *Ausbau vs. Einbau*).[64]

Yazar ilk başlıkta, dilde "yabancı" sayılan öğelerin *temizlendiği* örnekler ile halkın gündelik, teklifsiz konuşmasındaki kullanımları, kökenine bakmaksızın, olduğu gibi yazılı standarda dönüştüren dil planlamaları arasında bir karşıtlık ilişkisi kuruyor ve ilk örnekler arasında Türkçeye de yer veriyor. İkinci başlık, bir dilin bütün öğelerinin yalnızca o dilden geliştirilmesi isteği ile yeni terimlerin, dile Batı'daki özgün biçimleriyle alınması eğilimini karşıtlaştırıyor; Türkçe bu kez, terazinin ikinci kefesinde kalıyor. Üçüncü başlık, dilde klasik dönem öğelerine dönmek ile akraba dilleri ortaklaştırmak ikiliğini belirtiyor. Dördüncü başlık ise, birbirine türlü bakımlardan yakın sayılan iki dilin, farklı standartlaştırmalar sonucunda uzaklaşması anlamındaki Almanca *Ausbau* terimi ile, bunun bire bir karşıtı olarak geliştirilen *Einbau* terimini inceliyor. Son iki başlıkta Türkçeden söz edilmiyor.

Fishman'ın ikili karşıtlıklar geliştirme fikri, tezin genel yapılandırmasını kurgulamakta ilham verici oldu. Yazarın, yapıtında "iki kutuplu boyutlar" (İng. *bipolar dimensions*) olarak tanımladığı dört karşıtlık ve sekiz kavramı yerlileştirmenin yanı sıra, bunlara konum planlamasını çözümlemek üzere iki karşıtlık daha ekledim. Karşıtlıkları oluştururken, esas olarak Türkçenin öyküsünü anlatmada işe yarayacak sözcükler seçtim. "İki kutuplu boyut" ifadesinin yerine, daha kullanışlı olacağına inandığım "anahat" sözcüğünü kullandım. Bir yandan da, Cooper'ın bütünce planlamasına ilişkin bölümlendirmesi[65] üzerinde çalıştım ve bu bölümlendirmeden yola çıkarak, Türkiye'deki dil planlamasına uyacak yeni bir bölümlendirme tasarladım. Ortaya çıkan başlıkları da, bütünce planlamasında atılan "adımlar" olarak adlandırdım.

---

[64] Fishman, **a. g. y.** , s. vii.

[65] Cooper'ın bölümlendirmesi şöyledir: *yazılaştırma* (İng. *graphization*), *standartlaştırma* (İng. *standardization*), *çağcıllaştırma* (İng. *modernization*) ve kendisinin önerdiği dördüncü ulam, *yenileme* (İng. *renovation*). Bkz. Cooper, **a. g. y.** , s.125.

Bilindiği üzere "anahat", *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi*nin (TCDD), ülkenin bellibaşlı merkezleri arasında karşılıklı ve düzenli seferlerle yolcu taşıyan trenler için kullandığı bir terimdir.[66] Bu terimden, karar alıcı seçkinler tarafından karşıt yönlerde ilerletilebilecek yöntemsel çizgiyi belirtirken, elverişli bir metafor olarak yararlandım. Anahatlarda önemli olan, tutulacak doğrultunun seçimidir. İki uç nokta arasında baştan sona yol almak şart değildir; çoğunlukla ara istasyonlarda inilir. Dil planlamasının anahatları da böyledir: Dile müdahale isteminin kaçınılmaz sınırlılıkları vardır ve bunlar, son istasyonun ufukta görünmesinin önüne geçer. Her "adım", eyleyicinin bir alandaki dönüştürücü atılım kararını, her "anahat" da, o kararın yaşama nasıl geçirileceğini ölçeklendiren yöntem seçeneklerini imlemektedir. Buna göre, Kemalist dönemde dil planlamasının adım ve anahatları, şu şekilde resmedilebilir:

Birinci Adım: Dil Seçimi

- **Anahat – I :** Tekdillilik – Çokdillilik

  Dil seçiminin birincil çelişkisi olarak belirlenmiştir. Gidişin tekdillilik yönüne olduğu kanıtlanmaya çalışılacaktır.

İkinci Adım: Değişke Seçimi

- **Anahat – II:** Saray Dili – Halk Dili

  İkideğişkeli (İng. *diglossic*) bir görünüm arz eden Türkçenin içsel çelişkileri çözümlenirken bu anahat kullanılacaktır. Yazı dilinde "saray dili" uğrağından halk dili yönüne tedricen gidildiği görülmektedir.

Üçüncü Adım: Yeniden Yazılaştırma

- **Anahat – III:** Yakınlaştırma – Uzaklaştırma

  Einbau ve Ausbau terimleri için önerilen bu karşılıklar; harflerdeki ve rakamlardaki değişikliğin Doğu toplumundan kopuşu simgelediği savından hareketle, anahat olarak konumlandırılmıştır.

---

[66] Bir demiryolu terimi olarak *anahat*, birleşik yazılmaktadır.

<u>Dördüncü Adım:</u> Yeniden Sözcükleştirme

- **Anahat – IV:** Özleştirme – Bildikleştirme

  Cooper'ın "yenileme" terimi, ileride açıklanacağı üzere, *yeniden sözcükleştirme* olarak değiştirilmiştir. Fishman'ın ilk başlığı olan "katışıksızlık" ve "yerellik" karşıtlığı için önerilen Türkçe terimler ise anahattı oluşturmaktadır.

<u>Beşinci Adım:</u> Çağcıllaştırma

- **Anahat – V:** Batılılaştırma – Biricikleştirme

  Cooper ve Fishman'ın verili terimleri aynen kullanılmıştır. Dile yeni kavramların girişi konusundaki iki karşıt tutumu gösteren anahattın gidişi, Türkçe için, Batılılaştırma yönünde olmaktadır.

<u>Tamamlayıcı Adım:</u> Sınırötesi Ortaklaştırma

- **Tamamlayıcı Anahat (Anahat – T):** Bağlantısızlık – Pantürkçecilik

  Bu adım, dil planlamasında kabul görmeyip akim kalan bir yönsemeyi içerdiğinden, modeli tamamlayan bir altbaşlık olarak tasarlanmıştır. Adımın kavramlaştırılmasında özgün bir adlandırma kullanılmıştır. Fishman'ın ikili karşıtlığında yer alan "klasik dile dönüş" kutbu, Türkçenin özgül koşullarında geçersiz olduğundan, yerine, "bir dilin akraba dillerle etkileşim içine girmeden değişmesi" anlamındaki *bağlantısızlık* terimi önerilmiştir.

Böylece araştırma boyunca izleyeceğimiz taslak, ortaya çıkmış oluyor. Taslaktaki birinci ve ikinci adımlar <u>konum planlaması</u>; üçüncü, dördüncü, beşinci ve tamamlayıcı adımlar ise <u>bütünce planlaması</u> kapsamına girmektedir.

Araştırmamız iki bölümden oluşacaktır: Birinci bölümü konum, ikinci bölümü bütünce planlamasına ayıracağız. Öyleyse şimdi, dil ve değişke seçimlerini çözümleyeceğimiz birinci bölüme geçmeye hazırız.

BİRİNCİ BÖLÜM: KONUM PLANLAMASI

Bu bölümde, girişte ortaya koymaya çalıştığımız modelin ilk iki adımını ele alacağız. Konum planlamasının, en özlü tanımla, planlamanın kapsamına giren toplum ya da toplulukta hangi dil(ler)in ya da değişkenin kullanılacağını seçmek ve kullanılmasına karar verilenler için işlevler özgülemek olduğunu daha önce de söylemiştik. Öyleyse dil planlamasında işe girişilirken atılacak ilk adımı, *dil seçimi* olarak gösterebiliriz.

1. Birinci Adım: Dil Seçimi

Dil seçimi (İng. *language selection*), konum planlamasının en belirgin öğesidir. Seçim sürecinde "öğrenilecek, öğretilecek, standartlaştırılacak diller tanımlanır."[67] Karar vericilerin elinde, uygulama doğrultusu olarak, toplumda konuşulan dillerin tamamına/birkaçına yaşam hakkı tanımaktan, dilsel benzeştirme ve yaygınlaştırma yoluyla yalnızca bir dili egemen kılmaya dek uzanan bir seçenekler skalası vardır. Dil seçimindeki bu skalayı, iki kutuplu bir karşıtlık (*Anahat - I*) olarak belirleyeceğiz. Türkiye'de planlamanın seyrinin, genel itibarıyla tekdillilik yönünde bir görünüm arz ettiğini, ayrıksı durumları not ederek, kanıtlamaya çalışacağız.

Anahat – I: Çokdillilik – Tekdillilik (Tekdillilik Yönüne)

Varsayımımız şu: Planlamanın en yoğun dönemi olan dil devriminde, aşağıda sıralanacak olan bütün işlevler için Türkçe seçilmiş; sonraki dönemlerde ise eğitim, okul dersi, ibadet gibi işlevlerde planlamanın katı tekdilliliği delinip yumuşatılsa dahi, ülkenin Türkçe dışındaki yerli (İng. *indigenous*) anadilleri üzerindeki baskı ve benzeştirme politikası aynı sertlikle sürdürülmüştür. Öyleyse bu adımı iki yönden değerlendirmemiz gerektiğini kestirebiliriz: (a) Türkiye'de konuşulan anadillerine yönelik tutumlar bakımından ve (b) farklı işlevlerle tekdilli yapıda gedikler açan dillerin planlamadaki konumu açısından.

[67] Kaplan ve Baldauf Jr, **Language Planning...** , s.37.

a. Anadillerinin kullanımı bakımından

Bu altbaşlıkta, Türkiye'de kullanılan -Türkçe dışındaki- anadillerinin durumunu değerlendirmeye çalışacağım. *Anadili* (İng. *mother tongue/native language*), "insanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde öğrendiği ilk dil" olarak tanımlanmaktadır.[68] Anadilinin insan zihni açısından taşıdığı önem tartışılmazdır: Sıcak, kuşatıcı, sarıp sarmalayıcı bir evrendir anadili; sonradan ne çok dil öğrenirsek öğrenelim, açık seçik düşünmede zora düştüğümüzde dönüp sığınacağımız güvenli bir limandır.[69] Bu bakımdan bir kişinin anadilini kullanma hakkının kısıtlanması ya da toptan yasaklanması, o kişinin sağlıklı bir bilişsel işlemleme yetisinden yoksun bırakılmasıyla eşdeğerde olacaktır.

Kullanıcı sayısı yönünden azınlıkta kalan anadillerinin, Wardhaugh'un deyimiyle *resmî ihmal* sonucu ölümü,[70] konum planlamasının bir dilin hayatiyeti açısından öneminin de göstergesidir. Planlayıcıların kararları doğrultusunda eğitim dizgesinden, yayıncılıktan ve genel olarak kamusal alandan silinen bir dilin, varlığını koruyup sürdürmesi de güçleşmektedir. Aslında görünürlüğünü yitiren salt dil değildir. Fishman'ın sözlerini alıntılarsak: "Konuşucularına ve onların topluluk çıkarlarına karşı olmadan dillere karşı çıkmak zordur."[71]

Anadillerinin kullanımı konusu Türkiye örneğinde incelendiğinde, Türkçe dışındaki dillerin kamusal alandan dışlanmak istendiği[72] gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Siyasî otoritenin, tekdilli, tek kimlikli yurttaşlardan oluşan, üniter bir

---

[68] Vardar, **Açıklamalı Dilbilim...** , s.17. Yeri gelmişken, sıkça karıştırılan "anadil" ve "anadili" sözcükleri arasındaki anlam ayrımına da dikkat çekmek gerekir. *Anadil* (İng. *primitive language*, Alm. *Ursprache*) "bir ya da birçok dilin kaynaklandığı dil" demektir. Sözgelimi Latince, Roman dillerini *doğurduğu* için anadil tanımına uymaktadır (Vardar, **a. g. y.** , s.17). Aynı şekilde, bugünkü Türkik diller ailesi de bir anadilden (*Ana Türkçe*den) türemiştir. Dolayısıyla konumuzu ilgilendiren terim anadil değil, anadili olacaktır.

[69] "Kendini götürür insan nereye giderse gitsin; yani her şeyden önce, anadilini. Anadiline yapışıktır herkes. Vazgeçilmez bu birliktelikten" (Nermi Uygur, **Dilin Gücü**, İstanbul, YKY, 2005, s.15).

[70] Wardhaugh, **An Introduction...** , s.359. Yazar ilgili bölümde, azınlık dillerinin yasaklanması ve yok sayılmasına örnekler verirken Türkiye'de Kürtçenin durumuna da değinmektedir.

[71] Joshua A. Fishman, "Sociolinguistics", **Handbook of Language and Ethnic Identity** (yay. J. A. Fishman) içinde, New York, Oxford University Press, 1999, s.154.

[72] Kubilay, **a. g. m.** , s.56.

ulus-devlet yaratma arzusu, bu durumun temel müsebbibidir. Peki neden böyle olmuştur? Daha yakından bakalım.

“Ulus” inşası, siyasî erk eliyle gerçekleştirilen seçme, ayıklama, anımsama ve yeniden kurgulama edimlerinden oluşur, diyebiliriz. Anderson’ın o meşhur tanımıyla ulus, “hayal edilmiş bir siyasal topluluktur.”[73] Bu tahayyülün neleri içerip neleri dışarıda bırakacağı son derece önemlidir. Ulusçuluk akımı, birbirinden farklı kültürel birimleri ortak bir kimlik uğruna törpülerken, bir bakıma muhayyel bir varlık olarak “ulus”u da kurar. Gellner’in bulguladığı üzere “(u)lusçuluk ulusların bir ürünü değil”dir; “tam tersine ulusları meydana çıkaran, ulusçuluğun kendisidir.”[74] Yeni oluşmuş bir ulusun bileşenleri arasında “derin ve yatay yoldaşlık” duygusunu[75] yaratacak işlere girişmek, ulusçuluğun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yolda olağanüstü bir çaba harcanır: “(ö)lü diller canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayalî, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir.”[76] Bu bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken aynı zamanda bir ulus inşası projesinin de yaşama geçirildiğine tanık olmaktayız.

Tek kimlikli bir toplum tasarımının başka bir gerekçesi daha olduğu savlanabilir: bölünme korkusu. Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren *millet*lerin, Fransız Devriminin (1789) estirdiği ulusçuluk rüzgârlarının da etkisiyle, kendi yazgılarını belirleme (self-determinasyon) mücadelesine girişerek birer birer bağımsız olmaları, Türkiye’de kurulan yeni rejimin bilinçdışında, benzer kalkışmalar yoluyla kıvılcımlanacak ve *ulusal sorun* bağlamında ülke bütünlüğüne kastedebilecek bir “iç mihrak” imgesinin oluşmasına yol açmıştı. Cumhuriyet gitgide Türklük temelinde birörnekleşen bir yapıyı kurmaya/yaymaya hız verirken, beri yandan da bu çerçevenin dışında kalan toplulukları kolayca “tehdit ve tehlike öğesi” olarak yaftalayabilmekteydi.

---

[73] Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması** (çev. İskender Savaşır), 5. basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s.20.
[74] Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk [*sic*]** (çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan), İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s.105.
[75] Anderson, **a. g. y.** , s.22.
[76] Gellner, **a. g. y.** , s.105.

Haav, dilin, milliyetçi seçkinler tarafından siyasî bir araç olarak kullanılmasının sonuçlarını Estonya özelinde incelediği araştırmasında, Estoncanın, topluma dâhil oluş sürecinde adeta bir "toplumsal pasaport" işlevi gördüğünden söz eder.[77] Bireyin o topluma bağlılığı, bir anlamda, çoğunluğun dilini benimseme isteğiyle bağdaştırılmakta, anadillerinden ne denli hızlı vazgeçilirse, bütünleşmenin de o denli hızlanacağı varsayılmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin yurttaşlık "pasaport"u da, sadece Türkçeyi kullanma ve anadilini unutma koşuluna bağlanmış gibiydi. Sadoğlu'nun anlatımıyla, Gazi Mustafa Kemal, Türkçeden bir "Türkleştirme aracı" olarak yararlanmak niyetindeydi.[78]

Filmi biraz geriye sardığımızda, savaş dönemi meclisinde Türklük vurgusundan ziyade din kardeşliğinin öne çıkarıldığını görüyoruz. Örneğin Gazi Mustafa Kemal'in, 1 Mayıs 1920'de meclis kürsüsünde söylediklerini alıntılayalım: "Burada maksut olan ve meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır."[79] Bununla birlikte Kurtuluş Savaşının ardından, ülkeyi bir arada tutacak ortak ulusal kimlik olarak Türklüğün ağır basmaya başladığını ve kurucu kadroların, toplumu bu kimlik ekseninde biçimlendirmek istediklerini öne sürmek, yanlış olmayacaktır. Yeni rejim, yukarıda açıklamaya çalıştığımız yaklaşımlar çerçevesinde, çokkültürlü, çokdilli Anadolu ahalisinden türdeş bir "Türk ulusu" yaratmaya girişecekti.[80] Bu, hayli zorlu bir işti doğrusu.

---

[77] Kristi Haav, **What Are the Repercussions of Using Language as a Political Tool by Nationalist Elites?**, Central European University Nationalism Studies Program, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Budapeşte, 2006, s.3. Son dönemde Avrupa ülkelerinin, özellikle de Almanya ve Hollanda'nın göçmenlik ve entegrasyon politikaları gözden geçirildiğinde, yurttaşlık için önkoşul olarak dil konuşuculuğunun dayatıldığı görülecektir. Benzer biçimde, ABD'nin birçok eyaletinde örgütlenen "sadece İngilizce" (*"English-only"*) adlı hareket; dilsel azınlıkların yararlandığı hakların iptali ve İngilizcenin resmî dil olarak kabulü yolunda kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışmaktadır (bkz. Alan Patten, "Political Theory and Language Policy", **Political Theory**, 2001, S.5, s.691). Bu durum, Haav'ın pasaport metaforuna daha geniş boyutta bir geçerlilik kazandırıyor.

[78] Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk...**, s.214.

[79] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, **C.I**, 5. baskı, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1997, s.74.

[80] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.213.

Çünkü Ahmad'ın deyişiyle "Kemalistler, bir Türk kimliği nosyonunun neredeyse hiç var olmadığı bir toplum devralmışlardı."[81]

Gazi Mustafa Kemal, yurt bilgisi derslerinde okutulmak üzere hazırlanan ve 1930 yılında toplu olarak yayımlanan *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* kitabında, kendilerine "Türklük fikri" dışında kimlikler arayacak olanları şöyle niteliyordu:

> *Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hattâ Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler* [adlandırmalar] -*birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada* [başka]- *hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden* [tasalanmadan] *başka bir tesir hasıl etmemiştir.*[82]

Ardından sözü İslam dışı dinlere mensup yurttaşlara getiriyor ve bir soru soruyordu:

> *Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevî vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdani arzularıyla raptettikten sonra kendilerine yan gözle, yabancı nazarıyla bakılmak, medenî Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?*[83]

Bu soruya "hayır" diyebiliriz; tabii o yurttaşlar kendi kimliklerini toplum içinde açığa vurmayıp hak taleplerinde bulunmadıkça. Özellikle de anadillerinde.

1935 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de en çok konuşulan dil, Türkçe idi (konuşucu sayısı: 13.899.073 kişi). Türkçeyi sırasıyla Kürtçe (1.480.246 kişi), Arapça (153.687

---

[81] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (çev. Yavuz Alogan), 11. basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s.97.
[82] A. Âfetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları** (haz. A. Sevim, A. Süslü, M. A. Tural), Ankara, AKTDYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010, s.450-451. Kitapta Atatürk'ün özgün elyazısına yer verildiği için, bu satırların kendisine ait olduğundan kuşku duymamaktayız.
[83] A. Âfetinan, **a. g. y.** , s.452.

kişi), Yunanca[84] (108.725 kişi), Çerkesçe (91.972 kişi), Lazca (63.253 kişi) Ermenice (57.599 kişi), Gürcüce (57.325 kişi) ve Ladino izlemekteydi (42.607 kişi).[85]

Lozan Barış Antlaşması (1923) uyarınca Türkiye Cumhuriyeti, yurttaşlarına anadillerini kullanma konusunda güçlük çıkarmamayı taahhüt etmişti. Antlaşmanın 39. maddesinde bu durum şöyle açıklanmaktaydı:

> *Herhangi Türkiye tebaasının gerek münasebat-ı hususiye veya tüccariyede, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaat-ı umumiyede herhangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine* [kullanmasına] *karşı hiçbir kayıt vazedilmeyecektir.*
>
> *Lisan-ı resmî mevcut olmakla beraber, Türkçeden gayri lisan ile mütekellim* [konuşur] *bulunan Türk tebaasına muhakim* [mahkemeler] *huzurunda kendi lisanlarını şifahî surette istimal edebilmeleri zımnında teshilat-ı münasibe ibraz olunacaktır* [uygun kolaylıklar gösterilecektir].[86]

Ne var ki uygulama, bundan çok farklı olacaktı. Nisan 1926'da, "İktisadî müesseselerde mecburî Türkçe kullanılması hakkında kanun" meclisten geçti.[87] *Cumhuriyet Halk Fırkası*nın (buradan sonra *CHF*) 1927 tarihli üçüncü tüzüğünde, millî dayanışmanın "dil birliğine, ülkü birliğine ve fikir birliğine dayandığı" vurgulanarak Türk dili ve kültürünü ilerletmek, partinin önemli görevlerinden sayılmıştı.[88] 1934 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren *İskân Kanunu* ise, ülkenin her yerleşim biriminde nüfus yapısını Türkler lehine değiştirme amaçlı bir dizi tehcir ve tenkil eylemini içermekteydi. On birinci maddenin "B" fıkrası aynen şöyleydi:

---

[84] "Rumca" olarak adlandırmanın daha doğru olacağı kanısındayım.

[85] **İstatistik Yıllığı Cilt:10**, Ankara, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1938-9, s.64-65'ten aktaran Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik** içinde, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.258.

[86] "Lozan sulh muahedesinin kabulüne dair kanunlar", **Kanunlar Dergisi**, 1339 (1923), C.2, s.12. Maddenin, yalnızca "gayrimüslim" ya da "azınlık" olarak değerlendirilen yurttaşlara özgü olmadığı, anadili farklı olan bütün yurttaşlar için benzer bir hükmün öngörüldüğü göze çarpmaktadır.

[87] **Resmî Ceride**, 22.04.1926, S.353, s.1290.

[88] Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.104-105.

Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî, ve inzibatî sebeplerle, icra vekilleri heyeti kararıyla, dahiliye vekili, lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.[89]

Azınlıkları Türkleştirme siyasetinin, tek parti döneminin karakteristik niteliği olduğuna değinen Bali, bu siyasetin hedefinin, yeni ulusal sınırlar içindeki bütün yurttaşları Türk kimliği potasında eritmek, bunu da Türk dilini, kimliğini ve ülküsünü -dinine ve etnik kökenine bakılmaksızın- herkese benimsetme yoluyla yapmak olduğunu belirtmektedir.[90] 1928'e gelindiğinde, yeni rejimin bu konudaki arzusu, basının ve gençlik örgütlerinin başı çektiği bir kampanyaya dönüşecek; caddelerde, dükkânlarda, vapur ve tramvaylarda anadillerini konuşan kişilere yönelik baskı ve yıldırma içerikli bir hezeyan, bir karabasan olup çıkacaktı: *Vatandaş! Türkçe Konuş!*

Bali'nin aktardığına göre bu kampanya, Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyetinin, 13 Ocak 1928'de düzenlenen yıllık kongresinde alınan bir kararla başlar. Azınlıkların "umumî yerlerde" Türkçe konuşmaları konusunda "uyarılmaları" istenir; bunun için çeşitli yerlere afiş ve flamalar asılır. Konu, gazete yazıları ve konferanslarla da harlanır. İzleyen dönemde uyarı ve tehditlerin, giderek şiddet boyutuna vardığı görülecektir.[91]

Yahudi toplumunun kanaat önderleri, üzerlerindeki baskıyı hafifletmek maksadıyla, kendi cemaatlerine, Türkçeyi benimsemeleri yolunda çağrıda bulunmaya başlarlar;

89 "İskân kanunu", **Kanunlar Dergisi**, 1934, C.13, s.783.
90 Rıfat N. Bali, "Vatandaş Türkçe Konuş!", **BirGün**, 22.06.2006.
91 Bali, **a. g. m.** , s.n.y. Balçık, kampanyaya ilişkin olarak şu değerlendirmede bulunuyor: "Özellikle Yahudilere karşı başlatılan 'Vatandaş! Türkçe Konuş!' kampanyalarının şiddeti, zaman zaman yerel yönetimlerin Türkçeden başka bir dil konuşanlara para cezası uygulamasına ya da bu kişilere yapılan fizikî saldırılara kadar varabiliyordu" (Balçık, **a. g. m.** , s.783).

art arda gelen bu açıklamalardaki genel hava, Yahudilerin neredeyse bir "sadakat sınavı"na zorlandıklarını sezdirir niteliktedir.[92]

Türkçe dışındaki anadillerinin kullanımıyla ilgili baskıcı tutum, rejimin "azınlık" olarak kabul ettiği "gayrimüslim"[93] yurttaşlarla sınırlı kalmadı. Tanıkların aktarımlarına göre, Lazcanın konuşulduğu yörelerde bulunan okullarda, bir eğitsel kol olarak "Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolları" oluşturulmuş, Lazca konuşan öğrenciler baskı ve şiddet görmüştü.[94] Şubat 1931'de Adana Türk Ocağını ziyaret eden Gazi Mustafa Kemal, ocak üyesi gençlere şöyle seslenmişti: "Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz."[95] Bunu söylediği ilde o tarihlerde, anadili Arapça olan yirmi bin civarında yurttaş yaşamaktaydı; cumhurbaşkanı, gençleri bu durum karşısında "duyarsız kalmamaya" çağırıyordu.[96]

Yeni rejim Kürt diline nasıl yaklaşmaktaydı? Elbette yukarıda değinilenlere benzer şekilde; fakat bir farkla: *yok sayarak*. Andığımız anadillerinin hiçbiri için *yok hükmü* verilmezken,[97] Kürtçe diye ayrı, bağımsız bir dilin olmadığı savı, çok uzun bir süre devlet politikası olarak kabul edilmiştir. Beşikçi, *Birinci Türk Dili Kurultayı*nda (1932) "medenî olmayan kabileler tarafından konuşulan diller" ifadesinin geçtiğini hatırlatarak, bu ifadenin Kürtleri hedef aldığını kaydeder. Bir yandan "Kürt diye

---

[92] Söz konusu çağrı ve açıklamalar için bkz. Çağaptay, **a. g. m.** , s.259.

[93] Bir insanı/topluluğu, hangi dinden *olmadığı* üzerinden tanımlamayı incitici bulduğumdan, sözcüğü tırnak içinde veriyorum.

[94] Ali İhsan Aksamaz, "Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik** içinde, s.924.

[95] Aktaran Sadoğlu, **a. g. y.** , s.214.

[96] Şavkay, **Dil Devrimi**, s.44.

[97] Türk kimliğini yüceltirken öteki kimlik ve dilleri "karışık", "karma" olarak nitelendirmek, alanyazınında çok sık başvurulan bir formüldür. Dündar'ın tarifiyle, "Anadolu'daki, Türkçeden ayrı dillerin aslında özgün gramer ve kelime haznesinin olmadığı, çeşitli dillerin karışımından oluştukları, kelime haznesinin büyük bir kısmının Türkçe orijinli olduğu yönünde birçok iddia", bu dillerin her biri için, zaman zaman dile getirilmiştir/getirilmektedir (Ayrıntılı çözümleme için bkz. Fuat Dündar, "Millî Ezber: Saf Türk-Karışık Öteki", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik** içinde, s.900). Gelgelelim, Kürtçe dışındaki anadilleri için bu boyutta bir inkâra yönelinmemiştir. Devlet aygıtlarının yayınlarında sözgelimi "Lazca yoktur" ya da "Ermenice bağımsız bir dil değildir" türünden açıklamalara rastlanmazken, bu "ayrıcalık" yalnızca Kürtçeye tanınmış gibi görünüyor.

bilinen bir kavmin mevcut olmadığı" sık sık tekrarlanırken, bir yandan da Kürtlerin hor görüldüğüne dikkat çeker.[98] Şimdi, bu politikanın ürünü olan yazı ve yayınlardan birkaç kesite yer vermek istiyorum.

Kadri Kemal (Kop), *"Anadolu'nun Doğusunda Dil Meselesi"* başlıklı yazısında, dönemin ideolojisinin konuya bakışını şu sözlerle yansıtmaktadır:

> *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu çevresinde oturanlar, bundan birkaç asır öteye gelinceye kadar hep öz Türkçe konuşurdu. Bugün buralarda birkaç dil konuşuluyor. Bu diller arasında Türkçeden sonra en çok yaygın olanlar Kurmanç* **[*sic*]** *ve Zaza dilleridir. Her ikisi de iptidaî dillerdir. Yapılan birçok araştırmalar neticesi bu dillerin "dağlı Türkler" tarafından konuşulan Türkçenin "halitalaştırılmış" (karıştırılmış) iki lehçesi olduğu anlaşılmıştır. Hakkâri'nin bir vadisinde yaşayan bir Türkmen aşireti kendisine "Kürt" diyor.*[99]

Mehmet Şerif Fırat,[100] *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*'nde[101] "Kormançi-Kürtçe dili **[*sic*]**, aslında tarihte var olan ve herhangi bir millete mahsus olan tarihî bir dil

---

[98] İsmail Beşikçi, **Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu**, 2. baskı, Stockholm, Dengê Komal Yayınları, 1986, s.183. Yazar bu paradoksu şöyle anlatıyor: "Ankara'da çeşitli toplantılarda Kürtçe diye bir dilin mevcut olmadığı belirtilmekte; fakat 'Doğu'da, Kürtçe konuşanlar para cezasına tabi tutulmaktadır. Hapse atılmaktadır" (Beşikçi, **a. g. y.** , s.198).

[99] Kadri Kemal, "Anadolu'nun Doğusunda Dil Meselesi", **Ülkü**, 1933, S.5, s.404-407'den aktaran Beşikçi, **a. g. y.** , s.209. Vurgular ve ayraç içi açıklama Beşikçi'ye ait olabilir. Kadri Kemal Kop, yaptığı kültür gezilerini çeşitli adlar altında (**Ankara'dan Çukurova'ya**, **Doğu İllerinde Geziler**, **Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne**, **Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu**) yayımlamış bir araştırmacıdır.

[100] Fırat, Kürtlere ve Kürtçeye ilişkin resmî görüşün yıllar yılı temel dayanağı olagelmiş, ilginç bir isimdir. Torunu tarafından hazırlandığı anlaşılan internet sitesinde yer verilen yaşamöyküsüne göre, Şeyh Sait Ayaklanmasının ardından, "isyancılarla bir tutularak Isparta'ya sürgün edilmiş", kendi anlatımıyla "bu kadar haksız bir durum karşısında bile Cumhuriyet idaresine karşı içi soğuma"mış; geri döndükten sonra ise dil ve kültür alanlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Sitede şöyle denmektedir: "Varto Mektubu'nda ortaya attığı iddialar, Mehmet Şerif Fırat'ı irticai faaliyetlerde bulunanların hedefi haline getirmiştir. Bu gelişmelere 1948'de 'Doğu İlleri ve Varto Tarihi' adlı eserin yayınlanması da eklenince beklenen son kaçınılmaz olmuştur. Bütün bu gelişmeler sonucunda bahsedilen çevrelerce himaye ve teşvik edilen kontrol dışı güç, eşkıya amcası Halil tarafından 1 Temmuz 1949'da katledilmiştir" (http://www.mehmetseriffirat.com/?page_id=2 adresinden, 20 Şubat 2013 tarihinde alındı).

[101] Kitabın ikinci baskısı, ilkinden on iki yıl sonra, 27 Mayıs 1960 askerî darbesini izleyen aylarda, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun "uygundur" kararıyla ve Millî Eğitim Basımevi tarafından yapılacaktır. Dönemin devlet başkanı ve başbakanı Cemal Gürsel, bu baskı için bir "sunuş"

değildir" dedikten sonra, bu dilin, "aslında Türkçeden ve sonrası birçok milletlerin dilinden toplanmış, özel bir lisan" olduğunu iddia etmektedir.[102] Fırat'a göre Zazaca da, "yüzde ellisi Acemce, yüzde kırkı eski Türkçe, yüzde onu Arapça" olan, "karışık" bir dildir. Gelgelelim, Fırat bu hesaplamayla yetinmeyecek; birkaç satır sonra, bu iki dilin, "kökünden Türkçe" olduğunu öne sürecektir:

> *Biz, Kormançi* **[*sic*]** *ve Zaza dillerinin şimdiki durumunu yoklarken, bunlardaki eski Türkçe kelimelerin şiveye göre pek çok değiştirildiğini ve bu dillerin kökünden Türkçe olduklarını ve bazen bir kelimenin ilk hecesinin Türkçe ve son hecesinin Acemce veya Arapça olduğunu görüyoruz.*[103]

Peki, dil devriminden sonra neler olmuştur? Fırat okuyucularını aydınlatıyor:

> *Hattâ cumhuriyet devrinde büyüklerimizin dile verdikleri önemin tesirleri, hemen bu dillerde kendini göstermiştir. Şimdi doğu illerimizin çoğu ve aydın aileler; aile ocaklarında öz Türkçe konuşmakta ve büyük dil kurultayının onardığı*[104] *birçok Türkçe kelimeler, Kormanço* **[*sic*]** *ve Zaza dillerine karışmış bulunmaktadır.*[105]

Bütün bu söylediklerimize ek olarak, yer adlarının tedricen Türkçeleştirilmesi politikası ve konuşucu sayısı azalmakta olan (Ladino, Hemşince, Adigece, Trabzon Rumcası) ya da artık hiç konuşucusu kalmayan (Ubıhça) dillerin durumu da gözden ırak tutulmamalıdır. Türkiye'de kullanılan anadilleri, doğal olarak, burada sayılıp dökülen notlardan çok daha kapsamlı ve oylumlu çalışmaların konusu olmaktadır ve

---

yazısı yazarak kitabı şu sözlerle över: "(...) bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmî deliller ile..." ("Sunuş", **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s.3.) Beşikçi'nin yorumu şöyle: "Bu kitap, sadece Şerif Fırat'ın görüşleri olarak yayınlansaydı çok önemli olmayabilirdi. Fakat devletin cumhurbaşkanı ve başbakanı da aynı fikirlere iştirak edince durum ister istemez değişmekte ve yazılar resmî bir görüş olarak belirmektedir" (Beşikçi, **a. g. y.** , s.223).

[102] Fırat, **a. g. y.** , s.16.

[103] Fırat, **a. g. y.** , s.17. "Kürt diye anılan insanlar"ın gerçekte "dağlı Türkler" olduklarının ısrarlı biçimde vurgulandığını dikkate alırsak, dillerinin de köken itibarıyla Türkçeye dayandığının söylenmesi şaşırtıcı sayılamaz.

[104] "Önerdiği" demek istemiş olabilir.

[105] Fırat, **a. g. y.** , s.19.

olmalıdır da. Araştırmanın yörüngesinden çıkmamak için biz, genel görünüme ilişkin bu bölümü noktalayıp konum planlamasını işlevler yönünden incelemeye geçelim.

b. İşlev özgüleme[106] bakımından

Bu altbaşlıkta, konum planlamasının hedeflerine hizmet eden dilsel işlevler incelenecek ve Türkiye'deki dil planlamasına uygun düşenlerine örneklerle yer verilecektir. İlkin bu işlevleri tanıyalım.

Ağırlıklı olarak ulusal çokdillilik konusuna eğilen bir araştırmacı olan Stewart, konum planlaması sürecinde bir dile/dillere özgülenebilecek birtakım işlevler belirleyerek bunları şöyle sıralamıştır: *resmî işlev, bölgesel işlev, daha geniş çaplı iletişim işlevi, uluslararası işlev, başkent dili işlevi, grup dili işlevi, eğitim dili işlevi, okul dersi işlevi, yazınsal işlev ve dinsel işlev (ibadet dili işlevi).*[107] Cooper bu on başlığa iki tane daha eklemektedir: *kitle iletişim işlevi* ve *çalışma işlevi.*[108]

Bu uzunca liste içinden Türkiye örneğine uymayanları ilk öbekte tanımlayıp elemekle işe başlayalım: *Bölgesel* (İng. *provincial*) *işlev*, ülkenin bir bölgesinde/kesiminde resmî dil olarak kabul edilen dil ya da diller için kullanılan bir terimdir, Türkiye'de böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. *Uluslararası* (İng. *international*) *işlev*; turizm, dış ticaret ve diplomatik ilişkilerde iletişim aracı olan dilleri tanımlar. Bu konu araştırmamızın -ve Kemalist dönemdeki dil planlamasının- kapsamında değildir; çünkü uluslararası iletişime yönelik bir düzenleme öngörülmemiştir. *Başkent* (İng. *capital*) *dili işlevi*; siyasî erk, toplumsal saygınlık ve ekonomik etkinliğin ülkenin başkentinde temerküz ettiği örneklerde, yalnızca o kent için konum planlaması yapıldığı zaman geçerlidir; Türkiye'de bu yönde tanımlı bir işlev bulunmamaktadır.

---

[106] Bu sözcük tez boyunca "tahsis etme" yerine kullanılacaktır.

[107] William A. Stewart, "A sociolinguistic typology for describing national multilingualism", **Readings in the Sociology of Language** içinde, Lahey, Mouton, 1968, s.531-545'ten aktaran Cooper, **Language Planning...** , s.99-119.

[108] Cooper, **a. g. y.** , s.118. İşlev tanımlarında da Cooper'dan yararlanılmıştır.

İkinci öbekte, araştırmanın öteki bölümlerinde yeterince açıklandığına inandığım örnekleri kısa tanımlamalarla ele almayı yeğleyeceğim.

Tek bir etnik/kültürel topluluğun üyelerince olağan olarak kullanılan bir dilin, *grup dili işlevi* bulunmaktadır. Bir önceki altbaşlıkta görüldüğü üzere, Türkiye'de Türkçe dışındaki hiçbir anadiline kamusal alanda yasal bir konum tanınmadığı/tanınmak istenmediği gibi, var olan grup dillerinin yerine Türkçenin geçmesi için uğraş verilmiştir. Yinelemeden kaçınma arzusuyla bu işlevi daha fazla irdelemeyeceğiz.

Bir dilin öncelikli olarak yazınsal ve bilimsel amaçlarla kullanımı, *yazınsal* (İng. *literary*) *işlev*i doğurur. Cumhuriyet öncesinde Arapça ve Farsçadan -sırasıyla- bilim ve sanat dili olarak yararlanılmış ve bu dillerde yapıtlar vücuda getirilmiştir. Bununla birlikte planlama sürecindeki *uzaklaştırma* politikası (ikinci bölümde açıklanacaktır) sonucunda, Türkçe dışında bir dile bu yönde bir işlev yüklemekten özenle kaçınılmıştır. Planlamanın en büyük hedeflerinden biri de zaten, Türkçenin, bir bilim ve sanat dili olma işlevini yüklenebilecek yetkinliğe eriştirilmesi olmuştur.

Daha geniş çaplı iletişim (İng. *wider communication*) *işlevi*, bir dilin ülke sınırları dışında da geçerlik kazandığı durumlarda belirir. Elbette, ulusal sınırlar ile "dilsel sınırlar" çoğu zaman bire bir örtüşmez ve bir ülkede en çok konuşulan dil, komşu ülkenin azınlık dili durumunda olabilir. Türkiye'de konuşulan anadillerinden büyük bir bölümü, ülke sınırlarının ötesinde de, çeşitli derecelerde farklılıklar barındıran *değişke*ler olarak konuşulmaktadır (Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Ermenice, Gürcüce, Kürtçe, Lazca, Rumca/Yunanca gibi). Tekdilli politikaların, anadili konuşucularını sınırötesindeki "dildaş"larından kopardığı ileri sürülebilir. Bu iletişim kopukluğu, tezimin sınırlarını aşan, apayrı bir araştırma konusudur. Öte yandan, Türkçenin sınırötesi ortaklaşma serüvenini de ikinci bölümde tartışacağım için, burada işlemeye gerek görmemekteyim.

Ve son olarak, üçüncü öbekte, bu bölümde asıl odaklanacağımız işlevleri incelemeye geçebiliriz.

Resmî* (İng. *official*) *işlev, adından da anlaşılacağı gibi, bir dilin, her türlü siyasî ve kültürel temsiliyet amacı için yurt çapında yasal olarak kullanılmasından doğan işlevdir. Stewart, birçok örnekte, bir dilin resmî işlevinin anayasal olarak belirlendiğinden söz eder.[109] Öyleyse biz de Türkçenin tek resmî dil olarak süregelen konumunu, anayasa metinleri üzerinden izleyelim.

Türkiye'de anayasa geleneğini başlatan *Kanun-ı Esasî*'nin (1876) on sekizinci maddesinde, devletin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devlet hizmetine gireceklerin bu dili bilmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir.[110] Kurtuluş Savaşının çetin koşullarında hazırlanan kısa ve özlü bir anayasal metin olan *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*nda (*"1921 Anayasası"*) Türkçenin resmî işlevine ilişkin bir madde olmamakla birlikte,[111] bu metnin Kanun-ı Esasî'yi tümüyle ve resmen ilga etmeyişine ve olağanüstü bir ortamda işleyişi kolaylaştırmak amacıyla ayrıntılı anlatımlara yönelmeyişine dayanarak, Türkçenin konumunu değiştirmediğini ileri sürebiliriz. Bununla birlikte, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923'te (1339), ülkenin yönetim biçimini açıklığa kavuşturan değişiklik, yeni rejimin dil politikasını da kesinleştirmektedir: "İkinci Madde – Türkiye Devletinin dini din-i İslam'dır. Resmî lisanı Türkçedir."[112] 1924'e gelindiğinde daha kapsamlı bir anayasa metni kabul edilmiş, Türkçenin resmî konumu da aynen korunmuştur.[113] 1961 ve 1982 anayasaları için de benzer bir çıkarımda bulunabiliriz.

Eğitim dili* (İng. *education*) *işlevi, okullarda öğretimin, resmî dil dışında bir dille yapıldığı örneklerde geçerlidir. Türkiye'de eğitimin hangi dönemlerde, hangi dillerde yapıldığını incelemek konumuzun dışında kalmakla birlikte, genel yaklaşımları gözden geçirmeye çalışalım.

---

[109] Aktaran Cooper, **a. g. y.** , s.100.

[110] "Şu da var ki, bu Türkçe, devletin kuruluşundaki Türkçeden oldukça ayrı olduğu gibi, Türkiye'nin dışında yaşamakta olan Türklerin konuştukları Türkçeden de ayrı idi" (Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe** içinde, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TTK Yayınları, 2001, s.28).

[111] 1921 Anayasası için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm , (30.04.2013).

[112] "Teşkilatı esasiye kanununun bazı mevaddının tavzihan tadiline dair kanun", **Kanunlar Dergisi**, 1339 (1923), C.2, s.125. Başlıkta yer alan "tavzihan" ifadesi, zaten bilinen/uygulanmakta olan bir durumun açıklığa kavuşturulması, başka bir deyişle "adının konması" olarak değerlendirilebilir.

[113] 1924 Anayasası için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm , (30.04.2013).

Osmanlı Devletinin geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin ders izlencelerinde Türkçeye yer verilmemiş, Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'un kuruluşuyla (1773) gerçekleşmişti.[114] Batı ile yakınlaşmanın arttığı dönemde yeni kurulan okullardan bir diğerinde ise durum farklıydı. Öğretim dilinin, Türkçe kaynak yokluğu ve terim sorunları nedeniyle Fransızca olduğu ve Fransızca bilen Avrupalı doktorların öğretim üyesi olarak görevlendirildiği Tıbbiye'nin (1838) açılış konuşmasında, II. Mahmut'un duruma ilişkin öngörüsü şöyle olmuştu:

> *Tıp ilmini tüm olarak dilimize alıp gerekli kitapları meydana getirmeye çalışıp gayret etmeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim beklediğim, Fransız dilini öğrettirmek değildir. Ancak tıp ilmini öğrenip yavaş yavaş kendi dilimize almaktır. Ve ondan sonra memleketin her yanında Türkçe olarak yaymaktır.*[115]

*Enderun Mektebi*nin, çağın koşullarına göre yenilenmesiyle açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi (1868) ise eğitim dili işlevini Fransızcaya özgüleyerek yabancı dille öğretimin kurumsallaşmasına önayak olmuştu.[116]

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldiğinde (1913), devletin ilkokullarında Türkçe zorunlu kılındı. Türk olmayan toplulukların çoğunluk oluşturdukları bölgelerde, Türkçenin yanı sıra kendi dillerini de okutmalarına izin verildi.[117]

---

[114] Karal, **a. g. m.** , s.48. Karal, bu okuldan sonra kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'da da "öğretimin Türkçe olacağı, hatta ilk sınıflarda kaba Türkçe ile (konuşulan Türkçe) yapılacağı"nın açıklandığını kaydediyor (**a. g. m.** , s.49-50).

[115] Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, **C.II**, s.293'ten, günümüz diline çevrilmiş olarak aktaran Karal, **a. g. m.** , s.70. Aynı nutkun başka versiyonları, Geoffrey Lewis ve Niyazi Berkes tarafından da verilmiştir (Bkz. G. Lewis, **Trajik Başarı...** , s.158; Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.186). II. Mahmut'un dil çağdaşlaşması bakımından ileri ve öncü olduğunu belirten Berkes, 1866'da tıp okulunda öğretim dilinin Fransızcadan Türkçeye çevrildiğini, böylece padişahın öngörüsünün gerçekleştiğini aktarıyor (Berkes, **a. g. y.** , s.186).

[116] Bahadır Parlak, **Türkiye'de Ortaöğretimde Yabancı Dille Eğitim Uygulamasının Tarihsel Süreci (1955-2004)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008, s.10.

[117] Karal, **a. g. m.** , s.77.

*Lozan Barış Antlaşması*nın 41. maddesi, azınlık olarak tanımlanan tebaanın ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim yapabilmesini hükme bağlamaktaydı.[118] 3 Mart 1924'te kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ise Türkiye dâhilindeki bütün eğitim-öğretim kurumlarını Maarif Vekâletine bağlamayı öngörüyordu.[119] Böylelikle imparatorluk döneminde kurulmuş olan Rum, Ermeni ve Musevi cemaati okulları da hükûmet denetimine girmiş olacaktı. Bu okullarda Türk kültürüne ilişkin dersler Türkçe okutulacak, kimilerinde de bütünüyle Türkçe eğitime geçilecekti.[120] Cumhuriyet rejiminin, "azınlık okulları" üzerinde ağır ve sıkı bir denetim düzeneği kurduğunu söyleyebiliriz.

Azınlık okullarının yanı sıra, eğitim dili işlevi bakımından tekdilliliğin geçerliliğini yitirdiği okullar, Batı dilleriyle eğitim veren kurumlar olmuştur. Parlak bunları "devlet okulları" (Galatasaray Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi), "özel Türk okulları" (Darüşşafaka Lisesi, Türk Eğitim Derneğine bağlı okullar, Özel Tevfik Fikret Lisesi) ve yabancıların kurduğu özel okullar olarak sınıflandırmaktadır.[121] "Yabancı dille öğretim", ilk örnekleri 1955-1956 yıllarında açılan ve daha sonraları "Anadolu Lisesi"ne dönüştürülecek olan maarif kolejlerinin ve Orta Doğu Teknik Üniversitesinin (1956) eğitime başlamasıyla, ülke gündeminin hararetli tartışma konularından birine dönüşmüştür.

Toparlayacak olursak, eğitim dili işlevi, Türkiye'de dil politikalarının çokdilliliğe en fazla yakınsayan ve Türkçe eksenli ulusal kimlik inşasında en büyük gedikleri açan kısmını oluşturmuştur.

Geliyoruz ***okul dersi* (İng. *school subject*) *işlevi***ne. Bu terim, bir ülkenin örgün eğitim kurumlarında, resmî dil(ler)in dışında, ders olarak yaygın şekilde öğretilen dil ya da dillere özgülenen işlevi belirtir. Eğitim dili işlevinden farkı, yalnızca özgül bir dersin konusu olması, öğretimi yapılan öteki dersleri etkilememesidir. Bununla birlikte okul dersi işlevinin, eğitim dili işleviyle koşut nitelikte olması beklenir. İşlev,

---

[118] "Lozan sulh muahedesinin kabulüne dair kanunlar", **Kanunlar Dergisi**, 1339 (1923), C.2, s.12.
[119] "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" için bkz. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html (01.05.2013).
[120] Parlak, **a. g. y.** , s.29.
[121] Parlak, **a. g. y.** , s.37.

aynı zamanda, bir ülkedeki siyasî erkin hangi dilleri önemsediğinin, başka bir deyişle hangi medeniyeti benimsediğinin ve gelecek kuşakları nereye yöneltmek istediğinin de göstergesidir. Türkiye örneği de bunu doğrulamaktadır.

Osmanlı seçkinlerinin vazgeçilmez dilleri yeni rejimin gözünden çoktan düşmüştü. 1 Eylül 1929'da Arapça ve Farsça dersleri öğretimden kaldırıldı.[122] Yerlerine Batı dilleri konmaya başladı. Öyle ki, 1940-1941 eğitim-öğretim yılında birkaç okulda çağdaş Batı dillerinin yanı sıra Latinceye de yer verilecekti.[123] Sırf bu örnek bile, dil planlayıcılarının Doğu medeniyetinden kopuş bakımından tuttuğu doğrultuyu kanıtlamaya yetecektir.

Dinsel* (İng. *religious*) *işlev, bir dinin tapınma ritüellerinde yoğunlukla kullanılan dillerin konumunu belirtmektedir. Müslümanların dinsel pratiklerinde Arapça tekelini kırmaya dönük çabalar, Türkiye'deki dil planlamasının en simgesel yönlerinden olsa gerektir. O güne dek, öteki İslam toplumları gibi Arapça ibadet eden ve bu dile kutsallık atfeden Türkiye Müslümanları, bu kez devlet otoritesi eliyle Türkçe ibadete ısındırılmak istenecektir.

Türkçeye dinsel işlev özgüleme girişimlerinin üç somut meyvesi oldu: Türkçe hutbe, Türkçe ezan ve Türkçe *Kur'an*.[124]

İlk Türkçe hutbe, 22 Kasım 1922'de, Abdülmecid Efendinin halifeliğe seçilmesi münasebetiyle okundu.[125] Türkçe ezan için yapılan birkaç öncü girişim tatsız sonuçlanmış; bu uygulamanın yürürlüğe girmesi on yıl sonra gerçekleşebilmişti. Son şekli bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından verilmiş olan Türkçe ezan, ilk olarak 30 Ocak 1932'de bir ikindi vakti, İstanbul Fatih Camiinde okundu.[126] Uygulama "küçük

---

[122] Talât Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", **Erdem**, 1988 (1990), C.4, S.12, s.1032.
[123] Parlak, **a. g. y.** , s.15.
[124] Sadoğlu'nun yorumu: "İbadet dilinin Türkçeleştirilmesine ilişkin uygulama ezan, kamet ve hutbelerle sınırlı kalmıştır" (Sadoğlu, **a. g. y.** , s.275).
[125] Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", **AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1980, C.13, S.24, s.107.
[126] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.273.

çaplı” protestolarla karşılandı; fakat bunlara verilen yanıt sert oldu: “Tepkiler karşısında hükûmet, sadece protestocuların değil, Arapça ezan okuyanların da tutuklanmasını emretti.”[127]

Akgün, cumhuriyet dönemindeki ilk Kur'an çevirisinin[128] Cemil Said tarafından Fransızcadan yapıldığını yazmaktadır.[129] Mehmet Âkif'in (Ersoy) vazgeçmesinden sonra Elmalılı Hamdi'ye (Yazır) verilen özgün dilden çeviri görevinin ilk ürünleri, ancak 1935'ten sonra, *Hak Dini, Kur'an Dili* adlı yapıtta görülebilecektir.[130]

“Dinde reform” çalışmalarının, laik devlet düzeninin aşama aşama benimsenmesiyle birlikte hızını yitirip sönümlendiği ve dinsel davranışları etkileme gücü bakımından Kemalist dönemin, Avrupa'yı sarsan ve yerel dillerin önem kazanmasıyla sonuçlanan *Reform* dönemi[131] ile karşılaştırılamayacağı bir gerçekse de, atılan adımların bütün bütüne verimsiz olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Dinsel işlev özgüleme yönünden Arapça, tek parti döneminden sonra ezan ve kamette eski konumuna kavuşurken, çeviri geleneği kökleşmiş, böylelikle anadili Türkçe olan Müslüman yurttaşların inandıkları dini tanımaları ve anlamaları yolunda geri döndürülemez bir mesafe alınmıştır. Elbette, bütün ülkede zorunlu biçimde yaşama geçirilen Türkçe ezan, kamet ve hutbe uygulamalarının, anadili Türkçe olmayan Müslümanlar için aynı derecede bilgilendirici olmadığı ve yararsız bir dayatmadan öteye gidemediği açıktır.

Son olarak, Cooper'ın ek işlevlerini (kitle iletişim ve çalışma) değerlendireceğiz. Bir dilde yayın yapılabiliyorsa, o dile ***kitle iletişim*** **(İng.** ***mass media*****)** ***işlevi*** özgülenmiş demektir. Türkiye'de konuşulan anadilleri üzerindeki yayın kısıtlamaları ve yasaklamaları, bugün bile giderilememiş olan sorunlar yaratmıştır. Lozan hükümleri

---

127 Sadoğlu, **a. g. y.** , s.274.

128 İslam bilginleri arasında Kur'an için “çeviri” değil, “meal” sözcüğünün kullanıldığını anımsatmam gerekiyor. Bu sözcük seçimi onların, Müslümanların kutsal kitabının başka bir dile hakkıyla çevrilebileceğine inanmadıklarını göstermektedir.

129 Akgün, **a. g. m.** , s.110.

130 Sadoğlu, **a. g. y.** , s.268.

131 Protestanlık, yerel dillerde yayın ve çeviri etkinlikleriyle geniş kesimlere ulaşmayı hedeflerken, bir yandan da kapitalist yayıncılığı besliyordu (Bkz. Anderson, **a. g. y.** , s.57).

uyarınca, azınlık statüsündeki toplulukların anadillerinde gazete/dergi yayımlamasına izin verilmiştir. Sözgelimi Rumca yayın yapan *Apoyevmatini* gazetesi 1920'lerde, Türkçe yayımlanan nice gazeteden daha çok satılmaktaydı. Devlet politikaları ve toplumsal baskı (linç ve yağma hareketleri) sonucunda azınlıkların nüfusu yavaş yavaş eridikçe, gazetelerinin tirajı da azalmaya yüz tutacaktı.[132]

Öte yandan, azınlık statüsünde sayılmayan dilsel toplulukların kendi anadillerinde yayın yapması, son yıllara dek, çiğnenmesi ürkünç yaptırımlar getiren yasaklar kapsamındaydı. Çalışmamız güncel siyaseti içermediği için, bu noktada, Kemalist dönem dil politikalarının, değil yayına, gündelik konuşmadaki kullanıma bile tahammülsüz yaklaştığını söylemekle yetinelim.

Değineceğimiz son işlev olan ***çalışma* (İng. *work*) *işlevi***, bir dilin iş yaşamında kullanılıp kullanılmayacağıyla ilgilidir. Türkçe dışındaki anadillerinin toplum yaşamından silinişi, üretim ilişkileri açısından da geçerli olmuştur. Yukarıda "İktisadî müesseselerde mecburî Türkçe kullanılması hakkında kanun"un kabulünden söz etmiştik. "1 Ocak 1927 tarihinde yürürlüğe girecek olan bu hükümlere uymayanlar, ağır para cezasının dışında, ticaret yerinin geçici olarak kapatılması ve dahası ticaret yapma hakkının alınması cezasına çarptırılacaktı."[133] Bu alandaki yasal düzenlemeler bundan ibaret değildi. 1948'de çıkarılan *Belediye Gelirleri Kanunu*nun 21. maddesinde, işyerlerine Türkçe tabela asmanın mecburi olduğu belirtilmiş; "bu levhalara şayet Türkçeden gayrı dil veya yazı ile yazılmak istenirse", bunların genişlik ve puntolarının, Türkçenin yarısını geçemeyeceği ve alta yazılacağı hükme bağlanmıştı.[134] Kanuna göre, levhaların Türkçeden başka lisan ve yazı ile yazılı olan kısımlarından "ayrıca ikişer kat resim" (vergi) alınacaktı. Siyasî irade, tekdilliliğin çalışma yaşamında da egemen olmasını istiyordu.

Türkiye'de kullanılmakta olan dillere özgülenen işlevleri kuşbakışı değerlendirdiğimiz bu altbölümle birlikte, konum planlamasının birinci adımı olan

---

[132] *Apoyevmatini*'nin hikâyesi için bkz. http://bianet.org/bianet/azinliklar/136627-vasiliadis-resmi-ilan-rumlar-icin-cok-onemli (01.05.2013).

[133] Şerafettin Turan, **Atatürk ve Ulusal Dil**, Ankara, TDK Yayınları, 1981, s.23-24.

[134] **Resmî Gazete**, 09.07.1948, S.6953, s.14347.

dil seçimini bitirmiş oluyoruz. Görüldüğü üzere, tekdillilik-çokdillilik anahattında gidiş, ufak tefek istisnalar dışında, tekdillilik yönüne olmuştur. Dil planlayıcısı konumundaki siyasî otorite, birtakım yasal düzenlemeler ve bağlayıcı kararlar yoluyla, Türklük ve Türkçe üzerinden toplumu yeniden biçimlendirme amacını gütmüştür. Bu uğurda diğer anadillerinin kullanıcıları, hak ve özgürlüklerinden ya tümüyle yoksun bırakılmış, ya da anadili Türkçe olanlar ölçüsünde yararlanamamıştır. Ülkede toplumsal barışın bozulmasında en önemli etkenlerden biri olan dil ve yayın yasakları, dil planlamasının can acıtıcı veçhesini oluşturmaktadır.

2. İkinci Adım: Değişke Seçimi

Birinci adımda, dil seçiminin, tekdilli bir toplum düzeni kurmaya yönelik bir politikayı yansıttığını gördük. Kemalist dönemin dil planlaması, -uluslararası bağlayıcılıklar dışında- bütün dilsel işlevler için Türkçenin egemenliğini pekiştirmeyi seçmişti, bu açıktı. Peki ama, *hangi Türkçe*? Sorunun yanıtını, bu başlıkta arayacağız.

Bir toplumda birden çok dilin kullanılmasına genel olarak çokdillilik dendiğini belirtmiştik. Benzer biçimde, aynı dilin başka başka çeşitlemelerinin değişik *dilsel topluluk*lar[135] tarafından benimsendiği durumlar da vardır. Aslına bakılırsa, her dil, bu türden katmanlaşmalara uğrar; yerel ağızlar, lehçeler, grup jargonları gibi dilsel normların her biri, o dilin içsel farklılıklar barındıran altöbekleri, çeşitlemeleri sayılır. Bununla birlikte diliçi farklılıkların niceliği dilsel davranışlarda kırılmaya yol açacak boyutlara ulaşırsa, tarihsel ve toplumsal koşulların getirdiği bir *dil çatallanması* yaşanır. Buna *ikideğişkelilik* (İng. *diglossia*) denir.

---

[135] Toplumdilbilimsel (sosyolengüistik) bir terim olarak *dilsel topluluk* (İng. *speech community*, Alm. *Sprachgemeinschaft*), bir dilin aynı değişkesini (varyant) konuşan; söylem ve söyleneni değerlendirme bakımından da ortak ve özgül bir kurallar setini benimseyen kitleleri tanımlar.

XVI. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesinin (yani Oğuz Türkçesinin batı kolunun) yaşadığı çatallanmayı ele alalım. Bu ayrımlaşma, birbirinden tedricen uzaklaşan ve iki farklı dilsel toplulukta kullanılan iki özgül dil normu doğurmuştur. İmer, *ikideğişkelilik* olarak nitelendirdiği dilsel ikiliği şöyle resmetmektedir: Saray, bürokrasi ve aydınlar çevresinde kullanılan, "divan edebiyatı" çığırında gelişen *Osmanlıca*[136] ile sözlü kültürde yaşatılan, başka dillerden ancak sözcük alışverişi düzeyinde etkilenmiş olan, "halk edebiyatı" çığırında gelişen Türkçe.[137] Bunlardan ilki, yönetici sınıfın kullanımında oluşu, saygın ve değerli görülüşü ve yazılı iletişimdeki egemen konumundan ötürü *üst değişke*[138] (İng. *high variety*) olarak adlandırılırken ikincisi, gayriresmî/teklifsiz ve gündelik konuşmada kullanılışı, yazılı kültürdeki temsilinin az oluşu ve devletçe önemsenmeyişi gibi gerekçelerle *alt değişke* (İng. *low variety*) şeklinde anılmaktadır.

Burada öne süreceğimiz varsayım, dil planlamasının, üst değişkeyi ıskartaya çıkararak Türkçeyi alt değişkenin dil normlarıyla sınırladığıdır. Başka bir anlatımla, yüzyıllardır süren ikideğişkeli dil düzeninin, alt değişke lehine sonlandığıdır. Bu bakımdan, planlamanın Türkçeye yönelik adımlarında üzerinde çalışılacak yeni *bütünce*nin, Osmanlıcanın sözvarlığını ve dilbilgisel özgünlüklerini içermediğini, tam tersi, bunların unutularak kullanımdan düşmesi yönünde karar ve uygulamaların yaşama geçirildiğini kanıtlamaya çalışacağız. Dolayısıyla konum planlamasında, Osmanlı yazı dilinin yerini, halkın *yerel* (İng. *vernacular*) dili olarak Türkçenin aldığını göstereceğiz. Öyleyse şimdi, üst ve alt değişkeleri simgeleyen anahattımızı belirleyelim:

---

[136] Divan edebiyatının ve resmî yazışmaların diline ne ad verileceği uzun süre tartışılmış, "Osmanlıca" terimine türlü gerekçelerle karşı çıkıldığı görülmüştür. Örneğin Timurtaş, Osmanlıca yerine *Osmanlı Türkçesi* denmesini daha uygun bulduğunu söylemektedir (Bkz. Faruk K. Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Metinleri**, 9. baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2003, s.3).

[137] İmer, **Türkiye'de Dil...** , s.40.

[138] İmer bu terimi, "İkideğişkeliliğin bulunduğu toplumlara alt değişkeye karşıt olarak törenlerde, okul ve üniversitelerde, parlamentoda, basında, radyo ve televizyon haberlerinde, şiirde; kısaca resmî dil ve özenli kullanım gerektiren durumlarda kullanılan değişke" şeklinde tanımlamaktadır (İmer, **a. g. y.** , s.211).

Anahat – II: Saray Dili – Halk[139] Dili (Halk Dili Yönüne)

"Halk dili" tabirinden ne anlaşılmalı? Öncelikle yönetici sınıfın diline uzak olan bir değişke, bu bağlamda resmî olarak kabul edilmiş yazılı kodlamanın da uzağında. Tanzimat dönemiyle birlikte, geniş yığınların erişim ve edinimine kapalı olan saray dilinden ödünler verilmeye başlanmış, aradaki mesafenin koşullar elverdiğince azaltılması için çaba gösterilmişti. Sadoğlu bu yönelişi, yukarıdaki ikiliğe koşut biçimde "havastan avama" gidiş olarak değerlendirmektedir.[140] Dil devrimi ile bu anahattaki yolculuk, kesin olarak halk dili istasyonunda noktalanacaktı. Birbiriyle kesişmeyen iki ırmak gibi akan iki değişke teke indirgenerek yazı dilinin *yatağı* değiştirilecekti. Görüleceği gibi, iki değişkeden birini ötekine *yaklaştırmak* ile birini seçip ötekini *terk etmek* arasında ciddi bir yöntem farkı vardır ve ikincisi Kemalist dönem dil planlamasının özelliğidir.

İki değişke arasındaki diyalektik ilişki nasıl gelişmiştir? Kısaca göz gezdirelim: Resmî dili Farsça olan Selçukluların dağılışının ardından, Osmanlılar Anadolu'ya egemen olmaya başlamıştı. Doğu medeniyetinin yerleşik değerlerini benimseyen Türkler, dil ve edebiyat alanında da bu medeniyetin iki dilini, Arapça ve Farsçayı örnek almaya, seçkinler çevresindeki Türkçe de değişmeye başladı. Seçkinler diyoruz; çünkü çoğunluğu hâlâ konargöçer olan Türkmen-Oğuz boylarının, medrese eğitiminden uzak oldukları sürece, böyle bir kültürel etkilenme yaşamaları olanaksızdı. Onlar şamanist/animist inançların İslam'la harmanlandığı yeni bir sentez geliştirirken anadillerini koruma olanağını bulmuşlardı. Yüksek zümre ise İslam ilimleri ve İran şiirini ölçü alan bir kültürel doku ve bu dokuyla uyumlu yeni dil normları oluşturmaya koyuldu.

Osmanlı Devletinin yayılmacı siyaseti ülke sınırlarını genişlettikçe, hükmedilen nüfusun etnik çeşitliliği de artmaktaydı. Devletin salt Türk kültürü üzerine kurulu olması, bu çokuluslu yapıya aykırı olurdu. Bir beylik imparatorluğa evrilirken,

---

[139] Kültürel ve sınıfsal ayrımların üzerini ustaca örten "halk" sözcüğünü ihtiyatla kullandığımı buraya not düşmek isterim. Sözcüğü, "aristokrat-bürokrat seçkinlerden olmayan, alt ve orta sınıfa mensup kitleler"i -Osmanlı özelinde "reaya"yı- imlemek üzere sarf ediyorum.

[140] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.47 vd.

yönetici sınıfın dili de gitgide halktan uzaklaştı, anlaşılmaz oldu. Sanatını otoritenin *patronajı*[141] sayesinde icra edebilen şairler, bir tek soylu seçkinlerin çözebileceği sözel örüntüler kurmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Sırrına erenlerin tadına doyamadığı belagat güzellikleri, Arapça ve Farsçaya vâkıf olamayanlar için -ne acı ki- boş lakırdı derekesindeydi.

*Tanzimat Fermanı*na (1839) değin, hükmeden ile hükmedilen arasındaki kalın, aşılması zor duvarlar yükseldikçe yükseldi. Bu toplumsal düzende bilgi, öyle uluorta dillendirilecek, aktarılacak bir şey değildi, söz de son kertede kutsaldı. Hükmedenin gücü, bir yönüyle, bilgiye erişme ve o bilginin taşıyıcı ortamı olan dil normlarını tanıma lüksüne/ayrıcalığına sahip oluşundan ileri gelmekteydi. Dolayısıyla günümüzün popüler kavramlarından olan "bilgi paylaşımı", o devrin zihin dünyasında tehlikeli sayılıyor, eğitim de bu bakımdan yaygınlaştırılması sakıncalı bir niteliğe bürünüyordu. Padişahlık makamı aynı zamanda hilafeti de içerdiği için, kutsal ve fizikötesi bir meşruiyet sağlanmış, halkla iletişim kurmak gibi bir gereksinim de -doğal olarak- duyulmamıştı. "Devlet ile reaya arasındaki sorunlar, mahallî yöneticiler tarafından çözüme kavuşturulduğu için merkezî yönetimin, eylem ve işlemlerini halkın anlayabileceği bir dil ile düzenleme zorunluluğu yoktu."[142]

Etnik ve dinsel farklılıkları öne çıkarmadan ortak bir Osmanlı kimliği oluşturmaya çalışan Tanzimat aydınları, bu yaklaşımı dile de yansıtarak devletin dilini "lisan-ı Osmanî" ya da "zeban-ı Osmanî" şeklinde adlandırmayı teklif etmişlerdi. Ülkenin çokuluslu toplumsal yapısı gibi, "üç dilden mürekkep" bir dildi bu "Osmanlıca".[143] Elbette Osmanlıcanın da, İstanbul Türkçesinin söyleyiş özelliklerine dayandığını kaydetmek gerekir. İmer'e göre Osmanlıca, "İstanbul ağzına dayanan Türkçeyi etkisi altına alan Arapça ve Farsça sözcükler ile dilbilgisi özellikleri" nedeniyle, zaman

---

[141] "Patrimonyal" devletlerde sanatçının, matbaanın gelişimine dek, ancak yönetici seçkinlerin desteği ile ayakta kalabilmesini bir "patronaj" örneği olarak değerlendiren İnalcık, devlet ve sanat ilişkisini şu şekilde özetlemektedir: " 'Sahib-i Mülk' hükümdar; bilgin ve sanatkârın en önde gelen veli-nimeti, hâmisi idi" (Halil İnalcık, **Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme**, 2. baskı, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2005, s.9-10).

[142] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.52.

[143] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.63.

içerisinde *üst değişke* hâline gelerek İstanbul Türkçesinden farklılaşmıştır.[144] Lewis, Osmanlı yazı dilinin genel görünümünü şu sözlerle veriyor:

> *Resmî dilde, telmih ve yapmacıklarla dolu, karışık ve sökülmesi güç bir üslup ortaya çıkmıştı; on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Osmanlı düzyazısı, genellikle tam bir mübalağa halinde dejenere olmuştu – yolu izi belli olmayan şaşırtıcı kelime kalabalığında ince anlam farklarının kaybolduğu, eğilip bükülmüş sentaks ve şişirilmiş deyimler yığını.*[145]

Atay, "medrese dili" dediği bu dilde süslü, sanatlı bir mektup yazabilmek için "on sekiz yıl dirsek çürütmek" gerektiğini söylüyordu.[146] Böyle bir dilde ustalaşmanın güçlüğü de, yüksek bürokrasiyi sıkıntıya sokmaktaydı.[147] Resmî yazışmalarda anlamın *aliterasyon*[148] uğruna zaman zaman hepten yitirildiği[149] ve iletişimin kopma noktasına geldiği durumlarla da az karşılaşılmıyordu. Devlet görevlileri için dahi zorlu bir alan olan resmî yazışmaların, sıradan insanlar için büsbütün muamma olduğu görülmekteydi:

> *Halk kendisi için çıkarılan kanunlardan, tüzük ve yönetmeliklerden bir anlam çıkaramıyordu. Devletin ticaret düzenini, vergi sistemini anlayamıyordu. Mahkemelerin ilamlarını bile sökmekten acizdi. Öyle ki, bütün bu yazışmalar halk için değil, kâtiplerle onların üst makamları için birer şifreden ibaretti.*[150]

İmparatorlukta başgösteren "iletişim krizi",[151] birbirine değmeden yaşayan iki kesimden "havas"ın, "avam"a yaklaşmak zorunluluğu duymasıyla ortaya çıktı. Tıpkı denizde yüzen birinin, ne kadar açıldığını dönüp kıyıya baktığında anlayabilmesi gibi, Osmanlı aydını da, dağılmaması için çareler üretilen devletin resmî dilinin halkın dilinden ne çok ayrı düştüğünü, dönüp halkla iletişim kurmaya yeltenince fark

---

[144] İmer, **a. g. y.** , s.54.
[145] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (çev. Metin Kıratlı), 10. baskı, Ankara, AKDTYK TTK Yayınları, 2007, s.422.
[146] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Bateş A.Ş., 1984, s.470.
[147] Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s.148.
[148] *Aliterasyon* ya da *seci*, şiirde ve düzyazıda benzer ses öğelerinin art arda kullanımından doğan söz sanatıdır.
[149] Mardin, **a. g. y.** , s.149.
[150] Karal, **a. g. y.** , s.62.
[151] Mardin, **a. g. y.** , s.144.

edebildi. Besbelli, yöneten ile yönetilen, birbirinin dilinden anlamıyordu. Oysa yeni koşullar uyarınca halkın, gelişmeleri öğrenmesi ve seçkinlerin istemleri doğrultusunda *bilinçlendirilmesi* önem kazanmıştı. Başkaldırmadıkça ne yapıp ettiğiyle ilgilenilmeyen *reaya*nın "kaba Türkçesi", *halaskâr zabitan*ın imdadına yetişmeliydi. O halde çözüm neydi?

Çözüm, aynen devletin *ıslah*ında olduğu gibi, dilin ıslahında görüldü. Osmanlıcanın, bu şekliyle kaldığı sürece iletişim sorunlarını çözmesi olanaksızdı. İşte, Osmanlıcayı İstanbul ağzının gündelik konuşmasına yaklaştırma düşüncesi buradan doğdu.

İmer'e göre toplumdaki iletişim sorunu, kitle iletişiminin başlamasından, yani Türkçe gazetelerin yayımlanmasından sonra dillendirilir olmuştur.[152] Bir İngiliz tarafından yayımlanan devlet destekli *Ceride-i Havadis*'in (1840) ardından, Türk dilinde çıkan ilk özel gazete sayılan *Terceman-ı Ahval*'in (1860) ilk sayısında (İbrahim) Şinasî, halk için anlaşılır bir dil kullanacaklarını duyurur; tabii, elden geldiğince *anlaşılır* bir dille:

> *Tarife hacet olmadığı üzre kelam, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icad-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelam eylemek fenninden ibarettir; bu itibar-ı hakikate mebni giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur.*[153]

"Halk dili"ne doğru gidişin hızlanmasında, gazetelerin yanı sıra, ülkede yeni çiçeklenen iki yazınsal tür de etkili olmuştur: *roman* ve *tiyatro metinleri*.[154] Yayıncılığın gelişimi, okur sayısındaki artışla doğrudan ilintiliydi ve daha çok okura ulaşmanın tek yolu, Osmanlıcanın kural ve kalıplarını gevşetip çözünmeye uğratmaktan geçiyordu. Bu yola girmek, Anderson'ın, gazete ile piyasa arasındaki

---

[152] İmer, **a. g. y.** , s.45.

[153] Şinasî, "Mukaddime", **Terceman-ı Ahval**, S.1, 9 Teşrin-i Evvel 1277'den yeni yazıya aktaranlar İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin, **Şinasî**, Ankara, Ekin Kitabevi, 2005, s.166.

[154] Uriel Heid, **Türkiye'de Dil Devrimi** (çev. Nejlet Öztürk), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s.14.

ilişkinin halk dillerinin gelişimindeki etkisi üzerine söyledikleri anımsanırsa,[155] şaşırtıcı bir atılım sayılamaz. Tanzimat döneminden dil devrimine dek geçen sürede, Osmanlı aydınlarının yazı dilini halk diline yaklaştırma çabaları, *sadeleştirme* (İng. *simplification*) olarak tanımlanmaktadır. Atay'a göre sadeleştirme, "eski koyu inşayı mümkün olduğu kadar aydınlatmaktan ibaretti."[156] Sadeleştirme, Tanzimat'tan önce hiç denenmemiş değildi. On beş ve on altıncı yüzyıllarda, Visalî, Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî gibi isimler, şiir dilinde sadeleşme yolunu tutarak "basit Türkçe" (*Türkî-i basit*) ile şiirler yazmışlardı.[157] *Genç Osmanlılar*, yazı dillerinden uzun uzadıya yakınarak hangi kural ve sözcüklerin atılıp hangilerinin dilde bırakılacağını tartışmaya başladılar. Yirminci yüzyılda da, bu düşüncenin geliştirildiği ve özellikle Selanik'te, *Genç Kalemler* (1911) dergi çevresi ile kuramsallaştırıldığı görülmektedir. Onlar, sadeleştirmenin adını da koyacaklardı: *yeni lisan*. Tezimizin kapsamına girmediği için Osmanlı dönemi sadeleştirme hareketlerine burada ayrıntılı olarak değinmeyecek, yalnızca şunu söylemekle yetineceğiz: Yapılmak istenen yenilik, daha çok insana seslenebilmek için yazılı normu bir ölçüde yalınlaştırmak ve İstanbul ahalisinin gündelik konuşmasındaki söyleyiş özelliklerini yazınsal alana taşımaktan ibaretti; Osmanlıcanın ortadan kaldırılmasını öngörecek kadar *cüretkâr* ve *atılgan* bir görünüm arz etmiyordu. İmer'e göre de bu girişimler, doğrudan doğruya üst değişkeye yöneliktir ve alt değişkeyi kapsamamaktadır.[158]

Osmanlıcayı alt değişkeye yaklaştırma hareketi gazetecilikle somutlaştığı için, sadeleştirmenin onca uğraştan sonra vardığı (varabildiği) en son aşamaya tanıklık etmesi bakımından, bir örnek vermeyi yerinde buluyorum. Cumhuriyetin ilan edileceği gün yayımlanan bir gazete haberini buraya alıntılıyorum. Yeni rejim kurulurken, Osmanlı yazı dilini sadeleştirme çabaları; ne tamlamaları ve kalıpsözleri bütünüyle Türkçeleştirebilmiş, ne de yazıdaki üslubu halkın kullandığı biçime getirmeyi başarabilmişti:

---

[155] Anderson, **a. g. y.** , s.48.
[156] Atay, **a. g. y.** , s.469. Cümlede geçen "inşa" sözcüğü, "metin (özgül olarak *düzyazı*) oluşturma" anlamındadır.
[157] Şavkay, **Dil Devrimi**, s.27.
[158] İmer, **a. g. y.** , s.50.

Malî vaziyetimiz

Halen ve atiyen istikraz akdi ihtiyacından vareste bir haldedir

> ***Ankara: 28 (A.A.)** – Fransa'dan istikraz akdedileceğine dair (Tevhid-i Efkâr) gazetesi tarafından vaki olan asılsız neşriyatda devam ve ısrar edildiğinden Maliye Vekâleti mezkûr havadisi tekrar ve resmen ber vech-i ati tekzib ediyor: "Şu sırada İstanbul matbuatında hükûmet-i milliyemizce gûya Fransa'dan yüz milyon liralık bir istikraz akdetmek üzere memur-ı mahsus i'zam kılındığı hakkında muhtelif neşriyata tesadüf edilmektedir. Vaziyet-i maliyemiz gerek halen ve gerekse atiyen istikraz akdine ihtiyaç göstermemekde olduğu gibi bu yolda maliyece bir tasavvur dahi yokdur."*[159]

Cumhuriyetle birlikte, dildeki çiftbaşlılığa bir son verilmesi gündeme geldi. Geleneksel yapısı sadeleşme çabalarıyla dönüşüme uğramış, duvarları yer yer yıkılmış olan Osmanlı yazı dilinin tabutuna son çivi çakılmak üzereydi. Abece değişikliği (1928), Arapça ve Farsça derslerinin örgün eğitimden kaldırılması (1929) gibi kararlar uygulamaya kondukça, divan edebiyatı da yeni toplumsal yapıya birkaç yüz bin ışık yılı uzaklığında görünür oldu.

1932'deki *Birinci Türk Dili Kurultayı* sürerken yayımlanan haberler, Osmanlıcanın tarih olduğunun/olacağının kanıtı gibiydi: "Osmanlıca ile ilişiğimiz bir an evvel kesilecek. Halk konuşma dili kabul edilecek, eksikler başka Türk lehçelerinden alınacak."[160] Kurultayın genel havası da, Osmanlı yazı diline elveda denmeye hazırlanıldığını göstermekteydi. Dönemin Maarif Vekili Reşit Galip, kurultayın ilk gününde yaptığı konuşmada, son yüzyıldaki sadeleştirme çabalarına karşın, yazı dilinin *Türkçeleşmediğinden* yakınarak "Millete hâlâ yüzde yetmişini anlamadığı bir dille hitap ediyoruz" diyordu[161] -Kemalist dönemdeki dil kurultaylarına, ikinci bölümde özleştirme ve çağcıllaştırma konularını incelerken etraflıca yer vermeye çalışacağız-.

Bu evrede, yazı dilinin yeni düşünceleri ifadedeki yetersizliğine değinen ve "millî bir dil" meydana getirmek için, halkın konuştuğu dilin yazılı değişke olarak

---

[159] **Hâkimiyet-i Milliye**, 29.10.1923 (1339), s.1. Eski yazılı metindeki yazım özellikleri korunmaya çalışılarak aktarılmıştır.
[160] **Akşam**, 27.09.1932, s.1.
[161] **Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları**, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1933, s.15.

kodlanmasını öneren Gökalpçı görüşün[162] genel hatlarıyla benimsendiği görülmektedir. İşin ironik yanı, cumhuriyetin kurucu kadroları, yıkmak istedikleri üst değişkeyi iyi bilmenin önkoşul olduğu bir eğitimden geçmişlerdi ve isteklerini gerçekleştirebilmek için, önce kendi dil beğenilerini feda etmek zorundalardı.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, dil planlamasına başlamadan hemen önce kaleme alıp seslendirdiği *Nutuk*'ta (1927), üst değişkenin çarpıcı ve göz dolduran bir örneğini vermişti. Osmanlı yazı dilinin sözcük, sözdizimi ve üslup olarak egemen olduğu bu metinden, paragrafı bölmek istemediğim için, uzun sayılabilecek bir kesit vereceğim:

> *Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felaketin dehşet ve sıkletini idrake başlıyanlar* **[*sic*]**, *bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çare-i halas telakki eyledikleri tedbirlere mütevessil... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabitler, Harb-i Umumînin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında dimağları çare, çare-i halas aramakla meşgul...*[163]

---

[162] Gökalp, kurultaydan dokuz yıl kadar önce yazdığı yapıtta, "Dilde Türkçülük" başlığı altında, konuşma dili-yazı dili ikiliğini ortadan kaldırmayı önermişti:

> *(...) İstanbul'da iki Türkçe var: Biri konuşulup da yazılmayan "İstanbul lehçesi", diğeri yazılıp da konuşulmayan "Osmanlı lisanı"dır. Acaba, millî dilimiz bunlardan hangisi olacaktır?*
>
> *(...)Bütün milletlerde bulunmayıp da yalnız bir millette tesadüf edilen bir hâl normal olabilir mi? O halde, İstanbul'da gördüğümüz bu ikilik bir dil hastalığıdır. Her hastalık tedavi edilir; o hâlde, bu hastalığın da tedavisi lazımdır. Fakat bu tedaviyi yapabilmek, yani dildeki ikiliği ortadan kaldırmak için, şu iki şeyden birini yapmak lazımdır: Ya, yazı dilini aynı zamanda konuşma dili hâline getirmek, yahut konuşma dilini aynı zamanda yazı dili hâline koymak* [Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** (haz. Mehmet Kaplan), 5. baskı, İstanbul, MEB Yayınları, 2004, s.113].

Yazı dilini "sun'i lüzumsuzluklar halitası" ve "Osmanlı Esperantosu" olarak niteleyen yazar, ilk öneriyi, olanaksız görmekte ve "yeni lisan" adını verdiği ikincisini gerçekleştirmenin yollarını tartışmaktaydı (**a. g. y.** , s.114-5).

[163] Kemal Atatürk, **Nutuk, Cilt:I (1919-1920)**, onuncu basılış, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1970, s.10.

Yazılı ve sözlü anlatımda böylesine sağlam bir üslubu olan Gazi Mustafa Kemal, büyük bir özveride bulunarak, bildiği, alıştığı ve yetkinlikle kullandığı Osmanlı yazı dilini bırakıp (Atay'ın deyişiyle, "içilmiş bir cigara gibi" atıp[164]) yeni anlatım yolları arayacak ve bu uğurda en yadırgatıcı, en beklenmedik denemelere girişmekten çekinmeyecekti.

Değişke seçiminin, alt değişkenin zaferiyle sonuçlanmasının belli başlı sebepleri vardır. Bu noktada değinmeyi yararlı görüyorum.

Her şeyden önce, halihazırda tasfiye edilmiş olan Osmanlı aristokrasisinin değişke seçimini sürdürmek makul bulunmamıştır. Osmanlıların kültürel birikimine *redd-i miras* anlayışıyla yaklaşan yeni siyasî erkin, dil konusunda hanedanla koşut bir konum benimsemeyi içine sindiremediği de söylenebilir.

Bu, salt ideolojik değil, *ekonomik* bir karardı da. Osmanlı seçkinlerinin yazılı dilini okuryazar olmayan geniş yığınlara öğretmek başlı başına bir maliyet gerektiriyordu. Bununla abece değişikliğini kastediyor değilim; sayıca az bir topluluğun yazılı iletişimde kullandığı bir *jargon*u; kuralları, kalıpları ve üslup incelikleri ile, milyonlarca insanın kullanacağı şekilde yaygınlaştırmanın güçlüğüne dikkat çekmek istiyorum. Kapsam ve dolaşım bakımından etki gücü tartışılmaz olan alt değişkeyi yazılı duruma getirmek, ilk seçeneğin yanında daha uygulanabilir görülmüştür.

Anadili Türkçe olan birinin, kendi dilini üst düzeyde -bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda- kullanabilmesi için, en az iki dilin sözvarlığıyla tanış olması zorunluluğu da, işin bireysel olarak külfetli ve zahmetli yönünü oluşturuyordu. Türkçeden başka dil bilmeyen, eğitim görmemiş bir yurttaşın, bu iletişimsel engeli aşarak ülkenin yönetimi hakkında bilgi sahibi olması, uzak bir hayal gibiydi. Oysa cumhuriyet, on yıllarca süren savaşların yarattığı yıkım ve yitim yüzünden, yetişmiş insan bulmakta sıkıntı yaşıyordu. Okullaşmayı artırma, devlet bursları verme ve parasız yatılı (eski deyişle *leylî meccanî*) olanakları sunma yoluyla, taşranın zeki ve yetenekli gençlerini

---

[164] Atay, **a. g. y.** , s.551. Atay'a göre Gazi Mustafa Kemal, yazı dilini kullanma ve hitabet bakımlarından "Namık Kemal mektebi" üslubunun sürdürücüsüdür.

eğiterek kamuda istihdam etmek üzere kollar sıvanmıştı. Siyasî otoriteye koşulsuz bağlı olması beklenen yeni seçkinler, Anadolu'dan devşirilecekti. Dikey yönlü bir *toplumsal hareketlilik* yaşanmakta, o güne dek tarım, vergi ve askerlik dışında kapısı çalınmayan köylü nüfusun çocukları; önce öğrenci, sonra da memur/bürokrat olarak kentlileşmekteydi. Bu insanlara, Osmanlıların *Enderun Mektebi*nde yaptıkları gibi,[165] devlet aygıtının halk dilinden farklılaşmış yazı dilini sıfırdan belletmek yerine, bildikleri dilin daha gelişkin ve standartlaşmış bir biçimini kullanma becerisi kazandırmak, akla yatkın bir seçim olacaktı. Üstelik yeni rejimin memurları, eskiye oranla, halkla daha *doğrudan* bir iletişim kurmakla yükümlüydüler. Bir köy öğretmeninin, kasabadaki doktorun, küçük bir kente atanan tapu-kadastro memurunun, hattâ bir mülkî âmirin, iş tanımı gereği, bundan kaçınamayacağı belliydi. Onları, hizmet alan konumundaki insanlardan dilsel davranış bakımından çok fazla uzaklaştırmamak, rejimin yararına olurdu.

Öte yandan, Kemalist dönüşüm tasarımının bütüncül stratejisi, ulusal kimlik siyasetini ve reformları hızla benimsetmeyi gerekli kılıyordu. İktidarın, dönüştürme gücünü meşrulaştırabilmesi için, olabildiğince çok insanın -mümkünse bütün yurttaşların- olan bitenden haberdar olması ve cumhuriyete *iman etmesi* şarttı. *Endoktrinasyon* da ancak ve ancak, hedef kitlenin bildiği, en azından başka bir dil konuşuluyormuşçasına yadırgamayacağı bir dil normu kullanılarak başarılabilirdi.

Anahattımızın tarihsel süreçteki uğraklarını böylece gözden geçirmiş olduk. Ne var ki, değişke seçimi konusunu yalnızca üst ve alt değişke arasındaki konum değiştirimi olarak görmek, eksik bir tablo çizmemize yol açar. Başlı başına, bağımsız bir anahat oluşturmamakla birlikte, Anadolu ağızları içinden standartlaştırılacak değişke olarak İstanbul ağzının seçilmesi de, ikincil bir seçim alanı sayılmalıdır. Bu bakımdan, değişke seçiminin iki boyutu olduğunu söyleyebiliriz: (a) Osmanlıcaya karşı İstanbul ağzı (***dikey seçim***), (b) Öteki yerel ağızlara karşı İstanbul ağzı (***yatay seçim***).

[165] "Osmanlı 'kalemiye' sınıfının yetiştirildiği bu okul, zamanla devletin yasalarının, coğrafya ve tarih bilgisinin dayalı olduğu Arap ve Fars terminolojisine uygun bir kitabet (yazım) geliştirmişti. Her ne kadar okula alınacak çocuklar Enderun'a kabul edilmeden önce Türkçe öğrenmeleri için Türk ailelerinin yanına veriliyor idiyse de, okul döneminde uygulanan sıkı Arapça-Farsça eğitim, kalemiye sınıfının yazı dilini belirliyordu" (Sadoğlu, **a. g. y.** , s.53).

Üst değişkenin karşısında İstanbul ağzıyla aynı hizada bulunan Anadolu ağızlarının, seçim konusunda ayrı bir anahat oluşturmadığını ifade ettim. Sebebi son derece basit: Dil planlaması sürecinde başka bir Anadolu ağzının üst değişke olarak seçilmesi gibi bir öneri gündeme hiç gelmemiştir. Osmanlı yazı dilinin yerine geçmek üzere İstanbul ağzı dışındaki ağızlara göz ucuyla dahi bakılmamıştır. İmer, bu suskunluğu şöyle açıklıyor:

> *Örtük bir uzlaşmayla dil planlaması sürecinde işlenip geliştirilecek değişke İstanbul Türkçesi olmuş, birleştirici özelliğinin bulunduğu ve toplumun önemli bir bölümünde içselleştirileceği varsayılarak bu değişkenin normları benimsenmiştir. İstanbul'un yüzyıllarca imparatorluğun başkenti olması; sanatın, bilimin, basın ve yayının da merkezi durumunda olması, bu örtük uzlaşmayı geçerli kılmıştır.*[166]

Dil planlamasından önce, yalnızca küçük bir azınlığın anlayabildiği Osmanlı yazı dili dışında, alt değişke olarak Türkçenin standart bir kullanımı bulunmamaktaydı. Bu durumda tek bir Türkçeden değil, *Türkçeler*den bile söz edilebilirdi. Okuryazarlığın az olduğu, kitle iletişiminin yaygınlaşmadığı kapalı toplumlarda, özerk sayılabilecek *dil adacıkları* oluşması kaçınılmazdı. Bu durumda, ülkenin değişik bölgelerinden gelen insanların, birbirlerini sarahatle anlamaları da hiç kolay olmuyordu. Standart bir yazı dilinin kurulması, yerel ağızlardan feragat etmeyi gerektirecekti. Karal, ilginç bir örnek olarak, Osmanlı *Meclis-i Mebusan*ında yaşanan iletişim sorunlarını şöyle anlatıyor: "Mebuslar, ilk kez olmak üzere, Türkçenin bu kadar çeşitli biçimlerde söylendiğini görmekle hayret içinde kaldılar. Öte yandan, İstanbul halkı İstanbullu olmayan mebusların, onlar da İstanbul halkının Türkçesi ile alay eder oldular."[167]

Aslına bakılırsa, standartlaştırmanın gerçekleştiği değişke, öteki ağızlardan dilbilimsel olarak üstün tutulamaz. Onun üstlendiği işlevleri, eğer seçim farklı yönde olsa idi, pekâlâ bir başkası da üstlenebilirdi. Hemen eklemek gerekir ki öznel beğenilerin ve değer yargılarının, dilleri yahut değişkeleri karşılaştırırken devreye

---

[166] İmer, **a. g. y.** , s.53.
[167] Karal, **a. g. y.** , s.61.

sokulması, sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır. Bir kişinin “güzel”, “hoş” ve “ince” bulduğu dili/değişkeyi, başka birinin “çirkin” ve “kaba” bulması işten bile değildir. Demek istediğim, Osmanlılar öteki beylikleri egemenlikleri altına almada başarısız olsaydı ve Anadolu’da siyasî birliği Karamanoğulları sağlasaydı, İmer’in belirttiği “örtük uzlaşma” bu sefer Konya ağzı için geçerli olurdu. Ya da planlayıcılar “İstanbul ağzı bize çökmüş imparatorluğu çağrıştırıyor, bu nedenle Türkçeyi Ankara ağzı ekseninde standartlaştıracağız” şeklinde bir karar almış olsalardı -başkent seçimiyle karşılaştırın-, Türkçenin gelişim seyri çok farklı bir yönde olacaktı. Özetle standartlaştırma, bu işlemin uygulanmasında ölçü alınan ağzı âbât ederken, ötekileri günden güne berbat etmekte, eritmektedir; üstelik konuşucularını da küçümseyerek.

Woody Allen, *Radyo Günleri*’nde (*Radio Days*, 1987), şöhret basamaklarını tırmanmak isteyen; fakat bunu bir türlü başaramayan genç bir kadının hikâyesine yer verir. Mia Farrow’un canlandırdığı Sally White adlı bu karakterin ufak bir *kusur*u vardır: Yerel ağızla konuşması. Allen, hikâyenin gerisini şu sözlerle anlatır: “Sonra bir gün, yaşamöyküsünün yazarına bilahare anlatacağı gibi, Tanrı’nın sesi, ona diksiyon dersleri almasını söyledi. Ve onun bütün yaşamı değişti.”

Türkiye deneyimi de kulağa benzer geliyor doğrusu. Eğitim kurumlarının, radyonun (1964’ten sonra *TRT*) ve diğer devlet aygıtlarının, Türkçenin söyleyiş özelliklerinde türdeşleşmeye hizmet ettiği kadar, Anadolu ağızlarının kamusal alandan dışlanmasına ve gülünç bulunmasına yol açtığı da yadsınamaz bir gerçektir.

Son olarak, standartlaştırmanın niçin gerekli görüldüğüne bakalım: Gellner, köylerde konuşulan “sınırlı kod”un siyasî bir güç ve içerik taşımadığını söylemektedir. Kapalı, içedönük bir topluluğun ancak yüz yüze, sınırlı ve belli bir bağlamda kavranabilecek bir iletişim ortamı olduğuna dikkat çeker.[168] Ortak, standart, sözlerinin anlamları herkes için açık ve kesin bir dil gereksinimi; işbölümü ve hareketliliğin egemen olduğu toplum düzeninin bir yansımasıdır. Standartlaştırma, sanayileşmeyle kol kola filizlenir.

[168] Gellner, **a. g. y.** , s.37, 40.

Böylelikle, birinci bölümü bitirmiş oluyoruz. Konum planlaması kapsamında atılan iki adıma yer verdiğimiz bu bölümde, Kemalist rejimin ülkede kullanılan diller içinde Türkçeyi, Türkçenin değişkeleri içinde de İstanbul ağzını norm olarak seçtiğini tanıtlamaya çalıştık. Bu eleme aşamalarını, seçilen değişkenin içeriğine, içsel durumuna dönük değişiklikler tamamlayacak ve planlamanın ikinci bölümü olarak görülebilecek *bütünce planlaması*, hızla devreye girecektir. Gelecek bölümde oraya odaklanacağız.

İKİNCİ BÖLÜM: BÜTÜNCE PLANLAMASI

Bu bölüm, Türkçenin içerik öğelerinin değiştirilmesi ve yeniden biçimlendirilmesine ilişkin karar ve uygulamalara ayrılmıştır. Dil planlamasını bölümlendirirken, bütünce planlamasının, bir dilin kendi bünyesindeki değişiklikleri içerdiğinden söz etmiştik. Türkçenin bütünce planlaması; abece değişikliği (yeniden yazılaştırma), planlayıcılarca onay görmeyen sözvarlığının yenilenmesi (yeniden sözcükleştirme), daha önce dile girmemiş kavramların karşılanması (çağcıllaştırma) ve bu adımların her birine içkin olan, tekbiçimli bir dil normunun yaratılması (yeniden standartlaştırma) aşamalarından oluşmaktadır. Tarihsel akışa uyarak öncelikle, "yazı devrimi" olarak bilinen *yeniden yazılaştırma* girişimini irdeleyeceğiz. Bu konuyu bütünce planlamasının ilk, dil planlaması için oluşturduğumuz genel taslağın ise üçüncü adımı olarak değerlendiriyoruz.

1. Üçüncü Adım: Yeniden Yazılaştırma

Yazılaştırma (İng. *graphization*), İmer'in tanımıyla, "bir yazı dizgesinin [sistem] benimsenmesi, yazımın oluşturulması ve yazımsal uzlaşmaların sağlanması" demektir.[169] Cooper, bu terimi ayrıntılandırırken, "(m)evcut yazı sisteminin düzeltilmesi ya da yerine yenisinin konması, yazılaştırma değil, yeniden yazılaştırmadır"[170] belirlemesinde bulunuyor. Öyleyse, dil planlaması sırasında Türkiye'de yapılanı da, bir *yeniden yazılaştırma* (İng. *regraphization*) eylemi olarak adlandırmak daha uygun olacaktır. İmer de bu görüştedir.[171]

Yeniden yazılaştırma adımının anahattını betimlerken, yazı devriminin yanı sıra bir dizi değişiklik kararını da göz önünde bulundurarak, bu girişimlerin belirgin bir ortak paydası olduğunu kanıtlamaya çalışacağız. Başat çelişki olarak tanıladığımız anahattın doğrultusunu görelim:

---

[169] İmer, **Türkiye'de Dil...** , s.212.
[170] Cooper, **Language Planning...** , s.154.
[171] İmer, **a. g. y.** , s.56.

Anahat – III: Yakınlaştırma – Uzaklaştırma (Uzaklaştırma Yönüne)

Anahat uyarınca, dil planlamasının bu adımını, Türkçenin -ve Türkiye'nin- Doğu'dan uzaklaştırılmasının bir yansıması şeklinde işleyeceğiz. Kullandığımız terimleri açıklamaya ve bu terimler üzerinden ilerlemeye başlamadan önce, Osmanlıcanın yazımına ilişkin ön bilgiler sunmaya çalışalım.

Osmanlı yazısı, Arap abecesine İranlılarca eklenen dört harfi -/p/ (pe), /ç/ (çim), /j/ (je) ve ince (öndamaksıl) /g/ (gef)- içeren ve bunların yanında bir de, Türkçedeki *genizsil n* (/ñ/) sesini göstermek üzere ayrı bir harf ("sağır kef") bulunan bir abece idi.[172] Otuz dört[173] farklı harften oluşan bu abecede, çoğu harf, birbirine bitişik yazılmakta ve sözcüğün başında, ortasında ve sonunda değişik biçimler almaktaydı.

Osmanlı yazı sisteminin en büyük sorunu, *ünlü*lerin gösterimi konusuydu. Arapça ve Farsça sözcüklerdeki *kısa ünlü*ler, zaten yazılmazdı. Bugünkü yazıda /o/, /ö/, /u/ ve /ü/ olarak dört ayrı harfle kodlanan sesler için, aslen /v/ sesini gösteren *vav* harfi, /ı/ ve /i/ olarak kodlanan iki ünlü içinse, aslen /y/ sesini okutan *ye* harfi kullanılmaktaydı.[174] Bunlar sözcüğün başında kullanılacaksa önlerine, aslen /a/ sesini veren *elif* harfini getirmek gerekiyordu. Kimi sözcüklerde söz ortası ve söz sonu /a/ ve /e/ seslerini göstermek üzere, aslen /h/ okunan *he* harfinden yararlanılmaktaydı.

Arapça ve Farsça sözcüklerin, okunuşu halk dilinde ne denli değişime uğramış olursa olsun, özgün yazımları korunuyordu. Türkçe sözcüklerin kodlanması ise hiçbir zaman kesin kurallara bağlanmamıştı; sözcükten sözcüğe farklılık gösteren yazım alışkanlıkları vardı. Yazımı yüzyıllar önce kalıplaşmış olan birtakım Türkçe sözcük

---

[172] G. Lewis, Arapçanın yazımında kullanılmayan harflerle zenginleştirildiği için, bu abeceyi "Arabî-Farisî" olarak adlandırıyor (Bkz. Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı - Türk Dil Reformu** (çev. M. Fatih Uslu), 2. baskı, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2004, s.43).

[173] "Kef", "gef" ve "sağır kef" ayrı harfler olarak değerlendirilmiş; "lam-elif", "med"li (uzatma imli) elif ve "noktalı he" hariç tutulmuştur.

[174] Fakültenin birinci sınıfında, Osmanlı Türkçesi dersinde kullandığımız bir metnin başlığını "dit" olarak okuyup anlam veremediğimi, sonradan bu eski yazılı okuma parçasının, Ömer Seyfettin'in "Diyet"i olduğunu fark edip utandığımı hâlâ anımsarım. "Dal", "ye" ve "te" harflerinden oluşan sözcük, iki biçimde de okunabilir (Siz yine de yüksek sesle okurken "dit" demeyin tabii).

ve ekler de, güncel sesletimi yansıtmamaktaydı. Türkçenin daha eski dönemlerinde kodlanmış sözcüklerden, okunuşu artık /*yirmi*/ olan sayı, eski biçimine uygun olarak /*ygrmy*/ (=yigirmi~yégirmi), bugün "doğru" biçiminde yazılan, /*do:ru*/ okunuşlu sözcük /*tvgry*/ (=togrı) biçiminde; ilk sesleri zamanla "kapalı e" (/é/) sesine dönüşmüş olan *etmek* ve "açık e"ye dönüşmüş olan *vermek* eylemleri ise, /i/ sesini okutacak biçimde, /*aytmk*/ (=itmek) ve /*vyrmk*/ (=virmek) olarak yazılmaya devam etmekteydi. Uzun zamandır Bursa olarak anılan kentin adı yazıda /*brusa*/ olarak kalmıştı. Bu abecede benimsenen yazım, Türkçenin en belirgin özelliklerinden olan ünlü ve ünsüz uyumlarının eklerde gösterilmesini sağlayan *eşbiçimlik*lerden[175] (İng. *allomorph*) de yoksundu. Bugünkü biçimiyle /koştu/ sözcüğü için /*kvşdy*/ (=koşdı), /bulduğu/ sözcüğü için de /*bvldygy*/ (=buldıgı) yazmak gerekiyordu. Ünlülerin yeterince belirtilememesi anlam karışıklıklarına da yol açıyordu. Sözgelimi "oldu" ile "öldü" sözcükleri aynı biçimde (/*avldy*/) yazıldığından, ancak içinde yer aldıkları metnin bağlamı dikkate alınarak ayırt edilebiliyordu.

Osmanlıcanın yazımı konusu, özellikle ikinci adımda değindiğimiz iletişim sorununun bir uzantısı olarak, aydınlarca sıklıkla tartışılmaktaydı.[176] Yazının "düzeltilmesi" (*ıslah-ı huruf*) ile ilgili olarak çeşitli öneriler gündeme getirilmiş ve Enver Paşa zamanında harflerin bitiştirilmeden, aralıklı olarak yazıldığı kısa süreli bir deneme dönemi yaşanmıştı.[177]

Cumhuriyetle birlikte abece tartışmaları da hız kazandı. Yeni rejimin yazım sorunlarına yaklaşımı henüz kesinleşmemişti; ancak Latin harflerinin kabulü basında daha yoğun biçimde dillendirilir olmuştu. Dönemin bellibaşlı eğilimlerini derleyip

[175] *Eşbiçimlik* ya da *biçimbirimsel değişke*, bir ekin, işlevi aynı, fakat kimi sesleri farklı olan biçimi/biçimleri için kullanılan bir dilbilgisi terimidir. Örneğin Türkçede belirli/görülen geçmiş zaman eki olan {-di} biçimbiriminin yedi eşbiçimliği bulunmaktadır: -dı, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü.

[176] Osmanlı Devletinin son yüz yılındaki abece ve yazım tartışmaları için bkz. M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2000, s.17-42.

[177] *Huruf-ı munfasıla* ("aralıklı, ayrık harfler") uygulaması, Enver Paşa tarafından, Birinci Dünya Savaşının en şiddetli günlerinde, ordudaki iletişimi kolaylaştırma beklentisiyle yaşama geçirilmiştir. Kırk beş harf ve işaretten oluşan yenilenmiş abece 1917'de "Yeni Harflerle Elifba" adıyla basılmıştır. *Hatt-ı cedid* ("yeni yazı") ve "Enver Paşa yazısı" olarak da anılan bu girişim, savaşın ve ardından gelen ağır yenilginin de etkisiyle kalıcı olamamış ve istenen sonuçları verememiştir (Bkz. **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, Ankara, TDK Yayınları, 1972, s.27).

toplayan bir yazıdan hareketle, bu tartışmalarda öne sürülen savları gözden geçirelim şimdi de.

İbrahim Alâaddin (Gövsa), Mart 1924'te yayımlanan bir yazısında, Latin harflerini benimsemeye yandaş ve karşı olanların görüşlerini topluca ele alır. Latin harflerini kabul etmek isteyenlerin gerekçelerini şu başlıklarla özetler: Kullanımdaki yazının güç öğrenilmesi, yazım belirsizliklerinin giderilememesi, öğrenme güçlüğünden ötürü yabancıların Türkçe öğrenmeye "rağbet etmemesi" ve eğitim görmüşler dahi yanlışsız okumada sıkıntı çektiklerinden, okuryazarlığın yaygınlaştırılamaması. Yazar, olumlu yöndeki düşünceleri sıraladıktan sonra, "(...) bu mahzurların vücudu [varlığı] Latin harflerini kabul etmemiz için kâfi midir?" diye sorarak bu kez olumsuz yöndeki görüşlere geçer: O günkü abece, öğrenimi Latin abecesine oranla daha uzun sürse bile, yazmayı hızlandıran ve kolaylaştıran özellikler taşımaktadır; sözcükler daha az yer kaplamaktadır. Yazımın bir türlü oturtulamayışında harflerin kabahati yoktur, okullarda verilecek eğitimle yazım standartlaştırılabilir. Arap abecesinin güçlüğü "yabancıları" Arapça öğrenmekten alıkoymuş değildir; ilgi duyan biri, Türkçeyi de öğrenebilir. Eğitim görmüşler, abeceden ötürü değil, yazı dilindeki sözcükleri bilmedikleri için sıkıntı çekmektedirler. İbrahim Alâaddin, kendi düşüncesini ortaya koymayıp[178] takdiri okuyuculara bırakır.[179]

Gazetelerde, dergilerde Latin harfli Türkçenin nasıl görüneceği enine boyuna inceleniyor, birtakım başvuru kaynakları aranıyordu. Avrupa'da Türkçenin Latin harfleriyle yazıya geçirildiği dilbilgisi yapıtlarına rastlanmaktaydı.[180] Bu yapıtların da yeni yazıda esinleyici olduğu açıktır.

---

[178] Lewis, İbrahim Alâaddin'i Latin harfleri konusunda "değişim karşıtı" olarak nitelemektedir (G. Lewis, **a. g. y.** , s.48).

[179] İbrahim Alâaddin, "Harflerimizin Kabahati", **Resimli Gazete**, 8 Mart 1340 (1924), C.1, S.27, s.2'den aktaran Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.49-50. Yazıda sıralanan görüşler, özgün cümlelere bire bir bağlı kalınmadan, serbestçe özetlendi.

[180] "Türkçe, yazı devriminden yüzyıllarca önce Avrupalılarca Latin alfabesiyle yazılmaya başlanmış ve bu uygulama batıda yazılmış Türkçe gramerlerinde bir gelenek haline gelmişti" (Talât Tekin, "Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı", **Türk Dili**, 1978, S.326, s.590).

Yazı devrimi öncesinde Osmanlı'dan miras yazı sistemi ve üzerinde yürütülen tartışmalar bu minvalde idi. Peki siyasî erk o sıralarda neler yapmaktaydı, neler yapacaktı? Konumuzla ilgili sayılabilecekleri burada anmakta yarar var.

1926'da takvim işi ele alındı. Osmanlı Devletindeki takvim kargaşasını gidermek üzere miladî takvimin kabulü önerisi daha önce Meclis-i Mebusan'ın da gündemine gelmişti. Uzun tartışmalardan sonra Mart 1917'de İttihatçılar, ay ve gün bakımından miladî olan; fakat geleneksel yılın korunduğu bir takvimi yürürlüğe koymuşlardı.[181] Ne var ki tarih göstermedeki çoğulluk ortadan kalkmış değildi. Ülkede hâlâ rumî, miladî ve hicrî takvim bir arada kullanılmakta, gazeteler bunlardan ikisini ya da üçünü gösterir şekilde yayımlanmaktaydı. Sorun bundan ibaret sayılamazdı, saat ayarı konusunda da bir standart oturtulamamıştı. Yeni rejimin kesin kararı, Batı'nın takvimini ve saat düzenlemesini aynen benimsemek yönünde oldu. *Günün Yirmi Dört Saate Taksimine Dair Kanun* ve *Takvimde Tarih Mebdeinin* [başlangıç noktasının] *Tebdili Hakkında Kanun*, 1926 başında uygulamaya kondu.[182]

Sıra rakamların yazımına gelmişti. *Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun*, 24 Mayıs 1928'de kabul edildi.[183] Arabî-Farisî abeceli metinlerin içinde artık, yasada "uluslararası" olarak anılan rakamlar görülmekteydi; ancak bu ikilik, çok uzun sürmeyecekti.

Sıradaki uygulamanın ne olacağı artık sır değildi. Aslına bakılırsa, gerek kamuoyunu hazırlayıcı yöndeki kararlardan, gerek TBMM oturumlarında konunun zaman zaman gündeme taşınmasından ve gerekse de basındaki kalem kavgalarından anlaşıldığı üzere, büyük bir değişikliğin ayak sesleri bir süredir işitilmekte; lakin eyleme geçiş gecikmekteydi. Bunun sebebi, devlet katında yaşanan bir tereddüt olabilir miydi? Dönemin başbakanı İsmet İnönü, abece değişikliğiyle ilgili çekincelerini İpekçi'ye yıllar sonra şu sözlerle anlatacaktı:

---

181 Ahmad, **Modern Türkiye'nin...** , s.100.
182 **Resmî Ceride**, 02.01.1926, S.260, s.823.
183 **Resmî Gazete**, 28.05.1928, S.900, s.5221. Aradan geçen iki yılda, devletin yayın organının adının, Doğulu "ceride"den Batılı "gazete"ye çevrildiği görülüyor.

Atatürk yeni harfler meselesinde hepimizden daha evvel karar sahibi olmuş görünüyordu. Ben bu işin başında çok tereddüt gösterdim. Daha önce Enver Paşa'nın yaptığı teşebbüs gibi başarısızlıkla sonuçlanmasından korkuyordum.

(...)Harf devrimi mevzu bahis edildiği zaman bu tecrübeyi bildiğim için başında mukavemet etmiştim. Atatürk'ün bu tezi ortaya atması ile ilan edip tatbike geçmesi arasında bir buçuk sene devam etmiştir. O zaman aramızda olan ciddi münakaşada ben, "İlan edeceğiz; fakat eskisine alışmış olanlar bir yeni zahmete, bir yeni sisteme katlanmayacaklar. Hiçbiriniz tatbik etmeyeceksiniz. Kudret sahipleri yine bildikleri gibi eski harflerle yazacaklar, çizecekler diyordum. "İki harf ile canımız çıkacak. Bir harf ile doğru dürüst okutamıyoruz milleti, şimdi iki harf ile bir şey yapamayacağız" diyordum.[184]

Harekete geçildiğine göre, artık kuşkular giderilmişe benziyordu. Haziran 1928'de, abece konusunu incelemek üzere kurulan "dil encümeni" çalışmalara başladı.[185] Bu kurul, abece ve dilbilgisi alanlarında iki rapor hazırlayarak bunlardan "elifba raporu"nu, ağustos ayında cumhurbaşkanına sundu.[186] O ise, abece değişikliğini kamuoyuna ilk kez duyurmak üzere bir açıkhava eğlentisini seçmişti. 8 Ağustos[187] akşamı Sarayburnu Parkında -ki sonradan buraya, o günün anısına bir heykel dikilmesi düşünülecekti[188]- yeni harfler üzerine bir söylev vermiş, böylece işaret fişeğini ateşlemişti. 11 Ağustos günü, Dolmabahçe Sarayında İbrahim Necmi'nin (Dilmen) devletin üst düzey yetkililerine verdiği ilk dersin ardından bir seferberlik başlamış oldu.[189] Bu söylevin üzerinden bir hafta geçmeden gazetelerde başlıklar ve kimi haber metinleri yeni abeceyle yazılmaya başlanmıştı bile.[190] 8-25 Eylül arasında tüm resmî görevliler, yeni harfler konusunda sınavdan geçirildi.[191] İstanbul'da yeni

---

[184] Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, genişletilmiş 1. basım, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s.32-33. İnönü, anılan söyleşide, harf devrimini "Atatürk inkılâplarının en ilerisinde olanı" şeklinde nitelendirir ve bu dönüşümün "aynı zamanda bir kültür istikameti" olduğunu vurgular. Bu ifade, karar alıcıların yeni yazıya yüklediği anlamı yansıtması bakımından dikkat çekicidir.

[185] Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.60.

[186] Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılâbı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2004, S.33-34, s.120.

[187] Tongul tarihi 9 Ağustos olarak yazıyor (bkz. Tongul, **a. g. m.** , s.121).

[188] Sami N. Özerdim, **Harf Devriminin Öyküsü**, Ankara, TDK Tanıtma Yayınları, 1962, s.9.

[189] Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.73.

[190] Özerdim, **a. g. y.** , s.17.

[191] G. Lewis, **a. g. y.** , s.55.

yazıyı öğrenecekler için beş bin lira ödüllü bir yarışma açılmıştı.[192] Devlet kurumları "sevinçli bir telaş içinde", paylarına düşeni yapmakta birbiriyle yarışır görünüyordu.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Dolmabahçe Sarayında düzenlenen bir dizi toplantı ve konferansın ardından, ağustos ve eylülde yurt gezilerine çıktı.[193] Gittiği her yerde, kara tahtanın başına geçiyor; âmirler ve memurlar dâhil, çevresini kuşatan her yurttaşa yeni yazıyı öğrenip öğrenmediğini soruyor, bilmeyenleri uyarıp bildiklerini ifade edenleri yeni harflerden sınava çekiyordu. Bütün bir ülke, kendisinin karşısında "öğrenci" konumuna gelmişti. Bilgi birikiminin, unvanın, makamın ya da kıdemin, "abece sınavı" sırasında pek bir önemi kalmamaktaydı. Yaşını başını almış insanlar, onun önünde bir yazım yanlışı yapmamak, "rezil olmamak" için çırpınıyorlardı. Üstelik halka açık bu "temaşa" meydanlarda sergilenirken, yeni harflerin henüz yasal bir bağlayıcılığı dahi yoktu.

Geoffrey Lewis, yeni abecenin "ilk kez ifşa edilmesiyle meşrulaşması arasındaki üç aylık gecikmenin nedeni"ni sorarak kendi yanıtını şöyle veriyor: "Apaçık ortada olan cevap, onun [Gazi Mustafa Kemal] yeni harflerin ayrıntılarının mecliste gürültülü münakaşaların nesnesi olmasını istememesidir; çok daha açık olanı ise, bunu milletvekillerine geri çevrilemeyecek bir halde sunmaktı."[194] Lewis'in bulduğu yanıtlardan "çok çok daha açık" olan ise kanımca şu: TBMM tatildeydi! Nitekim abecenin, yeni yasama yılının ilk günü olan 1 Kasım'da yasalaşmış olması da,[195] işin resmiyete geç dökülüşünün aslında "teknik" bir gerekçesi olduğunu gösterir niteliktedir.

Kabul edilen yasanın (*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*) ilgili maddeleri, kamu kurumları ve özel işletmelere, yeni abecenin kullanımı için 1929 yılı başına dek süre tanımaktaydı; buna karşılık uygulamada her yaptırım, mühlet bitiminden önce ivedilikle yaşama geçirilmeye başlandı. Sadoğlu'nun aktardığına göre, İstanbul Belediyesi, daha Aralık 1928'de, tabelalarını yeni yazıya çevirmeyen

---

[192] Özerdim, **a. g. y.** , s.18.
[193] Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.90.
[194] G. Lewis, **a. g. y.** , s.55.
[195] Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1928, C.5, s.9 vd.

dükkân sahiplerine ceza kesmekteydi.[196] Yabancı şirketler de anlaşılan hazırlıksızdı, “gafil avlanmışlardı”.[197]

Yeni abecenin öğretimi için zaman yitirilmeksizin harekete geçilmiş; devlet dairelerinde ve CHF örgütleri bünyesinde kurslar, dershaneler açılmıştı.[198] Özerdim’in anlatımına göre, “yeniden alfabe öğrenmeyi ‘haysiyetlerine’ (onurlarına) yediremeyenler kurslara devama yanaşmıyorlardı.”[199] Bir sonraki aşama, önceden okuryazar olmayan geniş yığınları kapsayacak biçimde, yurt çapında yeni bir yapılanmaya gitmek olacaktı. 24 Teşrin-i Sanî (Kasım) tarihinde *Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi*, *Resmî Gazete*de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Dördüncü maddeye göre, “(b)u teşkilatın reis-i umumîsi ve millet mektebinin baş muallimi, reis-i cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri” idi.[200]

Abecenin değiştirilmesinin ardından, yazım konusuna açıklık getirmek zorunlu idi. Dil encümeninin bu konudaki önerilerini değerlendiren Gazi Mustafa Kemal, yurt gezileri sırasında sınava tabi tuttuğu insanların en çok zorlandıkları konuları belirlemiş ve başvekâlete bir tezkere yazarak soru eki, bağlaç ve ilgeçlerin yazımını bizzat kesinleştirmiş, bu arada Farsça “terkip”lerdeki[201] çizgi imini de kaldırmıştı.[202] Dil Encümeni, yazımda ve dilbilgisinde standartları yeniden belirlemek üzere çalışmalarını sürdürdü ve bir *İmla Lugati* (“yazım kılavuzu”) ile *Muhtasar Türkçe Gramer*’i yayımladı.[203] “Aceleyle” hazırlanan yazım kılavuzu birçok yanlış ve eksik

[196] Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk...** , s.228.
[197] M. O. Williams, “Turkey Goes to School”, **National Geographic**, Ocak 1929, C.LV, S.1, s.107.
[198] Tongul, **a. g. m.** , s.123.
[199] Özerdim, **a. g. y.** , s.31. Vurgu ve ayraç içi açıklama yazara aittir. Özerdim, yazdığı kitapçığı okuyacak genç insanların, “haysiyet” sözcüğünü anlayamayacaklarını düşünmüş olmalı.
[200] **Resmî Gazete**, 24.11.1928, S.1048, s.6102. Teşkilatın reisleri olarak ise şu kişiler belirlenmişti: “Büyük Millet Meclisi reisi, başvekil, icra vekilleri heyeti [bakanlar kurulu], erkân-ı harbiye-i umumiye reisi [genelkurmay başkanı], Halk Fırkası kâtib-i umumîsi” (Madde 5). Bu gün, Türkiye’de 1981’den sonra “öğretmenler günü” olarak kutlanacaktı.
[201] Osmanlı üst değişkesinde *terkip* (tamlama) oluşumu, -tamlamaya giren sözcükler, ister Arapça, ister Farsça, isterse Türkçe olsun- çoğunlukla Farsçanın kurallarıyla, tamlanan ve tamlayan arasına “izafet kesresi” adı verilen bir “i” sesi getirilerek yapılırdı: *müntehib-i sanî, terceme-i hal, âteş-i suzan, sürç-i lisan* gibi. İzafet kesresi eski abeceli yazımda genellikle gösterilmez, yan yana gelen iki sözcüğün bir tamlama oluşturduğu, metnin bağlamından çıkarılırdı.
[202] Aktaran Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.122-123.
[203] Ülkütaşır, **a. g. y.** , s.87-88.

barındırmaktaydı.[204] Yeni kılavuzun bir başka özelliği ise, halkın kullanmadığı savıyla “gereksiz” görülen Arapça ve Farsça sözcüklere yer vermezken, Türkik dillerden alınan ve Türkiye’de hiç kullanılmayan/bilinmeyen kimi sözcüklere kucak açmasıydı.[205] Değişke seçimi altbölümünde açıklandığı üzere terk edilmekte olan üst değişkenin sözvarlığı, artık Türkçenin *bütünce*si içinde görülmemekteydi, planlama dışı kalmıştı.

Velidedeoğlu, yazı devrimine ilişkin düşüncelerini dile getirdiği bir konferansta, bu dönüşümün getirilerinden şöyle söz etmektedir : “Artık her Türkçe sözcük yeni Türk abecesi ile yazılabilecek, yazılamayan Arapça sözcükler atılarak yerlerine Türkçeleri konulacak, ülkemiz gibi dilimiz de bağımsızlığına kavuşacaktı.”[206] Velidedeoğlu’nun konuşmasında geçen “yazılamayan” sözcüğünü önemli buldum. Gerçekten de, Latin abecesinin kabulüyle, Arapça sözcüklerin kökleri ve Arapçadaki dilbilgisel ulamları (kip, kişi, nicelik gibi) belirten bükünlenme[207] yolları kolaylıkla seçilemez duruma geldiğinden, bu sözcükler arasında anlam ilgileri kurmak da güçleşmiştir. Sözgelimi Arapçanın özgül kurallarından haberdar olmayan bir kişinin, bugünkü Türkçede yer alan *dua* ile *davet*, *içtima* ile *cemaat*, *mevzu* ile *vaziyet* yahut *mahsul* ile *tahsilat* gibi sözcük ikililerinin kökteş olduğunu sezinlemesi kolay olmayacaktır. Yeni abece tasarlanırken, Arapçaya özgü sesleri gösteren harflere de -*“peltek” se, ha, hı, zel, tı, zı, sad, dad, ayın* ve *hemze*- yer verilmemiştir. Bütün bu kararların, Türkçedeki Arapça etkisini hafifletmek ve Türkçenin seslerini göstermeye ağırlık vermek amacıyla, bilinçli olarak alındığı görülmektedir.

---

[204] Mehmet Yastı ve Bekir Direkci, “Yazım Kılavuzu’nda Tespit Edilen Tutarsızlıklar Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, **Turkish Studies**, 2010, C.5, S.1, s.1422.

[205] Heid, **Türkiye’de Dil...** , s.24.

[206] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Yazı Devriminden Dil Devrimine”, **Yazı Devrimi** içinde, Ankara, TDK Yayınları, 1979, s.9.

[207] Farklı dilbilgisel ulamlar gösterilirken sözcüğün kök ya da gövdesinde değişiklikler yapılmasına *bükünleme* (tasrif) denir. Bükünleme; Arapça, Almanca, İngilizce gibi bükümlü dillerin (İng. *inflexional/inflectional languages*) ortak özelliğidir (Örn. İng. *tooth* “diş”- *teeth* “dişler”, Alm. *heirate* “evlenmek” - *verheiratet* “evli”). Arapça, bükünlemenin çok gelişkin şekilde uygulandığı bir dildir. Sözgelimi *ketebe* (“yazdı”) kökü, çeşitli kalıplara (=*bab*lara) dökülerek *kâtip* (*yazan*: eyleyici/özne), *mektup* (*yazılan*: nesne), *mektep* (Arapçada *yazıhane*, Türkçede *okul*: yer adı) gibi sözcükler elde edilir. İngilizcede bükünlemenin etkisi, öteki bükümlü dillere oranla azalmış durumdadır.

Takvim, saat, rakamlar, harfler ve yazım… Üç yıldan az bir sürede, çabucak geride bırakılan karar ve uygulama aşamaları ile hepsi değiştirilmişti. Duraksamalar ve çekinceler ortadan kalkmış; her şey, Gazi Mustafa Kemal'in öngördüğü gibi,[208] bir anda olup bitmiş gibiydi. Uygulamadaki bu sürat ve *pürüzsüzlük,* neyin göstergesiydi?

Zürcher, reformların sorunsuz biçimde yaşama geçirilmesi uğruna, otoriter sistemin demokratik işleyişe yeğ tutulduğuna dikkat çekiyor.[209] Ahmad'a göre de bu reformlar, "muhalefet ezildikten sonra" gerçekleştirilebilmişti.[210] Bu tarihlerde ülkede olanca ağırlığıyla bir "sıkıyönetim" iklimi yaşanmaktaydı. 1925'te ilan olunan *Takrir-i Sükûn Kanunu* 4 Mart 1929'a dek yürürlükte kalacaktı. Zürcher, yasanın etki alanının Kürt isyancılarla sınırlı kalmadığını anımsatıyor:

> *İstanbul'daki en önemli gazete ve dergilerin (muhafazakâr, liberal ve hattâ Marksist olan) sekiziyle bazı taşra gazeteleri kapatıldı; ulusal gazetelerden sadece hükûmetin yayın organları olan Ankara'daki Hâkimiyet-*i *Milliye ve İstanbul'daki Cumhuriyet gazeteleri yayınlarını sürdürdü. İstanbullu önde gelen gazetecilerin hepsi tutuklandı ve Doğu'daki İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Bunlar sonunda serbest bırakıldı; ancak işlerini sürdürmelerine izin verilmedi.*[211]

Yeniden yazılaştırma adımının, hangi siyasî ve toplumsal koşullarda atıldığını böylece belirledikten sonra, başlıca sebepleri üzerinde kafa yormaya başlayabiliriz.

Türkiye'de yaşama geçirilen "yazı devrimi"ni inceleyen pek çok yazar, bu girişimin yeni Türkiye'nin Batı'ya yönelme siyasetiyle koşut bir değişiklik olduğu konusunda aşağı yukarı hemfikirdir. Örneğin Zürcher'e göre, takvim, saat, rakamlar ve ölçülerde değişikliğe gidilmesi, Batı dünyasıyla iletişimi kolaylaştırmayı hedefliyordu; "bunlar

---

[208] O tarihlerde mebus ve aynı zamanda Dil Encümeninin de bir üyesi olan Falih Rıfkı Atay, anılarında, cumhurbaşkanının kendisine abece değişikliği konusunda, "Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz" dediğini yazmaktadır (Atay, **Çankaya**, s.440).

[209] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** (çev. Yasemin Saner), 27. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.256.

[210] Ahmad, **a. g. y.** , s.101.

[211] Zürcher, **a. g. y.** , s.255.

aynı zamanda, İslam dünyasıyla olan bağlantıları kesmek için düşünülmüş tedbirlerdi."[212] Ahmad da şunu söyler: "Bu reform Türkiye'nin, doğusundaki İslam dünyasıyla olan bağlarını öteki reformlardan daha fazla gevşetti ve ülkenin yüzünü bir daha geri çevrilemeyecek biçimde Batı'ya çevirdi."[213] Geoffrey Lewis, reformu "Doğu ile bağları koparma" olarak nitelendirirken,[214] Sadoğlu ise şu cümlelerle yorumlamaktadır:

> *Cumhuriyet devrimleri arasında pek azı Kemalizmin "Batıcı" ve "ulusçu" karakterini Latin alfabesi kadar iyi sembolize edebilirdi. Batıcı; çünkü Latin harflerini kabul etmek, hedef olarak gösterilen medenî dünyaya kapıları ardına kadar açmak demekti. Ulusçu; çünkü hiçbir araç Türk toplumunu yüzyıllardır birlikte yaşadığı İslam kaynaklarından ve Arap dindaşlarından bu denli koparıp farklılaştıramazdı; Arapça-Farsça etkisi altındaki Türkçeyi özgün bir imlaya kavuşturamazdı.*[215]

Görüldüğü gibi, ortaya konan görüşlerin örtüşen yönü, siyasî otoritenin Doğu'dan *kopuş* kararıdır. Peki yeni yazı, "yeni medeniyet"e ulaşmada işlevsel olabilmiş, Türkiye'yi Batılı bir toplum haline getirme hedefine hizmet edebilmiş midir? Türkiye toplumunun Batı medeniyetine eklemlenme isteği ya da başarısı, kuşkusuz, tek bir değişkene bakılarak ölçülemeyecek denli geniş kapsamlı bir konudur. Hiçbir toplum yoktur ki, abece değiştirince doğruca yeni bir medeniyete dâhil olabilsin. Doğal olarak Latin temelli bir abece kullanmak da Avrupa'nın bir parçası olmakla eşdeğer görülemez. Batılılaşmanın önkoşulları, harflerde değil; kentleşmede, sanayileşmede, feodaliteden kapitalizme geçişte ve bilim, sanat, felsefe alanlarındaki düşünsel üretimin düzeyinde aranabilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, hazırlanan abece, Latin temelli olmakla birlikte, Avrupa dillerinin abecelerinden ayrılan nitelikler barındırmaktadır. Kimi harflerin okutucu değerleri bütünüyle farklıdır. Örneğin Avrupa dillerinde /ç/, /k/ ya da /s/ olarak okunan /c/ harfi, Türkçede /dj/ sesini karşılamak üzere kullanılmıştır. Türkçe

[212] Zürcher, **a. g. y.** , s.278.
[213] Ahmad, **a. g. y.** , s.102.
[214] G. Lewis, **a. g. y.** , s.43.
[215] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.215.

abecedeki /ç/, Fransızcada /s/ olarak okunur. Hazırlayıcılar Batı'da /i/ harfinin büyük biçimi olarak kullanılan noktasız simgeyi, başka bir sesbirime özgülemiş; ayrıca ses değeri bulunmayan ve Avrupa dillerinde örneği olmayan bir harf de geliştirmişlerdir: *yumuşak ge* (/ğ/). Bu farklılıklar bir yana, anadili Türkçe olan birinin, sırf Latin temelli bir abeceyi bildiği için, bu abeceyle yazılan öteki dilleri öğrenmekte güçlük çekmeyeceğini düşünmek de olanak dışıdır. Yalnızca, Batı dillerini öğrenirken, harfleri tanıma aşamasını daha çabuk geçeceği varsayılabilir; tabii bunun da yeni bir dil öğrenmek için yeterli olmayacağı açıktır. Tersinden bakıldığında, bir Avrupalının da harfleri -elbette kendi dilindeki okunuşlarıyla- bilmesi, onun Türkçeyi tanıdığını göstermez. Bütün bu düşüncelerin ışığında, abece değişikliğinin Batı ile bütünleşmeye yetmediğini,[216] buna karşılık, yeni rejimin Doğu'dan kopuş konusundaki tutumunu somutlaştıran, *simgesel* bir adım olarak önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Vurgulanması gereken bir başka sebep, Osmanlı seçkinlerinin ve onlarla gönül bağı sürmekte olan üst sınıfların entelektüel ayrıcalıklarını ellerinden almak olsa gerektir. O tarihe değin, yazılı kültürde egemen konumlarını koruyan seçkinler, artık kendilerini özel ve üstün kılan bu niteliklerini yitirmiş olacaklardı; elbette yüzyılların kültürel birikiminin tarih olması pahasına. Ahmad, okuryazar insanların tek bir hamlede geçmişlerinden koparıldığının altını çizmektedir.[217] Bu yargıya katılmakla birlikte, şunu da kaydetmeyi yerinde buluyorum: Okuryazar insanlar toplumsal etkinlikleriyle uyumlu bir çoğunluk oluşturmuyorlardı; Osmanlı düşüncesi, yazının ve bilginin yaygınlaşmasından yana olmadığı için, eski abecenin ilgası yalnızca bir grup insanı sıkıntıya sokmaktaydı. Değişime uymakta ayak direten bu küçük kitlenin, güçlü yaptırımlar karşısında muhalif bir odak olarak sesini duyurması da tümüyle olanaksızlaşmıştı. Öte yandan cumhuriyet rejimi, nitelikli işgücü oluşturacak yeni kuşakları, tasfiye ettiği kadroların yerini alacak şekilde eğitmeye koyulmuştu. Onlar, "eski yazı"yı hiç tanımadıkları için, bu girişime sorun çıkarmadan uyacaklardı.

[216] Ahmad, **a. g. y.** , s.102.
[217] Ahmad, **a. g. y.** , s.100.

Kinross'a göre de "(y)eni yazıyı en kolay öğrenenler, kafaları eski harflerle karışmış olmadığı için, hiç okuması olmayanlarla çocuklardı."[218]

Peki ya "diliçi" sorunlar? Osmanlı yazı sisteminin yukarıda açıklanmaya çalışılan aksaklıkları, yeni bir abecenin kabulünde önemli bir rol oynamamış mıydı? Gazi Mustafa Kemal, daha ilk gün, Sarayburnu söylevinde, terk edilmek üzere olan abeceyi, "asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretler" olarak anmıştı.[219] Yazı devrimi sürecinde Osmanlı yazısının kaligrafik özellikleri de sıkça eleştiri ve alay konusu edilmişti. Bu yorumlar hakça görülebilir miydi; yoksa aşırı ve abartılı mıydı? Biraz tartışalım.

İlkesel olarak her dil, her zaman aynı başarıyla olmasa bile, her yazı sistemiyle yazılabilir.[220] Yazı, hangi sesin hangi imle gösterileceğine ilişkin uzlaşımlar bütünü olarak nitelendirildiğinden, bu uzlaşımların herhangi bir nedenle bozulup yerine yeni uzlaşımların oluşması da muhtemeldir. Tarih boyunca pek çok dilin, pek çok abeceyle kodlandığına tanık olunmuştur; Türkçenin tarihi, buna başlı başına bir örnek sayılabilir. Bununla birlikte, *sesbirim*ler[221] ile *yazıbirim*lerin[222] uyumu bakımından daha kullanışlı abeceler olduğu da savlanabilmektedir.[223] Elbette, iletişim sorunlarının yazı devriminin gündeme gelmesindeki rolü büyüktür. Ne var ki, bir abecenin bu ölçüde yerin dibine batırılması ve toplumun geri kalmışlığının önde gelen suçlu ve sorumlusu ilan edilmesi salt iletişimsel gerekçelerle açıklanamaz. Abecenin çetrefilli oluşu geri kalmışlığa yol açsa idi, herhalde Japonca

---

[218] Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu** (çev. N. Sander), 12. basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s.514.

[219] Tongul, **a. g. m.** , s.121.

[220] Trask, **Language and...** , s.328.

[221] *Sesbirim* (İng. *phoneme*) kavramı, bir sesin dilde anlam ayırt edici özellik taşıdığını gösterir. Bir sese sesbirim diyebilmek için, ilgili dilin kullanıcılarınca bilinen iki sözcük, *yalın çift* (İng. *minimal pair*) oluşturacak biçimde yan yana getirilir; tek bir ses değişikliği anlamı değiştiriyorsa, bu sese o dilin sesbirimi denir: Örneğin *kır-kir, gök-kök* ve *tas-taş* yalın çiftlerindeki /ı/ ile /i/, /g/ ile /k/ ve /s/ ile /ş/; ayrı anlamlara sahip sözcükler oluşturabildiği için, Türkçenin sesbirimleri arasındadır. Buna karşılık, Anadolu ağızlarında kullanılan *açık e, genizsil n* ve *sızıcı (hırıltılı) h* sesleri, çağdaş Türkçenin sesbirimleri sayılamaz; çünkü *eski-äski, deniz-deñiz* ve *bak-bah* gibi yalın çift örnekleri anlam ayrımı taşımamaktadır.

[222] *Yazıbirim* (İng. *grapheme*), bir abecedeki harflerin yazı sistemi açısından işlevsel niteliği olarak tanımlanır (Bkz. Vardar, **Açıklamalı Dilbilim...** , s.222).

[223] İmer, **a. g. y.** , s.57.

ve Çincenin yazı sistemlerinin, bu iki dilin konuşulduğu toplumları medeniyet âleminden koparmış olması icap ederdi. Bu bakımdan, Doğu medeniyetinden uzaklaşma ve eski seçkinlerin tasfiyesi gibi etkenler, Türkiye'deki abece değişikliği kararında, iletişim sorunlarını çözme isteğinden daha ağır basmaktadır. Öyle olmasaydı, eski abecenin iletişim ve öğretim açısından sorunlu görülen yanları (sözgelimi Türkçe sözcükleri iyi yansıtamayışı), harf yahut *hareke*[224] ekleme, okuma-anlama zahmeti veren sözcüklerin yazımında düzeltmeler yapma gibi çarelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılırdı. Oysa yapılmak istenen, toplumsal dönüşüm projesini bütünleyen ve esasen dildışı belirleyicilere dayanan, köktenci bir reformdu.

Kemalistlere göre yeni alfabe, eskisinin yarattığı sıkıntıları ortadan kaldıracak, okuryazarlığı artıracak, öğretimde kolaylık sağlayacak bir kurtuluş reçetesiydi. Altı en çok çizilen, yeni yazı sayesinde okuryazar sayısının hiç olmadığı ölçüde yükselmiş olduğuydu. Bu görüşü örneklemek üzere, eğitimbilimci Kavcar'ın yazdıklarını alıntılıyorum:

> *Harf devrimi diye de anılan Yazı devrimi, halkçılık ilkesi açısından bakıldığı zaman daha bir anlam kazanır. %80-90'ı okuma yazma bilmeyen bir toplumda, Arap alfabesinin zorluğu da, büyük yığınların karanlıktan çıkmasını büsbütün güçleştiren bir engel oluşturuyordu. Latin harfleri bu büyük engeli yıktı. Milyonları, okuma yazma bilmezliğin karanlığından aydınlığın ilk eşiğine getiren bir büyülü anahtar oldu.*[225]

Kavcar'la aynı görüşte olmayan yazarlar da bulunmaktadır. Okuma seferberliğinin "düş kırıcı" sonuçlar verdiğini öne süren Zürcher, bunun sebebi olarak köylerin ilköğretim kurumlarından yoksun oluşunu göstermektedir.[226] Okuryazarlığın artışında abece değişikliğinden daha başka etkenlerin rol oynadığına dikkat çeken Nişanyan da, siyasî erkin hedefi tutturamadığını öne sürmektedir: "Millî bir

---

[224] Arapçada ünlülerin okunmasını kolaylaştıran ve harflerin üstüne ya da altına konan işaretler. Harekelerden, Osmanlıcanın yazımında da bir dönem yararlanıldığı halde, matbaanın gelişmesinden sonra bu işaretler bırakılmış; gazete, dergi ve kitap basımında artık kullanılmaz olmuştu.

[225] Cahit Kavcar, "Atatürk'ün Kültürel Alanda Yaptığı Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 1981, C.14, S.1, s.36.

[226] Zürcher, **a. g. y.** , s.279.

seferberlik olarak benimsenen ve olağanüstü bir ısrarla sürdürülen okuryazarlık kampanyasına rağmen, 1927-35 arasında yeni okuma-yazma öğrenenler resmî rakamlara göre Türkiye nüfusunun sadece %10.3'ünü (1927'de okuryazar olmayan nüfusun %11.2'sini) bulmuştur." [227] Nişanyan, abece değişikliğinin ardından, gazete satışlarında "yaklaşık yirmi yıl boyunca telafi edilemeyen" bir düşüş olduğundan söz ederek, İstanbul ve Ankara'da yayımlanan gazetelerin 1925 yılında 40.000 civarında olan toplam tirajının, 1928 sonunda 19.700'e düştüğünü kaydetmektedir.[228]

Takdir edileceği üzere, yazı devrimini salt Batılılaşma ya da salt iletişim sorunları üzerinden izlemek, araştırıcıyı bütüncül bir yaklaşım geliştirmekten alıkoyacaktır. Bu noktada, tezimizi, daha önce işlenmedik bir bakış açısı üzerinden ilerleterek yazılı kodlamayı değiştiren uygulamaları, Fishman'ın ikili karşıtlığı ile yerli yerine oturtmaya çalışacağız: *yakınlaştırma* ve *uzaklaştırma*. Şimdi bu terimleri daha yakından tanıyalım.

Dilbilimci Kloss, iki yeni kavram ortaya atarak; halihazırda özerk, öteki dillere/değişkelere *mesafeli dil* (Alm. *Abstandsprache*) ile, müdahale ve yeniden biçimlendirme sonucunda gelişen, böylelikle yakınlarından -kimi durumlarda ise *rakip*lerinden- farklılaşan ve *uzaklaşan dil* (Alm. *Ausbausprache*) arasında bir ayrıma gitmiştir.[229] Bu ayrıma göre kimi diller, tarihsel gelişim itibarıyla zaten bağımsız olarak değerlendirilirken, kimilerinin ise, çeşitli bakımlardan yakın ve benzer sayıldığı bir dilden/değişkeden, siyasî ve toplumsal gerekçelerle ayrıştırılarak özerkleşmesi için yoğun çabalar harcandığı görülmektedir. İşte bu farklılaştırma çabaları, alanyazınında Almanca *Ausbau*[230] (uzaklaştırma) terimiyle anılmaktadır. Uzaklaştırma, daha ziyade, ortak dil ailesinden gelen ve *karşılıklı anlaşabilirlik* (İng. *mutual inteligibility*) oranı hayli yüksek olan komşu diller (örneğin Sırpça ile Hırvatça, Hintçe ile Urduca) ya da bir dilin yazılı biçimi ile alt değişkeleri (örneğin

---

[227] Sevan Nişanyan, **Yanlış Cumhuriyet, Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru**, 7. basım, İstanbul, Everest Yayınları, 2012, s.172.

[228] **a. g. y.** , s.173.

[229] Heinz Kloss, " 'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages' ", **Anthropological Linguistics**, 1967, C.9, S.7, s.29.

[230] Sözcük, kök anlamı itibarıyla "uzağa kurmak" demektir.

“Kur’an Arapçası” ile Arap ülkelerinde konuşulan yerel lehçeler) arasındaki farklılaşmanın boyutu irdelenirken kullanılır. Ancak Fishman, kavramı çok daha geniş ölçekli bir *dil uzaklaştırması* (İng. *linguistic distancing*) olarak ele alıyor ve bu işlemin sözcüksel, dilbilgisel, *ortografik*[231] ya da yazı-rakam sistemlerine yönelik veçheleri olabileceğine dikkat çekiyor.[232] Bu kavramın karşıtı da, *Einbau*[233] (yakınlaştırma) olacaktır. Başka bir deyişle, türlü bakımlardan birbirine benzeyen iki dilin/değişkenin, giderek birleşmesi.

Bu kavramların araştırmamızı ilgilendiren yanı, Türkçenin yazı ve rakam sisteminin değiştirilmesinin, bir dil uzaklaştırması sayılıp sayılamayacağı konusudur. Elbette Osmanlıca, yani üst değişke olarak farklılaşan Türkçe ile Arapça-Farsça arasında, Kloss’un ortaya koyduğu oranda bir ortaklık/benzerlik ilgisi kurmak gerçekçi olmaz. Her şeyden önce bu üç dil, bambaşka dil ailelerine mensuptur. Yalnızca Arapça ya da Farsça bilen birinin, Osmanlı yazı dilini -kendi dilinin sözcüklerini tanımak dışında- anlaması da olanaksızdır. Kaldı ki, Osmanlı yazı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden bir bölüğü, geldikleri dillerdeki anlamlarını yitirmiş, yeni anlamlar kazanmıştır.[234] Ayrıca Osmanlı aydınlarınca Arapçanın kurallarıyla türetilen ve Arapçada bulunmayıp yalnızca Osmanlıcada kullanılan sözcükler de vardır (bunlara *lugat-i müvellede*, yani “sonradan doğma/türeme söz” denirdi[235]). Ne var ki bu savları ileri sürerek işin içinden çıkmak da pek kolay değildir; çünkü Osmanlı yazı dili, çoğul yapısından ötürü Arapça ve Farsçadan bağımsız olarak görülemez ve incelenemez. O zaman, bu diller arasındaki ilişkinin ne tür bir yakınlığa dayandığını birkaç başlıkta yeniden toparlayalım.

---

[231] Yazım kurallarına ilişkin; *doğruyazımsal*.

[232] Fishman, **Do Not...** , s.91.

[233] Sözcük, kök anlamı itibarıyla “yakına kurmak” demektir.

[234] Örneğin Osmanlıcada “okul” anlamına gelen *mekteb* sözcüğü Arapçada “yazıhane”, “saygınlık” anlamındaki *itibar* “ibret almak”, “bağımsızlık” anlamındaki *istiklal* ise “azımsamak, öfkelenmek” karşılığında kullanılmaktadır (Ömer Asım Aksoy, **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, 3. baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1973, s.52).

[235] Aksoy “Osmanlıcadaki uydurma sözcükler” başlığı altında Arapçadan kimi örnekler vermektedir: *imha, ihtisas, tedavi, istimlak, felaket, cemiyet, emniyet, hayatiyet, beyanat, meşrubat, matbuat...* (Bkz. Aksoy, **a. g. y.** , s.51).

Osmanlı dönemi kültür yaşamında yönetici seçkinlerin bilim ve din dili olarak Arapçaya, sanat ve edebiyat dili olarak da Farsçaya ne denli önem verdiklerine daha önce de değinmiştik. Osmanlıcayı bihakkın öğrenebilmek için de Arapça ve Farsça eğitimi görmek, gerek koşul sayılmaktaydı. Zaten sıradan okuryazarların, bu dillerden alınan sözcüklerin yazımını iyice bellemedikçe, yazı dilinin *sadeleşmiş* biçimini dahi anlamaları çok zordu; yazıda gösterilen harflere bakarak tahmin yürütmeleri gerekirdi.[236] Üst değişkeye hâkim olmayanlarınsa Osmanlıca bir metni Arapça/Farsça sanmaları ihtimal dâhilindeydi. Arapçaya ve yazıldığı abeceye atfedilen kutsallık da, bu dilin Osmanlı yazı dilindeki korunaklı temsiliyetini pekiştiren bir öğeydi.[237] Ortak abece, diller arasındaki sınırları belirsizleştiren ve farklılıkların üzerini örten kocaman bir yorgan gibiydi. Arapça ya da Farsçadaki herhangi bir sözcüğün Osmanlıcanın da içinde sayılmaması için hiçbir anlamlı neden yoktu.[238]

Siyasî otorite Doğu ile kültürel bağları koparma kararı alınca, bu bağları taşıyan dillerle yoğun etkileşim içinde olan üst değişkeyi bırakma ve halkın konuştuğu gündelik dili esas alarak yeni bir yazı dili kurma düşüncesi doğdu. Başka bir deyişle, yukarıda anlatılan iç içelik yavaş yavaş ortadan kalkacaktı; ancak Arap-Fars abecesi, alt değişke Türkçenin Arapça ve Farsçadan "uzak", apayrı bir dil olduğunu layıkıyla gösterebilecek miydi? Diller arasındaki mesafeyi açacak, köklü bir değişikliğin, gelecekte bu dillerden etkilenme olasılığını son kertede düşüreceği de mutlaka hesap edilmişti. Dolayısıyla önce rakamları, sonra da Arapça ve Farsça sözcüklerin özgün yazımlarının korunduğu Osmanlı yazı sistemini kökten değiştiren planlayıcıların, Türkçeyi *görünüş* bakımından bu dillerden uzaklaştırdıklarını söylemek, yanlış

---

[236] Sözgelimi bir gazete okuru, yazıda *tvkl* (te-vav-kef-lam) şeklinde gördüğü sözcüğün "tevekkül", *mkmla* (mim-kef-mim-lam-elif) olarak yazılan sözcüğün "mükemmelen", *syl* (sin-ye-lam) sözcüğünün "sel" (<Ar. *seyl*; bağlama göre pekala "sil" olarak da okunabilir) olduğunu çözmek, ya da diyelim, "âsâr" sözcüğünün "eser"in çoğulu olduğunu sezmek zorundaydı.

[237] Bugünden bir örnek olarak, Şemseddin Sami'nin eski abece ile basılan Türkçe sözlüğü "Kamus-ı Türkî"yi masada gördüğünde üç kez öpüp başına koyan akrabasından kahkahayla söz eden arkadaşımı, burada anımsamadan edemiyorum.

[238] *Servet-i Fünun*cular bu belirlemenin en uç noktasını oluştururlar. Onlar için iki dilin söz varlığı da, şiirsellik yolunda sınırsızca kullanılması gereken hazineler sunmaktaydı. Osmanlıcada daha önce yer almamış nice Farsça ve Arapça sözcük, bu yeni edebiyat akımının kapalı ve bireyci verimlerinde nazlı nazlı salınabilmişti.

olmayacaktır. Arapça ve Farsça, öğretim izlencelerinden de çıkarıldığı için, yeni kuşakların bu dillerin abecesi, sözvarlığı ve kökenbilgisiyle fazlaca tanışıklığının olmaması da mesafenin açılmasında rol oynamıştır.

Yeniden yazılaştırma evresini, takvim, saat ve rakamlardaki değişikliklerle bir arada, yakınlaştırma-uzaklaştırma anahattında incelemenin, Batılılaşmanın başarılı olup olmadığı yönündeki tartışmalardan daha özgün ve zengin bir bakış açısı oluşturabileceğini düşünüyorum. Üstelik "Batılılaştırma" kavramı, bütünce planlamasına özgü bir terim olarak, sözvarlığının Batı dilleriyle uyum içerisinde biçimlenmesi anlamında kullanılmaktadır ve bu tezde de benzer biçimde yer alacaktır (bkz. *Beşinci Adım*). Anılan gerekçelerden ötürü, yazı devriminin birincil çelişkisini, Fishman'ın kullandığı çerçevede, uzaklaştırma yönlü bir anahat olarak değerlendirmekteyim.

Dil planlamasının önceki ve sonraki adımlarında da, uzaklaştırmanın -farklı derecelerde dahi olsa- geçerli olduğu savlanabilir. Kanımca Türkçenin görünüşünü değiştirmek, Doğu dillerinden simgesel bir kopuşu gösterdiği için, uzaklaştırma eğilimi en çok yeniden yazılaştırma adımında kristalleşmiştir; fakat öteki adımlarda da uzaklaştırmanın izini ve etkisini duyumsamak olanaklıdır. Bu adımdan sonra, sözü edilen dillerle Türkçe arasındaki benzerliklerin azaltılması çabası, yazının değiştirilmesiyle sınırlı kalmayacak, özellikle sözcüksel düzeyde katlanarak artacaktı. Türkçe kaynaklı kişi adlarının yaygınlaşması ve *Soyadı Kanunu* (1934) uyarınca aile adlarının "öz Türkçeden" alınması da, Türkiye yurttaşlarını öteki ülkelerde yaşayanlardan *kimlik* bağlamında farklılaştırıp uzaklaştıran etkenler olacaktı.[239]

---

[239] Arapça bir soyadının ortak bellekte yarattığı uzaklık duygusu, Gündüz Vassaf'ın başından geçen bir olayda berraklaşmaktadır:

> *Bir kez "torpil" yaptırdım – oğlum TC vatandaşı olabilsin diye. Hem de Atatürk'ten. Londra'daki TC Başkonsolosluğu'nda bana: "Evli değilsin" dediler, "oğluna nüfus kâğıdı veremeyiz. Üstelik soyadın Arapça; Soyadı Kanununa aykırı. Nasıl alabildin bu soyadını?" Görevliye arkasındaki devasa Atatürk portresini işaret ettim: "Rahmetli babamın akrabası olur, herhalde onun sayesinde" dedim. Akan sular durdu: Oğlum TC vatandaşı oldu. Hakkıydı.* (Gündüz Vassaf, **Cehenneme Övgü - Gündelik Hayatta Totalitarizm** (çev. Z. Gencosman - Ö. Madra), 23. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.n.y.).

Bütünce planlamasının ikinci adımında, on yıllardır pek çok tartışmanın konusu olmuş bir kavramı, *özleştirme*yi, sözcük ikamesi kapsamında ele alarak bu kavramın karşıt ucu için yeni bir terim önereceğiz: *bildikleştirme*.

2. Dördüncü Adım: Yeniden Sözcükleştirme

Bütünce planlamasının bir sonraki adımı olarak *sözcükleştirme*yi (İng. *lexication*) görmekteyiz. İmer, kavramı "uygun bir sözvarlığının seçilmesi" olarak açıklamaktadır.[240] Sözcükleştirme, yeni sözlüğü oluşturacak öğeleri belirlemek ve onlara anlam yüklemek olarak değerlendirilebilir. Peki o dilin, zaten halihazırda "anlam yüklü" olan ve sözvarlığını kaplayan öğeleri varsa? Eskiden beri kullanımda olan sözlüksel birimleri buharlaştırıp yokluklarının yaratacağı boşluğu, aynı işlevli *turfanda* ürünlerle doldurma eğilimine ayrı bir ad vermek gerekmez mi? Araştırmamızda bu ayrımı belirginleştirmek üzere, Kemalist dönem dil planlamasının 1932 sonrasında yoğunlaşan söz ikamesi girişimlerini, *yeniden sözcükleştirme* eylemi olarak adlandırmayı öneriyoruz. Bu kavramı, yeniden yazılaştırma terimine benzer biçimde tanımlarsak, "mevcut sözvarlığının yerine başka bir sözvarlığının konması ve kodlanması" anlamında kullanacağız.

Yeniden sözcükleştirme, ilgili dilin kullanıcılarınca bilinmekte olan öğelerin, çeşitli sebeplerden ötürü dışarıda bırakılması ile zuhur eder. Bu bakımdan Cooper'ın *yenileme* (İng. *renovation*) kavramıyla örtüşmektedir. Zaten yazar da, ortaya attığı terimi örneklerken, Arapça ve Farsça *ödünçleme*lerin[241] Türk dilinden "silinmesi" olgusunu anmaktadır.[242] Ancak Cooper'ın terim önerisi, yazı sisteminin değiştirilmesi gibi alanları da içermekte, o yüzden yalnızca söz ikamesini ifade edecek bir terim olmanın uzağına düşmektedir. Belki önerilen terim sınırlandırılarak

---

[240] İmer, **Türkiye'de Dil...** , s.64.

[241] *Ödünçleme* ya da *alıntı sözcük* (İng. *loanword/borrowing*) terimi; bir dile dışarıdan gelmiş, *ithal* sözcükleri tanımlar. Bu iki terim, tez boyunca eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

[242] Cooper, **a. g. y.** , s.154.

"sözlüksel yenileme" gibi bir başlıklandırmaya gidilmesi bağdaştırıcı bir çözüm olacaktır; fakat bu kez de yaygın bir terim olan sözcükleştirmenin geri plana itilme olasılığı belirecektir. Ezcümle, bütünce planlamasının ikinci evresine, yukarıdaki hususlara dayanarak, yeniden sözcükleştirme demeyi uygun buluyorum.

Sözcük dağarcığında bilinçli bir *ayıklama* gerektiren yeniden sözcükleştirme, her dil planlamasının "olmazsa olmaz"ı değildir. Eğer Türkiye örneğinde, alt değişke seçilmeyip yazı dilinin geleneksel sözvarlığı standartlaştırılmış olsa idi, planlamanın bu adımını, hiç kuşkusuz, sözcükleştirme olarak ele alacaktık. Görüleceği gibi, Kemalist dönemde yapılmak istenen, sözcükleştirmeden çok daha fazlasıdır. Bir oldubittiyle bütünce üzerinde işlem yaparak "yabancı" sayılan pek çok dilsel öğenin yerini tutacak ikame sözcükler oturtmak, Türk Dil Devriminin en göze çarpan ve en akılda kalıcı yanı olsa gerektir. Pek çok Türkiyeli, "dil devrimi" lafını duydukta, bu kavramın, *a* yerine *b*, *c* yerine *d* demekle eşdeğer olduğunu düşünür. Dolayısıyla yeniden sözcükleştirme adımının, Türkiye'deki dil planlamasının tamamı olmadığını; ancak büyük bir kısmını oluşturduğunu vurgulamakta yarar vardır.

Bu adımın, sabit ve tek yönlü bir doğrultuda ilerletildiğini söylemek gerçekçi olmaz. Sözvarlığını belirleme işi, dil planlaması boyunca birbirine karşıt iki uç arasında gidip gelecektir. Şimdi bu iki noktayı gösteren anahattımızı ve ilk durumunu somutlaştıralım.

Anahat – IV: Özleştirme – Bildikleştirme (Özleştirme Yönüne)

İki yeni terimle karşı karşıyayız. Anahatta ilkin, özleştirme yönünde ilerlendiği, ardından da ters yönlü bir gidişin olduğu gözlenecektir. Dolayısıyla daha önceki adımlarda rastlanmadık biçimde, iki yönlü bir anahat kullanımından söz edeceğiz. Bu durumu ve anahatta geçen terimleri açımlamadan önce, planlayıcıların sözvarlığını dönüşüme uğratma isteklerinin kaynağına gidelim.

Abece değişikliği, planlayıcılara, o güne dek yazılı dile girmemiş olan halk deyişlerini kodlama ve aynı zamanda, yeni yazı sisteminde tutarlı biçimde gösterilmesi zorlaşan Arapça ve Farsça sözcüklerin dolaşımdan düşmesini sağlama fırsatı vermişti. Benimsenecek sözvarlığının, üst değişkeye özgü sözleri içermemesine yönelik tutum, *İmla Lugati* ile de perçinlenmişti. Sırada Türkçenin sözcüklerini kayda geçirmek, kapsamlı bir sözlük ve ansiklopedi hazırlamak ve terminoloji sorunlarını çözmek vardı. Bunlar gerçekleşmeden yerel kullanımdaki Türkçeden, yani alt değişkeden yetkin bir yazı dili kurmak olanaksızdı.

Dil encümeni, abece ödevi tamamlandıktan sonra dağılmamış, yeni bir yapı ve yeni katılımlarla görevini sürdürmüştü.[243] 1929 başında bu biçimiyle işbaşı yapan kurula sözlük hazırlama ve terimler alanında Darülfünun'la eşgüdüm içinde çalışma yetkisi verilmişti. Başvekil İsmet Paşa'nın kuruldan bir isteği daha vardı: Fransız ansiklopedisi *Larousse*'un Türkçeye madde madde aktarılması. Kurul, üyeler arasındaki görüş ayrılıklarından ve ödeneğinin zamanla kesilmesinden ötürü, 1931 Temmuzunda çalışmalarını durdurdu.[244] G. Lewis, dil encümeninin bu tarihlerde "hareketsiz bir kurum" olarak değerlendirildiğini söylemektedir.[245] Yeni rejimin, dil konusunu daha geniş olarak ele alma zamanı ise gelmek üzeredir.

a. Hem "dernek", hem "devlet"

*Birinci Türk Tarih Kongresi*nin sona erdiği 11 Temmuz 1932 gününün akşamı, Gazi Mustafa Kemal, Çankaya Köşkü'nde, çoğu mebus olan bir grup çalışma arkadaşına, dil işlerini düşünecek zamanın geldiğini, *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*ne (kuruluşu 1931) "kardeş" bir dil cemiyeti kurmayı düşündüğünü söyledi. Taslak hemen orada

[243] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.40. Sadoğlu ise kurulun lağvedildiğini ve yeni bir kurulun meydana getirildiğini söylemektedir (Sadoğlu, **a. g. y.** , s.231). Her iki yorumda da yapı ve görev değişikliğinin altı çizilirken, iki oluşum arasında resmî konum bakımından ne tür bir fark olduğu konusu belirsiz kalıyor.
[244] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.232-233.
[245] G. Lewis, **Trajik Başarı...** , s.65.

kararlaştırıldı, tüzük olarak da, tarih cemiyetinin tüzüğünün aynen kullanılması benimsendi. Cumhurbaşkanı, eliyle işaret ederek, cemiyetin başkanlığına Samih Rıfat'ı getirdi. Ertesi gün, hepsi mebus olan dört kurucu üyenin -Samih Rıfat, Ruşen Eşref (Ünaydın), Celal Sahir (Erozan) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)- dilekçesiyle *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*[246] (buradan sonra *TDTC* ya da kısaca *cemiyet/dernek*) resmen kurulmuş oldu.[247]

4 Eylül 1932'de cemiyet, radyo ve gazetelerde yayımlanan bildirisinde, ay sonunda bir kurultay yapacağını duyurdu.[248] Kurultay için bir müzakere programı belirlenmişti. Buna göre kurultayda; Türk dilinin eskiliği, Hint-Avrupa ve öbür dil aileleriyle ilişkisi, Türkik dillerin tarihsel gelişimi ve sınıflandırılması, halk dili-yazı dili ayrımı, Tanzimat'tan bugüne yaşanan değişimler, Türkçenin güncel eksiklikleri ve terimler gibi konu başlıklarında bildiriler sunulacaktı.[249] Program, bu haliyle, hayli vaatkâr görünüyordu.

26 Eylül - 5 Ekim 1932 günleri arasında *Birinci Türk Dili Kurultayı* (buradan sonra *birinci kurultay*), Dolmabahçe Sarayında toplandı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, görüşmeleri başından sonuna izledi; ancak hiç söz almadı. Zaten sunulacak tezler çoğunlukla kendi düşüncelerinden yararlanılarak oluşturulmuş ve/ya da daha önce huzurunda okunmuştu; o da sözcülerini seyretmekle yetinmeyi uygun buldu.

Kurultay, o güne dek Türkçe için atılmış en büyük, en önemli adım olarak görülmekteydi. O kadar ki, kurultay bitiminde 26 Eylül'ün "dil bayramı" olarak kutlanması önerisi kabul edildi. Ülkenin dört bir yanından bürokratlar, memurlar, öğretmenler, Halkevleri temsilcileri, öğrenciler, emekliler; kurultayın üyeleri olarak salonda yerlerini almışlardı. Radyo, kurultay konuşmalarını teknik donanımı elverdiğince canlı olarak yayımlıyordu. Yayınlar, radyo alıcısına sahip şanslı bir azınlık oluşturan mutat dinleyiciye erişmekle kalmadı. Sözgelimi *Akşam*'ın

[246] 1936'dan sonra cemiyetin adı *Türk Dil Kurumu* olarak değiştirilecektir.
[247] Şavkay, **Dil Devrimi**, s.44-45'ten özetlendi.
[248] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.237.
[249] **Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları**, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1933, s.vi.

haberinden, Zonguldak Halkevi'nin, şehrin muhtelif yerlerine, halka kurultayı dinletmek üzere radyolar koydurduğunu öğreniyoruz.[250] Gazeteler, güz başından beri dil konularını sayfalarına taşımaktaydı; kurultay boyunca da konuşmalar günü gününe ve olabildiğince uzun özetler halinde verildi.

Şimdi dikkatimizi, bunca özenilen kurultayın bilimsel içeriğine çevirelim ve karar vericilerin, çektikleri Batı ile bütünleşme filminin senaryosunda Türkçe için yazdıkları role yakından bakalım.

Okunan ilk bilimsel bildiride Samih Rifat, Türkçeyi "arî ve Samî (semitik) lisanlarla" karşılaştırır. Ses benzerliği yakaladığı birtakım sözcüklere dayanarak Türkçenin bu dillere kökler verdiğini ileri sürer.[251] Yapılan son derece basittir: Türkçenin herhangi bir döneminden bir sözcük bulunur, bir ya da birkaç sesin benzemesine dikkat edilerek, ilişki kurulmak istenen dilin yine herhangi bir döneminden başka bir sözcükle örtüştürülür ve Türkçe olanın, ötekine kaynaklık ettiği söylenir. Diller arası ilişkiyi kanıtlayan yahut geçişin izini sürmeyi kolaylaştıran hiçbir belge, hiçbir somut kanıt yoktur; fakat bunu sorun eden kimse de yoktur nasılsa. Kürsüde okunan tez; bilimsel bir çalışma olmaktan bir hayli uzaktır. Hoş, Samih Rıfat da zaten bir bilim insanı değildir. Ersanlı'nın anlatımıyla Samih Rıfat, "diller konusunda özel eğitim görmüş, Arapça ve Farsça bilen bir kişiydi; ancak klasik bir eğitimi yoktu, liseyi bile bitirmemişti."[252]

Samih Rıfat'ın tezinde kullandığı "yöntem", Saim Ali'nin (Dilemre) ikinci gün sunduğu bildirinin de kılavuzudur. Bildirinin başlığı, hayal gücü ve özgüvenin hayranlık uyandırıcı bir bileşimidir: "Türk dili bir Hint-Avrupa dilidir." Öne sürülen savların düzeyine örnek olarak, Kelt halkının adının, Türkçe *çelmek* eylemiyle bağdaştırılmasını gösterebiliriz.[253] Saim Ali Bey, bu şekilde sayısız sözcüğün çözümlenebileceğini söylerken, kanıt arama telaşına gireceklerin içini ferahlatan bir

250 "70 Radyo - Zonguldak'ta kurultay müzakeratı dikkatle takip ediliyor", **Akşam**, 30.09.1932, s.6.
251 **Birinci Türk...** , s.21 vd.
252 Ersanlı, **İktidar ve...** , s.161.
253 Bkz. **Birinci Türk ...** , s.76.

cümle sarf ediyor: “Ve bu mesaide bazı yanlışlıklar yapmaktan korkmamak icap eder.”[254]

Ahmet Cevat (Emre), Sümerce kökler ile Türkçe arasında ilişkiler kurar; tabii yine aynı yöntemle.[255] Ardından şöyle der: “Talih yardım eder de uzun zaman çivi yazılarıyla uğraşmağa vakit bulursam ispatımı ikmal etme ümidini kuvvetle besliyorum.”[256] Ahmet Cevat en azından, bildirisinin ne denli temelsiz olduğunun farkında gibidir ve belirsiz bir gelecekte de olsa, savını kanıtlamaya kararlıdır.

Agop Martayan (Dilâçar) tezinde “Türklerin Alp ırkına ve Hint-Avrupa grubuna mensup oldukları neticesine varmış” olduğunu söyler.[257] *Alp* (/l/ sesi ince) *Dağları*yla eski Türkçede “yiğit, kahraman” anlamlarına gelen *alp* (/l/ sesi kalın) arasındaki şaşırtıcı benzerlik ne güne duruyordur?

Mehmet Saffet adlı konuşmacı ise sunduğu bildiride, Hititçe ile Türkçe arasında soy bağı kurarak savlarını İngiliz asker ve araştırmacı Conder’ın 1887 tarihli araştırmasına dayandırır.[258] Mehmet Saffet, bu kitaptan şöyle bir alıntı yapar: “Etiler Akatların[259] akrabası ve Altay ırkının bir koludurlar. (...) Akatça ve proto-Medya bir ana dilden tedricen ayrılmışlardır. Bu dillerin Ugro-Altayik dillerle (Türkçe, Fince ve Macarca) ile olan irtibatı doğrudur.”[260] Konuşmacının çevirisi böyledir; fakat Conder’ın dediği tam olarak bu değildir. Conder, Hititçenin som bir Akkadca mı, yoksa proto-Medya denen, Akkadcayla akraba bir lehçeye mi daha yakın olduğunun zamanla görüleceğinden ve Hititçenin, sayılan bu iki dilin de yavaş yavaş bünyesinden ayrıştığı anadil *olabileceğinden* söz etmektedir. Yazar, Hititçeyi Altay

---

[254] **a. g. y.** , s.81.
[255] **a. g. y.** , s.89 vd.
[256] **a. g. y.** , s.94.
[257] **a. g. y.** , s.95.
[258] C. R. Conder, **Altaic Hieroglyphs and Hittite Inscriptions**, 1887. Kitaba şu adresten ulaşıldı: http://ia600303.us.archive.org/9/items/altaichieroglyph00condrich/altaichieroglyph00condrich.pdf (10.05.2013).
[259] Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçeyle bağ kurma isteğiyle, Hitit yerine *Eti*, Akkad yerine *Akat* denmiş, hattâ bu biçimiyle kuruluş (*Etibank*) ve İstanbul’da yer adı (*Etiler* ve *Akatlar*) olarak da kullanılmıştı.
[260] **Birinci Türk...** , s.113.

dilleri ile ilişkilendirirken Türkçeyle *daha az* bağlantı kurulabileceğini[261] de söylemektedir; ama olsun, bu yargı Mehmet Saffet'i durduracak değildir. Ne de olsa bir kez geçmiştir Türkçenin adı. Asıl sorun, konuşmacının -belki savına tanık bulmak için gerçekleri saptıracak ölçüde gözükara oluşundan, belki de yalnızca, İngilizcesi yetmediği için- metinde yaptığı tahrifat değil, Conder'ın tezlerinin yıllar önce çürütülmüş olmasıdır. Hititçenin bir Hint-Avrupa dili olduğu ve Altay dilleriyle bir ilişkisinin bulunmadığı, Çek dilbilimci Bedřic Hrozný tarafından, 1917'de, yani kurultaydan on beş yıl önce kanıtlanmış ve o tarihten beri, bu paradigma üzerine kurulu bir Hititoloji alanyazını gelişmişti. Mehmet Saffet'in ya bu alandaki yeni çalışmalardan haberi yoktu, ya da birtakım olasılıklar üzerine kurulu savları, çoktandır geçersiz olsa bile, siyasetin hizmetine sunmak, işine daha çok geliyordu.

Kurultay bu minvaldeki tezlerle devam eder. Artin Cebeli, Türkçenin bir Hint-Avrupa dili olduğundan öylesine emindir ki, işi dil ailesinin adını değiştirmeye kadar götürür: "İndo-Europeen" terimini "Türko-Europeen" olarak yeniden adlandırır.[262] Hakkı Nezihi Bey de, yöntemini artık tanıdığımız karşılaştırmaların ardından şu yargıya varır:

> *Artık Hint-Avrupa lisanının cezirleriyle* [kökleriyle] *dilimizin köklerinin bir oluşuna bakarak bu lisan ailesiyle dilimiz arasındaki münasebeti tayin edebiliriz. Hint-Avrupa lisan ailesine ana dil olmak üzere mevhum* [kurgulanmış] *bir lisan tesisine çalışanların aradıkları farazî olarak değil, hakikî olarak vardır ve ilk insanlardan beri yaşamaktadır. Bu dil, Türkün aziz ve mukaddes dilidir."*[263]

En eski yazılı belgeleri 7. yüzyıla dayanan bir dil, nasıl oluyordu da "dillerin en eskisi" sayılabiliyordu?

---

[261] Herhangi bir kuşkuya yer bırakmamak için, özgün cümleyi bire bir alıntılıyorum: "It is allowed, even by very critical scholars, that Lenormant was right in connecting the Proto-Medic and Akkadian with the Ugro-Altaic languages; with Finnish, and less closely with Turkish and Magyar" (Conder, **a. g. y.** , s.29).

[262] **Birinci Türk...** , s.125-126.

[263] **a. g. y.** , s.139.

Ruşenî Bey, "Mucize kaynağı olan Türk, brakisefal denilen en dolgun, en güzel, en geniş kafaya maliktir"[264] diye konuya girer ve buluşlarını dinleyicilerle paylaşır: Örneğin, Yahudi mitolojisinde geçen *tubal-cain* adlı figür Türktür ve "Topal Han"dan başkası değildir! Latince *teo* "dev"den, Arapça *huri*, ateş parçası anlamındaki "kor"dan, hattâ *Allah* sözcüğü de Türkçe "el"den gelmektedir. Bilimsel olduğu her seferinde dillendirilen bir toplantıda, bu türden sözler sarf eden biri, hâzırun tarafından bolca alkışlanabilmiştir.

Böyle bir ortamda, ayakları yere basan bildiriler de vardır: Dilbilimci Ragıp Hulusi (Özdem), tarihsel ve çağdaş Türkik dillerin sınıflandırılması tartışmaları üzerine iyi çalışılmış ve kurmacadan uzak bir bildiri sunar. Hasan Âli (Yücel), öz dil kullanımı bakımından halk edebiyatını över ve birtakım metinlerden kesitler aktarır.

Kurultay küçük çaplı tartışmalara da sahne olur. Raif Paşazade Fuat (Köseraif), sırf ses benzerliklerine dayalı kök ortaklıkları kurulamayacağından bahisle, araştırmacıları "görünüşe aldanmama" konusunda uyarır; ama nafile.[265] Konuşmacılardan Yusuf Ziya Bey "üzerine alınarak" Fuat Beye yanıt verirken yine ses benzerliklerine dayalı bir kökenbilgisi dökümü yapar ve bu hüner gösterisinin ardından, kırgınlığını her haliyle belli ettiği söylevinin vurucu cümlesini söyler: "İşte biz iştikak [kökenbilgisi] ve mukayese yaptığımız vakit böyle yaparız!"[266] Fuat Bey bunun üzerine bir daha söz isteyerek rastlantısal ses benzerliklerini kanıt saymamak gerektiği yönündeki uyarısını yineler ve katılımcılardan bir kimseyi incittiyse af dilediğini; fakat sözlerini geri almayacağını belirtir.[267]

İkinci ve göze daha çok çarpan tartışma, Hüseyin Cahit'in (Yalçın) konuşmasıyla patlak verir. Konuşmacı ilk olarak, Fuat Beyin dediğine koşut bir tembihte bulunur: "İlme hürmet hissi bizi aldatıcı benzeyişlere, fikir oyunları kabilinden sayılabilecek buluşlara karşı gayet uyanık tutmalıdır."[268] Hüseyin Cahit devamla, sadeleştirme

---

[264] **a. g. y.** , s.389.
[265] **a. g. y.** , s.231.
[266] **a. g. y.** , s.249.
[267] **a. g. y.** , s.249.
[268] **a. g. y.** , s.273.

akımının, başka dillerden kural ve kalıp ödünç alma "leke"sini temizlemeye çok yaklaştığını, yani görevin tamamlanmakta olduğunu söyler.[269] Bir dilin, kişiliğini asıl olarak dilbilgisi ve sözdiziminde gösterdiğine, yabancı sözcüklerin bu kişiliği bozamayacağına dikkat çeker. Dilin canlı bir organizma olduğunu belirtir; doğal akışı zorlamamayı ilke kabul eder. Sözcük ırkçılığından kaçınmayı salık verir: "Bugün milliyet sahasında, bir adama Türk demek için kendisinden ilk Türklere kadar çıkan bir şecere istemiyoruz. Uzun zamanlar bizim düşüncemizden, varlığımızın ifadesinden bir parça haline gelmiş bir kelimeyi, dedesinin dedesi yabancı ırktan imiş diye şimdi feda etmekte ne hikmet tasavvur edilebilir?"[270] Hüseyin Cahit, yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrımı, yazılanların düzeyini indirerek bitirmeye de karşıdır: "Kabahat yazıda değil, okuyanların bir şey bilmemelerindedir."[271]

Birinci kurultaydan söz eden pek çok makale ve kitapta bu konuşmaya "evrimci", öteki bildirilere ise "devrimci" demek,[272] yaygın bir kabul olarak göze çarpar. *Evrim* ve *devrim* sözcüklerinin çokanlamlı niteliği kullanılarak, kaplamı son kertede bulanık olan bu "devrimci" tutuma güzellemeler yapılmıştır.[273] Oysa Hüseyin Cahit, dile yeni girecek terimler konusunda hiç de "yazgıcı" ve "bekle-gör" yanlısı değildir. Onun serzenişi, nicedir dilde işlev üstlenen öğeleri, soyuna sopuna bakıp öz Türkçe değil diye atmanın anlamsızlığınadır. Tabii öne sürdüğü görüşler, kurultayın genel amaçlarına açıkça aykırı düşmektedir. Hüseyin Cahit "şiddetli alkışlarla" kürsüden inse de, kendisine yanıt vermek için çok kişi sıraya girmiştir.[274]

---

[269] **a. g. y.** , s.274.
[270] **a. g. y.** , s.276.
[271] **a. g. y.** , s.277.
[272] Yerleşik içtihada verilebilecek sayısız örnek metinden biri için bkz. Turan, **Atatürk ve ...** , s.39-40.
[273] Kurultayda, Hüseyin Cahit'in dilde doğal evrim ("tabii tekâmül") görüşüne karşı çıkmak için, "Bugün artık Darwinizm kıymetini kaybetmiştir" diyen bile vardı (Bkz. **Birinci Türk ...** , s.304).
[274] Falih Rıfkı Atay'ın anılarından, Hüseyin Cahit'in bildirisinin kurultaydan önce Gazi Mustafa Kemal'e okunduğunu ve onun, sofrasındaki birkaç kişiyi bu teze yanıt vermekle görevlendirdiğini öğreniyoruz. Atay, kendi anlatımına göre, cumhurbaşkanından, bu tezin kurultayda okunmamasını rica etse de onu ikna edememiş ve o da, tezin kurultayı "çalkalayan" zaferinin ardından Atay'a "Çocuk, senin hakkın varmış" demiştir (Bkz. Atay, **a. g. y.** , s.474-475).

Birinci kurultay, yaklaşım bakımından, 1929'dan beri içeriği belirlenmeye başlamış olan *Türk Tarih Tezi*nin etkisi altındadır. Zürcher'in anlatımıyla Türk Tarih Tezi, "Türklerin, Orta Asya'nın beyaz (aryan) sakinlerinin torunları olduklarını, kuraklık ve kıtlık yüzünden Çin, Avrupa ve Yakındoğu gibi başka bölgelere göç etmek zorunda kaldıklarını ileri sürüyordu."[275] Yeğen, tezin ana temasını "büyük medeniyetlerin kurucusu olmak" biçiminde özetlemektedir.[276] Dil cemiyetinin, tarih cemiyetinin ikizi olarak kurgulanması ve temelinin, tarih kongresinin bittiği gün atılması, herhalde birer rastlantı sayılamaz. Kaldı ki Birinci Türk Tarih Kongresinde de, Türk dilinin tüm dillere kaynaklık ettiği üzerine görüşler ileri sürülmüş; bu tezi savunan Samih Rıfat, kongrede Caferoğlu Ahmet, Fazıl Nazmi ve Avram Galanti tarafından eleştirilmişti.[277] Ersanlı'ya göre dil kurultayının amacı, "Türk Tarih Tezi çerçevesinde, Türk dilinin tarih öncesine giden 'uzun tarihi'ni dil faktörü açısından vurgulamaktı."[278]

Altbölümü bitirmeden önce, TDTC'nin konumu ve yapısı üzerine görüşleri değerlendirmek gerekiyor. TDTC, adının sezdirdiği kadarıyla bir dernekti; fakat "kurucusu ve koruyucusu" cumhurbaşkanı olan bir dernek. Dahası, dört kurucusu ve pek çok üyesi mebus olan bir dernek. Üstüne üstlük CHF ile açık organik bağı olan Halkevleri ile işbirliği yapan bir dernek. Siyasî otoriteyle bu ölçüde içli dışlı olan bir kuruluşu "sivil toplum"un bir bileşeni saymak epey zor. Akla şu soru takılıyor: Dil işlerini, konumu ve bağlı olacağı makam itibarıyla, devletin resmî örgütlenmesinin içinde yürütecek bir kurum meydana getirme yoluna niçin gidilmemiştir? Niçin özellikle "dernek" yapısı benimsenmiştir? Turan'ın yorumu şu yönde:

> *(...)Atatürk, dilde devrimi gerçekleştirecek örgüt olarak bir Dil Akademisi yerine, tarih çalışmalarında olduğu gibi, dernek niteliğinde bir kuruluşu yeğlemişti. Bunda da dile ilişkin sorunların resmî bir devlet kuruluşu olacak akademi içerisinde değil de, siyasal etkilerin dışında kalabilecek geniş kadrolu bir dernek çatısı altında daha özgürce tartışılabileceğine ve ulusal*

275 Zürcher, **a. g. y.** , s.282.
276 Mesut Yeğen, "Türk Tarih Tezi Bir Kaza An'ı mıdır?", **Mürekkep**, 1996, S.6, s.20.
277 Ersanlı, **a. g. y.** , s.144; 163.
278 Ersanlı, **a. g. y.** , s.196.

dilin yalnız uzmanların çalışmalarıyla değil, halkın büyük katkısı ve desteğiyle oluşturulabileceğine olan inancı en büyük etken olmuştu.[279]

Sadoğlu'na göre, siyasî seçkinler eliyle yönlendirilen bir yapının "siyasî etkilerden uzak kalmak için" dernek olarak kurulduğunu söylemek, olanak dışıdır.[280] Bu noktada TDTC'nin, dil konusunda uzman olmayan kişileri de -belki esas olarak onları- planlamanın bir parçası kılmak için dernek olarak kurulduğunu ileri sürmek, mantıksız olmayacaktır. Yalnızca bilginlerden kurulu bir yapı, siyasî otoritenin Türkçeyi görmek ve göstermek istediği doğrultuda çalışmayı reddedebilir, bilimsel özerkliğini toplum mühendisliğine yeğ tutmak isteyebilirdi. Bir de, devlet aygıtına resmen bağlı bir kurum, planlamanın "halk için ve halk tarafından" yürütüldüğü izlenimini yaratmak isteyen Kemalist tahayyüle ters düşebilirdi. Nitekim birinci kurultayda, "bütün Türk milletinin derneğin doğal üyesi sayılması" yönünde bir önerge görüşülmüş; fakat hiç kimsenin rızası dışında bir yere üye gösterilemeyeceği düşüncesiyle bu maddeden son anda vazgeçilmişti.[281]

Bir dernek olarak TDTC, nasıl ayakta kalacak, akçal işlerini nasıl düzenleyecektir? Kurultayda kabul edilen cemiyet nizamnamesinde (tüzük), cemiyetin gelir kaynakları olarak "yardım ve teberrular" (bağışlar) gösterilmiştir.[282] Elbette, yardım eli uzatacaklar arasında devlet de bulunmaktadır. Hattâ bu madde oylanırken yaşanan "hükûmet ödenek ayırmayacak mı" kaygısını Celal Sahir Bey (Erozan) giderir: "Devletin yardımından istiğna [gönül tokluğuyla fazlasını istememe] edeceğiz demiyoruz. En ziyade istinat edeceğimiz ve bekleyeceğimiz yardım da budur. Bunun vaadini almakla istikbalde muvaffakiyetimize ait müjdeyi de almış olduk."[283] Vaadi veren, kurultaydaki konuşmasıyla Maarif Vekili Reşit Galip'ten başkası değildir. O vaat, tek parti iktidarı süresince yerine getirilecek; tarih ve dil cemiyetlerine her yıl genel bütçeden ellişer bin lira ayrılacaktır.[284]

---

[279] Turan, **a. g. y.** , s.31.
[280] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.237.
[281] **Birinci Türk...** , s.454-455.
[282] **a. g. y.** , s.436.
[283] **a. g. y.** , s.448.
[284] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.237.

1932, “dernek” ile “devlet”in sınırlarının müphemleştiği bir yapılanmanın öncülüğünde, planlamanın yeni ve kurumsal bir görünüme kavuşturulduğu bir yıl olarak kayda geçti. Dil devrimi, bu aşamadan sonra, devlet aygıtının her kademesinin görevli kılındığı ve geniş kitlelerin katılımının da beklendiği büyük bir kampanyaya dönüşecekti.

b. Topyekûn seferberlik

> *Yenikonuş Sözlüğünü hazırlayan uzmanların karşılaştığı en büyük güçlük, yeni sözcüklerin üretilmesi değil, bu yeni üretilen sözcüklerin ne anlama geldiklerini açık seçik olarak saptayabilmekti. Onların, varlıklarıyla hangi sözcükleri ortadan kaldırdıkları önemliydi.*[285]

Kurultay, Türk Tarih Tezi uyarınca, elinin erişebildiği her dili Türkçeden doğurtmaya uğraşsa da, dil planlamasının 1932-1935 arası döneminin temel belirleyicisi, *özleştirmecilik* (İng. *purism*) oldu.

Bugün çoğu Türkiyeli için, *anlam, durum, ilginç, okul, olay, öğretmen, toplum* sözcüklerinin olmadığı bir Türkçe düşünülemez. Gerçek şu ki, yeniden sözcükleştirme adımına dek sayılan sözcüklerin hiçbiri bu dilde yoktu. Yeni tasarlanan birimler, aradan geçen birkaç on yılda, eskileri silip süpürmüştür. Öyleyse zaman yitirmeden, sözcük ikamesi olgusunun tanımlanmasına ve Türkiye’deki başlangıç evresinin çözümlenmesine geçelim.

Özleş(tir)me, “bir dilsel topluluğun (ya da o topluluğun bir bölümünün) bir dili koruma ya da yabancı kabul edilen veya istenmeyen (başka) öğelerden (ağızları, grup dillerini ve aynı dilin biçemlerini de kapsayacak biçimde) kurtarma isteğinin

---

[285] George Orwell, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört** (çev. Nuran Akgören), 25. basım, İstanbul, Can Yayınları, 2009, s.264.

açıklanmasıdır."[286] Biraz yalınlaştırırsak, sözvarlığının "istenmeyen" öğelerinin, yerlerine dilin kendi bünyesinden öğeler bulunarak kullanımdan düşürülmesi demektir. Türkiye'de dil planlamasına karşıt olanların, bu yöntemi daha çok *tasfiyecilik* olarak andıkları görülür. Tasfiye, temel anlam itibarıyla özleştirme/arıtma kavramıyla bire bir örtüşse de, sözcüğün genel olarak olumsuz bir yananlam taşıdığını kaydetmek gerekir.

Araştırmamızda özleştirme terimini, "eski birimleri atıp yenisini yerleştirme" anlamıyla, bir yeniden sözcükleştirme yöntemi olarak sınırlandıracağız. Ne var ki bu iki terim, özdeş değildir; çünkü yeniden sözcükleştirme, her zaman o dilin içinden öğelerle yapılmaz. Örneğin, *velespit* sözcüğünün yerine, aynı işlevli *bisiklet* sözcüğünün gelmiş olması, bir yeniden sözcükleştirme sayılmalıdır; fakat ikame edilen öğe de dildışı olduğundan, özleştirme değildir. Eğer söz konusu taşıt için, daha sonra Türk Dil Kurumunca önerilen *çiftteker* sözcüğü kullanılmış olsaydı, işte bu, özleştirme yoluyla yeniden sözcükleştirmeye bir örnek olurdu.

Yeri gelmişken belirtmekte yarar var: Bir dilde o güne dek var olmamış bir terimi Türkçeleştirmeye özleştirme değil, *çağcıllaştırma* adını vereceğiz. Her nedense, aralarında kaydadeğer farklar bulunan bu iki olgu ısrarla aynı kefeye konmakta ve üzerinde durulan yeni sözcüğün, dilin yeni bir kavram kazanmasına mı hizmet ettiği, yoksa eskiden beri kullanılagelen aynı işlevli öğeyi sırf "yabancı" diye devre dışı mı bıraktığı konusu, çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Özleştirme ile çağcıllaştırma arasındaki en büyük fark, ikincinin, dilin kavramsal birikiminde nicel artış sağlamasıdır. Görselleştirmek gerekirse, özleştirme, halihazırda beş elma bulunan bir sepetten, bir elmayı rengi farklı diye çıkarıp yerine sepettekilerle uyumlu görülen başka bir elma koymak iken, çağcıllaştırma sepete elma ekleyerek toplam sayıyı altıya çıkarmak demektir. Konuyu bir sonraki adımda derinleştireceğiz.

[286] G. Thomas, **Linguistic Purism**, Longman, 1991, s.12'den aktaran Kâmile İmer, "Dilbilim Açısından 'Doğru-Temiz-Güzel Türkçe Kullanımı' ve 'Türkçenin Aşırılığa Kaçmadan Kullanılması'", **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı** içinde (yay. E. Ateşman, E. Ceylan, B. Erdağı), Ankara, TRT Yayını, 1999, s.44.

Peki özleştirme ile sadeleştirme arasındaki fark nedir? Kısaca açıklayalım: Sadeleştirmeyi, çoğunluğun çözmekte zorlanacağı üslup özelliklerini, kural ve kalıpları kullanmama eğilimi olarak tanımlamıştık. Sadeleştirme, hiçbir zaman, yeni öğe türetimini içermez; derdi, bildik biçimlere ağırlık vermektir. Sözgelimi *kuvva-yı milliye* yerine *millî kuvvetler* demek, bir sadeleştirme örneği, *ulusal güçler* demekse bir özleştirme örneğidir.

Özleştirme, çağrışımsal olarak, dilde birtakım "üvey" üyelerin de olduğunu imler. Onlara kalıcı olmayan, "kirletici", dışlanası birimler gözüyle bakıldığını gösterir. Dile sonradan dâhil olan her sözcük, dilin *öz* (İng. *pure*) oluşunu bozan birer tehdit anlamına gelir. Üvey sözcükleri kullananlara da zamanla öyle yaklaşılır. Bu bakımdan özleştirme isteğinin altında, siyasî ve toplumsal etmenler yatmaktadır. Türkiye deneyimi de bize bunu gösteriyor.

Değişke seçimi adımında, siyasî erkin, Osmanlı yazı dilini geniş kitlelerin anlayamayışından yakınarak halkın yerel kullanımdaki dilini övdüğünü ifade etmiştik. Ülkede bu değişkenin standartlaştırılmasıyla yeni bir yazı dili oluşturulacaktı. Peki bu dil, ahalinin çarşı pazarda, ev gezmesinde ya da düğün dernek kurulduğunda kullandığı dil normları aynen benimsenerek mi oluşacaktı, yoksa alt değişkenin ameliyat masasına yatırılmasıyla mı? Başlarda sorunu iletişimsel boyutta çözme savıyla, ilk seçeneğin üstünde durulmaktaydı. "Halka gidilecek", halkın diliyle konuşulacak, öyle de yazılacaktı. Gelgelelim planlayıcılar, yerel (İng. *vernacular*) dilin "safkan Türkçe" olmadığını hayret ve moral bozukluğu içinde fark ettiler. Belge, halk dilinde sözcüklerin *soykütüğü*ne bakılmayışını şöyle anlatır:

> *(S)eçkinlerin dillerini Arapça ve Farsça ile tıkabasa doldurmalarına karşılık halkın ulusçu bir içgüdüyle buna tepki gösterdiğini ve dilsel arılığını korumaya çalıştığını düşünmek yanlış olur. Halkın konuştuğu dile daha çok yabancı öğe sızmamışsa, bunun nedeni böyle bir tepki değil, halkın eğitim aygıtlarından uzak olmasıdır. Böyle olduğu halde, yalnız Arapça ve*

Farsçadan değil, Anadolu'da yaşayan bütün etnik topluluklardan öğeler halkın konuştuğu dile girmiş ve yüzlerce yıl içinde yerleşmiştir.[287]

Gündelik yaşamda sıkça kullanılan bitki adlarının (*domates, ıspanak, şeftali*; *gül, sümbül, karanfil*), balık adlarının (*lüfer, ispinoz, çipura*), yemek adlarının (*çorba, salata, helva*), mekân adlarının (*kahvehane, meydan, avlu, ahır*), yerleşim adlarının (*köy, kasaba, belde, kaza, şehir, vilayet*), giysi adlarının (*kasket, mintan, fistan*), ekenek adlarının (*arazi, bağ, bahçe, bostan*) ve döşemeç adlarının (*minder, kerevet, masa*) çoğu, Türkçe kökenli değildi. Elbette, halk dilindeki ödünçlemeler, üst değişkenin alabildiğine sırtlandığı şekilde, kasıtlı bir dilsel tutumun ürünü değil; halklar arasındaki kültürel alışverişin göstergesiydi. Anadili Türkçe olan topluluklar, Anadolu'yu yurt tutarlarken, yeni göçtükleri coğrafyanın yerleşik kavimlerinden etkilenmişler ve geride bıraktıkları yerlerde bulunmayan/bilinmeyen nesnelerin adını, onlardan öğrenip değiştirmeden kullanmışlardı. Gayet doğal bir alışverişti bu; yalıtılmış olarak yaşamayan her topluluğun dilinde gözleneceği gibi. Halkın dilinde olup da yazı dilinde kullanılmayan sözleri toplayıp kökenine bakmaksızın, olduğu gibi standartlaştırmak -ki buna az ileride *bildikleştirme* diyeceğiz- gibi bir yöntem de vardı; ancak ilk hedef olarak özleştirme seçilecekti.

Vâlâ Nureddin (Vâ-Nû) kurultayın hemen ardından kaleme aldığı bir yazısında, İstanbul ağzının Türkçeye yeni bir doğrultu vermeye yetmediğinden hareketle, Anadolu ağızlarına yönelmeyi önermekte; buna karşılık, kendi deyimiyle *"işkembe-i kübradan"* ve *"yaradana sığınıp"* sözcük uydurmaktan sakınmayı salık vermektedir:

Bugün artık, İstanbul Türkçesinin bütün şubeleri yazı dili hesabına istismar edilmiş, sümürülmüş **[*sic*]** *bulunuyor. Şehrimizde yeni menba* **[*sic*]** *kalmamıştır. İtiraf etmeli ki, buna rağmen, yazı dilimiz arzu edilen şekle girmedi. Bunu anlıyoruz.*

Öz Türkçe, elbette ki, bizim İstanbul şehrini tetkik ettiğimiz tarzda hayattan *alınarak yapılmalıdır.(...) Halkın lisanı tetkik edilmeden "lalettayin*

[287] Belge, **Sanat ve...** , s.14-15.

uydurma" kelimelerle yeni bir dil yapacaklarına kail olanlar emin olsunlar ki, erişecekleri netice Türk dili değil, yine "kuş dili"dir.[288]

"Öz dil" merakı, yazı dilinin anlaşılmazlığını giderme sınırlarını aşarak sözvarlığını sil baştan, nesebi Türkçe olan/gösterilen öğelerle kodlamaya yönelik, topyekûn bir seferberlik halini alacaktır. Zürcher, yazı devrimini, dilde böylesi kuşatıcı bir dönüşümün izlemesini şu üç sebebe bağlamaktadır:

Birincisi, harf inkılabının başarısı, bu tür, "resmî emir yoluyla devrim"in mümkün olduğu düşüncesini cesaretlendirmekteydi. İkincisi, yeni harflerin özelliği dilde sadeleşmeyi teşvik ediyordu. (...) Üçüncüsü, dilde sadeleşme taraftarlarının köktenci çözümleri (dilden bütün Arapça ve Farsça sözcüklerin kaldırılması ve arı bir Türk dilinin yaratılması) 1930'ların aşırı ulusçuluğuyla uyum halindeydi.[289]

"Sadeleştirme" yerine "özleştirme" demek koşuluyla, Zürcher'in belirlemelerini kabul etmek gerekir. Yeniden yazılaştırma adımında, bu sebeplerin yanı sıra, Arapça ve Farsçadan görünüş bakımından uzaklaşmanın, kaçınılmaz olarak sözcüksel düzeye yayılacağına da değinilmişti. Kesin olan şudur: Planlayıcılar, tez boyunca çeşitli bölümlerde tartışıldığı üzere, Arapça ve Farsçayı "istenmeyen diller" ilan etmişlerdi. Bu dillerden gelen sözcükler saraylıların fermanlarında, divanlarında değil, halkın dilinde kök salmış olsa bile.

Özleştirme akımının Kemalist dönemdeki seyri iki evrede incelenebilir: "dergi" evresi ve "kılavuz" evresi. Şimdi bu evrelerde neler yaşandığına bakalım.

Cemiyetin umumî kâtibi İbrahim Necmi (Dilmen), iki yıllık çalışmaları anlattığı raporunda, özleştirme sürecinin nasıl yürütüldüğünü şu sözlerle özetler:

---

[288] Vâ-Nû, "Dil kurultayı münasebetile: Türk dili ve 'Kuş dili'" **[*sic*]**, **Akşam**, 08.10.1932, s.3.
[289] Zürcher, **a. g. y.** , s.280.

Maarif Vekâletinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilen talimatname[290] *ile söz derleme işi bir devlet vazifesi sayıldı. Her vilayet merkezinde valilerin, her kaza merkezinde kaymakamların reisliği altında derleme heyetleri kuruldu. Belediye reisleri, asker kumandanları; maarif, sıhhiye, lise, muallim mektebi, orta mektep, sanat, ticaret, ziraat mektepleri müdür, muallim ve memurları ile cemiyetin dışarı teşkilatı azaları bu heyetlere aza seçildi. Her mektep bir derleme ocağı oldu.*[291]

Devlet aygıtı, derleme işini epey önemsemekte ve sıkı tutmaktadır. Gazetelerde, daha talimatname yayımlanmamışken bile, "tek hocalı köylere kadar derleme teşkilatının kurulduğu"[292] yazmaktadır. Halk ağzından söz derleme işi, umumî kâtibin açıklamasına göre, 1933 yılının ilk ayında başlamış, ikinci aydan itibaren cemiyet merkezine ilk fişler ulaşmıştır. On altı aylık sürede cemiyete gelen fişlerin sayısı 129.792'dir.[293]

Söz derleme çalışmaları sürdürülürken, 7-8 Mart gecesi Çankaya'da alınan kararla[294] "Büyük Dil Anketi" adlı bir çalışmaya girişilmiştir. Buna göre, o güne dek hazırlanmış en yetkin Türkçe sözlüklerden sayılan *Kamus-ı Türkî*'den seçilen bir öbek sözcük için, halkın karşılık önerileri göndermesi beklenmiştir. İbrahim Necmi, 1933 Mart'ında başlayan anket hakkında, ikinci kurultayın açılışında şu bilgileri veriyor: "Bu ankette 1382 Arapça ve Farsça söz, liste liste gazeteler ve radyolarla her yana bildirildi. Herkesten bunlara öz Türkçe karşılık bulmaları istenildi. Üç buçuk ay süren bu ankete ülkenin her yerinden karşılıklar geldi."[295]

Anket süresince toplanan öneriler, öyle anlaşılıyor ki, planlayıcılarca tatmin edici bulunmamıştı.[296] Bu kez "tarama" seferberliği başlatıldı. Söz derleme fişleri tarandı. Daha önce yazılmış halkbilimsel derleme kitapları; Türkmen ve Azerbaycan dilinden

---

290 Bu talimatnamenin yürürlüğe konması için, cumhurbaşkanının da katıldığı 21.11.1932 günlü bakanlar kurulu toplantısında bir kararname çıkarılmıştır (Bkz. **Resmî Gazete**, 04.12.1932, S.2268, s.2039-2040).

291 **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.24.

292 "Türk dili - Her tarafta derleme hareketleri çalışıyor", **Akşam**, 07.10.1932, s.2.

293 **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.24.

294 **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.58.

295 **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.26.

296 Heid, **a. g. y.** , s.28.

derlenen sözler de hesaba katıldı. Yerli ve yabancı bilginlerin sözlük ve dilbilgisi kitaplarının ve *Orhon Yazıtları*, *Babürname*, *Dede Korkut Kitabı*, *Süheyl ü Nevbahar* gibi tarihsel metinlerin de aralarında bulunduğu toplam yüz elli kadar yapıt taranarak buralarda bulgulanan Türkçe sözcükler, bu fişlere eklendi. Bütün kaynaklardan elde edilen fiş sayısı, İbrahim Necmi'nin aktarımına göre 125 bini aşmıştı.[297] Bu fişler beş hafta gibi kısa bir sürede, çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu kurullarda incelendi.[298]

TDTC, tarama yoluyla bir havuzda toplanan sözcüklerin, önce hazırlayıcı bir yayınla kamuoyunun beğenisine sunulmasını, genel kabul görenlerin ise daha sonra karşılıklar kılavuzu adıyla basılmasını uygun bulmuştu. *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*[299] (1934; buradan sonra kısaca *dergi*) bu düşünceyle yayımlandı. Cemiyet, derginin niçin "tez elden" çıkarıldığını, bülteninde[300] şöyle açıklıyordu:

> *Dergiyi böyle az işlenmiş bir malzeme listesi halinde ortaya koymakta bir mahzur görmedik. Çünkü dergi bir heyetin hükmünü göstermiyor; yalnız oldukça geniş bir araştırmanın mahsulünü herkesin önüne koymak maksadıyla çıkarılıyor.*
>
> *Bir sözün dergide bulunması, o sözün dilimize gireceği manasını anlatmaz. Dergideki sözler, öz Türkçe karşılık arayanların seçmesine arz edilmiş ham veya az işlenmiş malzeme demektir.*[301]

Böylece "dergi evresi" diye anacağımız dönem başlamış oldu. Derginin yayımlanmasının üzerinden çok zaman geçmeden, 18-23 Ağustos 1934'te -yani ilk kurultayda öngörüldüğü gibi iki yılda bir olacak şekilde- *İkinci Türk Dili Kurultayı* (buradan sonra *ikinci kurultay*) toplandı. Kurultayın onayına sunulan çalışma programında, önce dergideki yanlışlık ve eksikliklerin gözden geçirilip

---

[297] **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.27.
[298] Heid, **a. g. y.** , s.29.
[299] Yapıtın adında geçen "dergi" sözcüğünü, bugünkü anlamıyla, "süreli yayın" olarak değil, "sözcükleri derleyip toplayan kitap, seçki" anlamında almak gerekir.
[300] Cemiyet bülteni *Türk Dili*, Nisan 1933'te yayın yaşamına başlamıştı.
[301] **Türk Dili**, Haziran 1935, S.12, s.9.

tamamlanmasıyla oluşacak bir ek (“ulama”) yayımlanması kararlaştırılmıştı. Takvim şöyle işleyecekti:

> *Ulama çıktıktan sonra dergide karşılığı gösterilmemiş, yahut gösterilen karşılığı doyurucu görünmeyen yabancı sözlere karşılık yaratma seferberliğine girişilecektir. Bu söz yaratma işinde dilimizin eklerle ve sözbirleştirmelerle* **[sic]** *söz yaratma gücünden istifade edilecektir. O güne değin Ekler Dergisi de başarılmış olacağından dilimizin söz yaratma yolları daha çok belirmiş olacaktır.*
>
> *Karşılığı bulunamayan sözlere böyle karşılıklar yaratıldıktan sonra artık sıra Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzuna gelmiş olacaktır.*[302]

İlkinde olduğu gibi, ikinci kurultayda da Türkçe ile Hint-Avrupa ve Samî dilleri arasında bağlantılar kuran bildiriler okunur. Artık tanıdık olan yüzler, tanıdık olan sözler söylerler. Birkaç örnek: Saim Ali (Dilemre), yeni ilgi alanıyla karşımızdadır. Bu kez, Avrupa dillerinden lalettayin seçtiği önek ve soneklerin, aslen Türkçe olduğunu ileri sürmektedir.[303] Birinci kurultaya Konya mebusu sıfatıyla, üye olarak katılan; fakat kürsüye çıkmayan Naim Hazım (Onat), bundan böyle vazgeçemeyeceği bir tutkuya dönüşecek olan uzmanlık konusunu ikinci kurultayda olgunlaştırarak, Arapça köklerin Türkçeden geldiği üzerine bol örnekli bir tez sunmuştur.[304]

İkinci kurultayın en “gizemli” konuşması, Azerbaycanlı dilbilimci Caferoğlu Ahmet’e aittir. Gizemli diyoruz; çünkü kurultay tutanaklarının ya tamamen, ya da özetlenerek yayımlandığı cemiyet bülteni *Türk Dili*’nde, kendisinin bildirisi yerine, merak uyandıran şu cümleler yazılıdır:

> *Kürsüye gelen Caferoğlu Ahmet B. “Rus Dilinde İlk Türk Dili Yadigârları” adını vermiş olduğu tezini okumağa başladı ise de bu sözlerine dil mevzuu ve dil tetkikleriyle alakası olmayan yersiz ve gayrimuvafık beyanat karıştırması üzerine müzakereleri takip buyuran Reisicümhur* **[sic]** *Hazretleri salonu terk*

---

[302] **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.173.
[303] **a. g. y.** , s.53.
[304] **a. g. y.** , s.58.

etmişler ve kurultay başkanı hatibin sözünü keserek kendisini kürsüyü terke davet etmiştir.[305]

1934 yılının ikinci yarısında yaşama geçirilen ve yolu, dolaylı olarak dil planlamasıyla kesişen bir girişimi de, dergi evresinde olan bitenler hanesine yazmak gerekir: *Soyadı Kanunu.*

Stevens, bireyi bir aileye bağlayan soyadının, aynı zamanda toplumsal bağları yeniden kurmada ve "yeni yurttaş kimliği"nin tanımlanmasında da işlev üstlendiğini anımsatmaktadır:

Her bir durumda, "aile adı" da denen soyadı bir milliyet çağrıştırır; bu bir politik toplumun, kendisini her şeyden önce geliyormuş izlenimi veren bir millet olarak yeniden üretecek şekilde kurmasını sağlayan araçlardan biridir. Soyadındaki aile ve millet sınıflandırmaları örtüsü, aile ve milletin anlamlı bir bağa sahip olduğu fikrini pekiştirerek, bu ikisi arasında sıkı bir metonimik[306] *ilişki kurar.*[307]

Soyadı Kanunu, Türkiye ahalisini öteki toplumlardan farklılaştırmanın ve ironik olarak, toplum içindeki farklılıkları görünmez kılmanın etkili bir yolu oldu. Ulus-devlet yurttaşlarına Türklük ve Türkçe temelinde bir soy bağı tasarlamayı önceleyen bu uygulama, etnik çeşitliliğe karşı tahammülsüzdü. Seçilecek soyadları, "yabancı ırk ve millet" adlarından olamayacaktı.[308] "Yabancı" ifadesinin kapsamı, cömertçe geniş tutulmuştu; Türk olmayan Türkiye sakinlerini de imlemekteydi. Demek oluyordu ki, dayatılan türdeş toplum tasarımını benimsemeyenler, ülkenin yerlisi sayılmayacaktı artık.

---

[305] **a. g. y.** , s.54. Şavkay da tutanaklar kırpılıp sansürlendiği için, bu bildirinin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olunamadığını yazmaktadır (Bkz. Şavkay, **a. g. y.** , s.92).

[306] *Metonim* ya da Türkçedeki adlarıyla *mecaz-ı mürsel/düz değişmece*, bir sözcüğü, herhangi bir bakımdan ilgi kurulan başka bir şeyi anlatırken kullanmaktır. Bu kavramı metin bağlamında, soyadının; onu taşıyan insanın uyruğu ve soy bağını açıkça belirtmenin yerini tuttuğu şeklinde yorumluyorum (Sözgelimi, "Vassaf" soyadının "Türk kimliği"ni çağrıştırmadığı örnek olayı, daha önce, uzaklaştırma kavramını ele alırken not düşmüştük).

[307] Jacqueline Stevens, **Devletin Yeniden Üretimi** (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s.242.

[308] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.256.

Başvekâlet, bir genelge yayımlayarak memurların yıl sonuna dek soyadı almaları ve "halka önayak olmaları" gerektiğini bildirdi.[309] Gazetelerde bir yandan, teker teker soyadı almaya başlayan bürokrat ve memurların haberleri verilirken, bir yandan da cemiyetçe önerilen öz Türkçe soyadlarının abece sıralı listeleri yayımlanıyordu.

Kanunun, tam da özleştirme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde kabul edilmesi rastlantı değildir. Türkçenin "öz" köklerine döndürülmesiyle koşut olarak, yurttaşların da yunmuş arınmış, eski bağlardan uzak ve tümüyle Türklük üzerine kurulu bir kimliğe kavuşturulması amaçlanmaktadır. Adeta "yitik bir cennet" keşfedilmektedir: Orta Asya'dan dünyaya medeniyet meşalesi taşımış; fakat Osmanlı hanedanının yönetimi altında "Türklük şuuru" kapanmış bir topluma, unuttuğu geçmiş yeniden anımsatılacaktır. Yeni rejimin kimlik algısı, Türkçenin yerel ve gündelik kullanımından soyadı örnekleri çıkarmakla yetinmeyecektir. Özleştirme sayesinde, Türkiye coğrafyasında hiç bilinmedik ve işitilmedik öğeler, soyadı seçilebilecek; böylelikle yurttaşlar arasındaki "köken birliği", söylemsel düzeyde de vurgulanabilecektir.

*Tarama Dergisi*nin çıkışı, ikinci kurultayın toplanışı ve Soyadı Kanununun uygulamaya konuşu; bu evrede, özleştirme çalışmaları bakımından birbirini pekiştiren gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Ancak dergi evresi çok uzun sürmeyecektir; çünkü bir iletişim bunalımı kapıdadır.

Yukarıda alıntılandığı üzere, cemiyet, dergiye konan sözcüklerin dile girip girmemesini zamana bırakıyor; dergiden yararlanacaklara sakınımlı olmayı salık veriyordu. Bu uyarılara karşın, öntaslak niyetine hazırlanan derginin, "yeni dil"in resmî onaylı sözlüğü olarak görüldüğü ve yayınlarda gelişigüzel kullanılmaya başlandığı anlaşılıyor.

Atılmak istenen bir sözcüğe, içlerinden hangisinin seçileceği henüz kesinleştirilmemiş, birden çok Türkçe karşılık verilen ve bu bakımdan bir öneriler

309 "Soy adı - Memurlara soy adı almaları bildirildi", **Zaman**, 19.11.1934, s.3.

sepeti niteliğinde olan dergide 7572 fiş vardı.[310] Özleştirilmek istenen bir kavram için, eldeki bütün olasılıklar sıralanmıştı. Sözgelimi "kalem" sözcüğüne karşılık olarak şunlar önerilmişti: *yağuş*, *yazgaç*, *cizgiç*, *sızgıç*, *kavrı*, *kamış*, *yuvuş*. Hikâye içinse *erteği*, *höçek*, *ötkünç*, *sürçek* sözcüklerinin de içinde olduğu yirmi iki öneri bulunmaktaydı.[311] "Yazarlar *an*, *arga*, *ay*, *ayla*, *bilik*, *bögüş*, *es*, *is*, *kapar*, *ok*, *on*, *ön*, *oy*, *öğ*, *ök*, *sağ*, *uğak*, *us*, *üğ* gibi karşılıklardan beğenilerine göre, birini seçiyor, "akıl" sözcüğünün yerine kullanıyorlardı."[312]

Cemiyet bülteninin Haziran 1935 tarihli sayısında bu duruma sitemkâr cümlelerle değinilmektedir: "Dergiye şöyle bir göz atarak, hattâ derginin kendisine değil, yalnız endeksine bakarak rasgele **[*sic*]** yazı yazmak yoluna girileceği umulmamıştı." Duyuruda, "bir yandan gazetelerde, öbür yandan devlet dairelerinde dergiye bakarak yazılan yazıların anlaşılmasındaki güçlük ve bir anlam için başka başka sözlerin kullanılmasından doğan karışıklık" nedeniyle, dergide yayımlanıp kamuoyunda kabul gören sözcüklerin yer alacağı bir kılavuz hazırlama takviminin hızla erkene alındığı belirtilerek, yaşanan sıkıntılardan cumhurbaşkanının da haberdar olduğu vurgulanıyor: "Bunun üzerine *Türk Dili Araştırma Kurumu*,[313] kendisini kuran ve koruyan Yüce Önderin ışıklandırmasıyla hemen kılavuz çalışmalarına koyulmak ve sıkı bir atılışla bu işi elden gelebildiği kadar olsun başarmak yolunu tuttu."[314]

Sözcüklerin uzun uzadıya tartışılıp değerlendirilmesini öngören dergi evresi, birtakım gayretkeşlikler sonucu duvara toslamıştı. Artık, iyi yönetilemeyen ve ciddi

---

[310] **a. g. y.** , s.27-28.
[311] G. Lewis, **a. g. y.** , s.70.
[312] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.61.
[313] Kurumun adının ilk olarak ne zaman değiştirildiğini söylemek güçtür. İkinci kurultayda *Türk Dili Araştırma Kurumu* (kısaca *TDAK*) adının kabul edildiği kaydediliyorsa da (bkz. **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.61-62), bu adın kesinlik kazanıp kazanmadığı kuşkuludur. 1935'te dahi, *Türk Dili* adlı yayının başlığında "Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni" yazmaya devam ederken, bültenin içinde *Türk Dili Araştırma Kurumu* adı da görülmektedir. Bu ikilik, cemiyet adının, 1936'da *Türk Dil Kurumu*na çevrilmesine dek, tüzel işlemlerde eski haliyle kalmış olabileceğini düşündürüyor. Şavkay da cemiyetin resmî ad değişiminin, 1936'da yürürlüğe girdiğini söylemektedir (Şavkay, **a. g. y.** , s.93). Anlaşılan 1934-36 arası serpinti olarak kullanılan *Türk Dili Araştırma Kurumu* adı, kurumun ilk adının "eski dil"i çokça yansıtmasından doğan sıkıntıyı gidermek üzere tasarlanmış olmakla birlikte, resmen onaylanmamıştır.
[314] **Türk Dili**, Haziran 1935, S.12, s.10.

bir iletişim bunalımına yol açan bu süreç geride bırakılarak, karşılıkların kesinleştirileceği kılavuzun bir an önce hazırlanmasına geçilecekti.

Cemiyetin verdiği bilgiye göre kılavuz hazırlıkları, cumhurbaşkanının buyruğuyla, 1934 yılının son haftalarında başlamış ve yine kendisinin nerede bulunduğuna bağlı olarak, biraz Ankara, biraz da İstanbul'da sürdürülmüştü. İlk sözcük listesi, eski adıyla *Hâkimiyet-i Milliye*, yeni adıyla *Ulus*'ta,[315] 25 Mart 1935 günü çıktı.[316] Dört ay içinde bir yandan hazırlanıp bir yandan gazetelerde liste liste, peyderpey tefrika edilen kılavuz, öncelikle, Halkevleri genel merkezince Ankara'da çıkarılan *Ülkü* dergisinin[317] eki olarak, listelerin birleştirilmesi yoluyla kitaplaştırıldı.[318] "Cep kılavuzları" olarak bilinen iki kitapçık -*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*- ise, bu listeler üzerinde son düzeltme ve eklemeler yapılarak, daha sonra yayımlandı.[319] "Kılavuz evresi" bu şekilde uç verdi.

Cep kılavuzları, "yeni dil" kullanıcılarının her yerde, her zaman yanlarında bulundurabilmeleri için küçük boyda basılmıştı. *Tarama Dergisi*nden ayrılan yönü, karşılık bulunmak istenen her Arapça ve Farsça sözcük için, bir ya da iki önerinin *sabitlenmiş* oluşuydu. Önerilen karşılıklar, bir süredir haber dilinde de sınanmaktaydı. *Ulus*, verdiği haberlerin içinde geçen yeni sözcükleri, bir köşede, "Bugünkü sayımızda geçen kılavuz kelimeleri" başlığıyla listeliyordu. Ayrıca kimi yazılar, başlığın alt kısmında "bu yazıdaki kılavuz kelimeleri" notuyla sunularak hangi sözcüğün neye karşılık olarak kullanıldığı belirtiliyordu. Dergi evresinde

---

315 Tek parti iktidarının yarıresmî yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye*'nin adı, 28 Kasım 1934'te *Ulus*'a çevrilmişti [Bkz. Kadri Unat, **Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği (1945-1955)**, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2008, s.20].

316 **Türk Dili**, Haziran 1935, S.12, s.10.

317 Dergiye ilişkin bilgi ve cumhurbaşkanınca dergiye ad olarak seçilen "ülkü" sözcüğünün kökenbilgisel incelemesi için bkz. Mehmet Ölmez, "*Ülkü* ve Dil Yazıları", **Kebikeç**, 1996, S.3, s.143.

318 **Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu, *Ülkü***, tarihsiz. Cemiyetin bu girişime, telif hakkının ihlali sebebiyle tepki gösterdiği anlaşılıyor ("Cep Kılavuzu Çıkacak", **Ulus**, 29.06.1935, s.1).

319 Şavkay kılavuzun çıkış tarihi olarak 26 Eylül'ü gösterirken (bkz. Şavkay, **a. g. y.** , s.75), kurum yayınında *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*nun 25 Mart 1935'te, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*nun ise 19 Temmuz 1935'te yayımlandığı yazmaktadır (Bkz. **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.62). Oysa 25 Mart, paragrafta da belirtildiği gibi, ilk sözcük listelerinin *Ulus*'ta verildiği gündür. Kılavuzların yayımının aynı zamanda gerçekleştiği ve en iyi ihtimalle, yılın ikinci yarısını bulduğu, gazete haberleriyle de tanıklanmaktadır (Bkz. "Cep Kılavuzu Çıkacak", **Ulus**, 29.06.1935, s.1).

yaşanan karışıklığa bir daha mahal vermemek için dikkat ediliyordu; bu sefer iş şansa bırakılmayacaktı. Falih Rıfkı Atay, "kılavuz için dersler" adı altında, yeni sözcüklerin anlamlarını açıklıyor, birbiriyle karışması olası görülenler arasındaki farklara dikkat çekiyor ve en önemlisi, bunların kullanım alanlarını sergilemek amacıyla örnek cümleler veriyordu. Dergi evresinden bu yana yeni sözcükler kullanmak, kurulan cümlenin içinde ufak bir değiş tokuş yapmak gibi görülmüştü. Yeni sözcüğün, cümlenin geri kalanıyla bir kan uyuşmazlığı yaşayıp yaşamayacağı pek de dikkate alınmıyordu: Örneğin "küşad" için "açılma" karşılığı verildiğine bakılarak, "küşad merasimi yapılacak" yerine "açılma töreni yapılacak" yazılıp geçilebiliyordu. Yahut "ziyarette bulunmak" sözü, "ziyaret"e karşılık "göret" önerildiği için, "görette bulunmak" şeklinde özleştiriliyordu. İstenmeyen sözcükler cümleden kesilip atılıyor, açılan gedik yeni sözcükle doldurulmaya çalışılıyor, öteki öğelerse değişmeden kalıyordu. İşte Atay, bu eksiklikleri, örnek metinler kurarak giderme çabasındaydı. Şunun gibi: "Türk devriminde her şey, biribirinden **[*sic*]** evgindir; fakat hiçbiri evecenliğe gelmez."[320] Atay'ın verdiği "kılavuz dersleri" 160 maddeyi bulmuş,[321] çok geçmeden de kitaplaştırılmıştır.[322]

Tarama Dergisi, cemiyetin de ilan ettiği gibi, olası karşılıklar için bir veritabanı şeklinde hazırlandığından, bu yayında okuyucuya sunulmuş önerileri, planlayıcıların kesinleştirdikleri yeniden sözcükleştirme örnekleri olarak değerlendirirsek, haksızlık etmiş oluruz. O yüzden derginin değil, kılavuzun sözcüklerine odaklanacağız; yani otoritenin onayından geçenlere.

Kılavuz, bugünkü Türkçede yadırganmadan kullanılan pek çok öneri sunmuştur. Yeniden sözcükleştirmenin başarılı olduğu örnekleri sıralayalım: *aday*, *anı*, *anıt*, *anlam*, *aşama*, *atılım*, *ayrıntı*, *bağlantı*, *bağnaz*, *bakan*, *basımevi*, *basın*, *başkan*, *belge*, *besin*, *birey*, *bitki*, *bölge*, *büyüteç*, *çağdaş*, *çağrı*, *çekince*, *çevirmen*, *çıkar*,

[320] "Kılavuz için dersler", **Ulus**, 10.05.1935, s.2. Cümlede geçen "evgin" Ar. *müstacel*, "evecen" ise Ar. *acul* anlamıyla kullanılmıştır. Baştan sona kılavuz sözcükleriyle dolu olan bu nüsha, gazeteden çok, bir alıştırma kitapçığı görünümü veriyor.
[321] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.63.
[322] **Son Düzeltmelere Göre Kılavuzdaki Yeni Kelimeleri Nasıl Kullanmalıyız?**, Ulus Basımevi, 1935.

danışman, *Danıştay*, *dayanışma*, *değişim*, *deprem*, *dernek*, *devrim*, *deyim*, *düzey*, *egemenlik*, *eğilim*, *eğitim*, *emekli*, *eşit*, *etki*, *evrensel*, *genel*, *gereç*, *gezinti*, *girişim*, *göktaşı*, *görkemli*, *gösteri*, *günaydın*, *gündem*, *içgüdü*, *ilgi*, *ilişkin*, *ilkel*, *kapsam*, *karşıt*, *konu*, *kutsal*, *okul*, *okur*, *ödev*, *öğrenci*, *öğretmen*, *ölçüt*, *önder*, *önem*, *önlem*, *örgüt*, *övgü*, *özet*, *özgün*, *özgür*, *sınav*, *somut*, *soru*, *soyut*, *sömürge*, *söyleşi*, *sözlük*, *süre*, *tarım*, *taşıt*, *tekil*, *tepki*, *toplantı*, *tören*, *tüzük*, *ulus(al)*, *uyruk*, *uzman*, *Yargıtay*, *yarımada*, *yazıt*, *yeraltı*, *yeryüzü*, *yetenek*, *yetkili*, *yönetmen*, *yöntem*, *yükümlü*, *yürürlük*, *yüzey*, *yüzyıl*... Bu önerilerin çoğu, yeni buluşlardır; Türkçe kök ya da gövdelere ek getirilerek yapılmış -planlamada kullanılan terimle söylersek *türetilmiş*; planlama karşıtlarının deyişiyle *uydurulmuş*- sözcüklerdir.

Madalyonun bir de öteki yüzüne bakalım: Cep kılavuzları, benimsenen örneklerin yanında, ölü doğmuş bir sürü söz içermektedir: *alveri* (=muamele), *angı* (=şöhret), *antbeti* (=akitname), *asman* (=avize), *azay* (=asgari), *bağlanışma* (=nikâh), *beltir* (=meydan), *bilget* (=havadis), *çemdeş* (=eşanlamlı), *çıkat* (=ihracat), *çoğay* (=azami), *diyev* (=demeç), *duruştay* (=mahkeme), *düzmen* (=bestekâr), *eksinler yurdu* (=darülaceze), *emget* (=eczane), *geçiv* (=hiciv), *giret* (=ithalat), *geritli bağıtlı* (=iadeli taahhütlü), *hötlem* (=tehdit), *içelge* (=meyhane), *işyar* (=memur), *karatören* (=cenaze merasimi), *kasanık* (=mahkûm), *kınav* (=faaliyet) *kıstam* (=zaruret), *kindik* (=merkez), *korum* (=müdafaa), *kurağ* (=bina), *ölütçü* (=katil), *salgıt* (=heyet), *tapıyar* (=müstahdem), *tecimge* (=ticarethane), *tutav* (=işgal), *uluşal* (=resmî), *yeke* (=vekil), *yılın* (=terör), *yönetger* (=müsteşar), *yükümel* (=mecburi)...

Bu örneklerin yanı sıra, kılavuzda ortaya konan sözlerden bir bölüğü, sonradan, başka anlamları karşılayacak şekilde yeniden önerilecek ve bu kez benimsenecektir. Bunlardan bazıları, kılavuzda önerilen kullanımları ve daha sonra yerlerini alan karşılıklarla, şöyle sıralanabilir: *algı* (=ganimet), *bakı* (=teftiş), *beğeni* (=rağbet), *dizge* (=nazım, manzum), *doğa* (=mizaç, huy), *ilke* (=unsur, element→*öğe*), *kent* (=kasaba), *kişilik* (=mürüvvet), *konum* (=mevduat→*yatırım*), *kuram* (=bünye→*yapı*), *özdeş* (=mahrem), *özlük* (=haysiyet), *sorum* (=mesele→*sorun*), *sorun* (=mesul→ *sorumlu*), *töz* (=umde→*ilke*), *uçak* (=havaalanı), *uyak* (=şiar), *yalım* (=itibar), *yarar* (=salih), *yazman* (=yazar), *yetke* (=salahiyet→*yetki*), *yetki* (=kifayet→*yeterlik*)...

Sunulan öneriler, güncel Türkçede, kılavuzdakinden çok farklı anlamlarla tutunmuştur.[323] Kılavuzdan örneklere, planlayıcıların Batılılaştırma yönündeki tutumlarını irdelerken, *Beşinci Adım*da yeniden döneceğiz.

İçerik bakımından bire bir eşleşen kılavuzların genel görünümü şu şekildedir:

> *Kılavuz'da 8752 kelime yer almaktadır. Türkçede var olan kelime sayısı 4696, mevcut kelimelerden eklerle türetilen kelime sayısı 1735, diğer Türk lehçelerinden alınan kelime sayısı 415, Türk lehçelerinden alınma kelimelerden türetilmiş kelimeler 450, lügatlerde Arapça Farsça olarak gösterilmiş ancak Kılavuz çalışmalarında Türkçe kökenli olduğu anlaşılmış kelime sayısı ise 583, bu kelimelerden türetilen kelime sayısı 873 olarak verilmiştir.*[324]

Öztürk, kılavuzların güncel sözvarlığı üzerindeki etkisini nicel verilerle değerlendirdiği araştırmasında, önerilen karşılıklardan 1180'inin sözlüğe girdiğini, 2379'ununsa hiçbir şekilde "tutunamadığını" ve bugün dolaşımda olmadığını tespit etmiştir.[325]

Cemiyetin açıklamasında, fark edileceği üzere, açımlanması gereken bir değini yer alıyor: "sözlüklerde Arapça ve Farsça olarak gösterilmiş; ancak kılavuz çalışmalarında Türkçe olduğu anlaşılmış sözcükler"... Genel sekreter[326] İbrahim Necmi Dilmen, kılavuzun gazetelerde yayımlanmaya başlaması münasebetiyle yazdığı bir yazıda, "dergi" evresi ile "kılavuz" evresi arasındaki bakış açısı farkını şu sözlerle ortaya koyar:

> *Etimoloji araştırmaları, dilimizde kullanılan ve yabancı sanılan sözlerden birtakımının Türkçe kökünden geldiğini ortaya koyunca, önümüzde yeni bir*

---

[323] Örnekler için bkz. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1935.

[324] **Türk Dili**, Nisan 1936, S.16'dan aktaran Ali Özgün Öztürk, **Dil Devrimi Sonrası Türkiye Türkçesine Giren Türkçe Kelimelerin Söz Varlığına Etkileri**, Gazi Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 2008, s.22.

[325] Öztürk, **a. g. y.** , s.598.

[326] Ağustos 1934'te "umumî kâtip" olarak anılan İbrahim Necmi'nin titri, 1935'te "genel sekreter"e dönüştürülmüştü.

ışığın parladığını gördük: Demek karşılığını bir türlü bulamadığımız birtakım sözleri Türkçede başka bir sözün karşılayamaması, dilimizin yoksulluğundan değil, o yabancı sandığımız sözün kökü[nün] *Türkçe olmasından imiş!*[327]

Dilmen'in sözleri, bir bakıma, özleştirmeciliğin hız kesmeye başladığının örtük bir itirafıdır. Bu sıralarda, birinci kurultaydan bu yana kanıtlanmak istenen savlar yeniden ön plana çıkmaktadır. Eğer Türkçe, kurultaylarda defalarca ileri sürüldüğü gibi, pek çok dile kaynaklık ettiyse ve Türkçenin sözcük alıntıladığı diller gerçekte Türkçe köklerle kurulduysa, neden yeni karşılıklar aranacaktır ki? Bu yaklaşımı temel alacak ve özleştirme rüzgârlarının tersten esmesine zemin hazırlayacak kuramın ise gelişi yakındır. Kılavuz hazırlıklarıyla başlamış olan 1935 yılı, *Güneş-Dil Kuramı*yla sona erecektir.

Özleştirme akımının iki ardışık evresinde planlayıcıların karar ve uygulamalarını kuşbakışı gözden geçirdikten sonra, 1932-1935 arasındaki bu dönemde, planlamanın nasıl yankılandığını ve ne ölçüde yaygınlaştırıldığını, şu aktörler özelinde değerlendirelim: CHP, Halkevleri, silahlı kuvvetler, akademik çevreler ve gazeteler.

Dil planlamasının yeniden sözcükleştirme adımı atılırken Türkiye, cumhuriyet tarihinin ikinci çok partili yaşam denemesini de geride bırakarak Kemalist rejimin gücünü mutlaklaştırdığı bir siyasî iklime girmişti. "1933-1939 döneminde tek parti rejimi kendisini devlet partisi ilan etmiş, muhalefetin herhangi bir biçimine müsamaha edilmemişti."[328] 1930'larda, devletin görece bağımsız toplumsal ve kültürel örgütlenmeler üzerindeki denetimi de bir hayli artmıştı. *Türk Ocakları* kapatılarak CHP'ye devredilmiş;[329] pek çok dernek ya kendisini lağvetmiş, ya da geçici olarak kapatılmıştı.[330] Ersanlı'nın anlatımıyla, "tüm bu örgütler, işlevlerinin

[327] **Türk Dili**, Haziran 1935, S.12, s.19.
[328] Ersanlı, **a. g. y.** , s.189.
[329] 10 Nisan 1931'de gerçekleşen iltihakın ardından, örgütün varlıkları parti eliyle *Halkevleri*ne bırakılacaktır (Ahmad, **a. g. y.** , s.81).
[330] Sözgelimi Türk Kadınlar Birliği, Mayıs 1935'teki olağanüstü kongresinde, "Cumhuriyet Halk Fırkası liderliğinin isteği üzerine" kendini feshetme kararı almış, aynı yıl Türk Mason Locaları da kapatılmıştı (Bkz. Zürcher, **a. g. y.** , s.267-268).

devlet vesayeti altında yürütüleceği konusunda ikna edilmişlerdi."[331] Yeğen'e göre de "(t)oplumu 'düzeltmek' misyonu CHP'nin Türkiye siyasetinde tekelleşmesini gerektiriyordu."[332] 1935'te parti ile devlet birleşti: Buna göre içişleri bakanı CHP genel sekreteri, valiler de partinin il başkanları sayılacaktı.[333] Böyle bir ortamda devlet aygıtının parti örgütünden ayrıştırılamayacağı açıktır. Yukarıda gösterilmeye çalışılan planlama evrelerinin yürütülmesinde, CHP'ye düşen pay ve sorumluluk elbette çok büyüktür.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 1932'de, yasama yılı açılışında, "Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı olmasını isteriz"[334] diyordu. Söz derleme ve anket çalışmalarının bir devlet işi olarak ele alındığını ayrıntılı olarak görmüştük. Bunları izleyen dergi evresi de, parti örgütünün yeni dil normlarını benimsemekle yükümlü tutulduğu bir dönem olacaktı. Parti içi yazışmalar "yeni dil"le yapılacak ve üyelerin, Kemalist reformasyonun bütünü için geçerli olduğu gibi, dil konusunda da "öncü" olmaları için çaba harcanacaktı: "İstanbul Halk Fırkası Reisliği, dün fırkanın bütün şubelerine bir tamim göndermiş ve bugünden itibaren bütün muhaberat ve kayıtların öz Türkçe kelimelerle yazılmasını bildirmiştir."[335]

Kılavuz evresinde yol alınan 1935 Mayıs'ında parti, dördüncü büyük kurultayını topluyordu. Kurultayca onaylanan yeni tüzük, siyasî açıdan belki; ama sözcük seçimi yönünden kesinlikle ilgi çekiciydi. Tüzüğün dili, başta "tüzük" sözcüğü olmak üzere, alışılmadık bir dolu yeni sözcükle örülüydü; sanki yetkililere, yeni bulunan sözcükleri "cümle içinde kullanma" ödevi verilmişti: *genyönkur*, *içdemlik*, *izdeş*, *kamun*, *orun*, *üsnomal*, *yüken*, vb.[336] Ülkenin yegâne partisinin tüzüğünde kullandığı

---

[331] Ersanlı, **a. g. y.** , s.114.
[332] Mesut Yeğen, "Türk Devlet Söylemi ve Cumhuriyet Kurumları", **Mürekkep**, 1995, S.5, s.39.
[333] Ahmad, **a. g. y.** , s.82.
[334] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1932, C.10, s.3.
[335] "Resmî dairelerde öz Türkçe - Dünden itibaren yeni kelimeler kullanılıyor", **Zaman**, 22.11.1934, s.3.
[336] Örnekler için bkz. **C.H.P. Tüzüğü**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935. Bileşik örnekler *Beşinci Adım*da değerlendirilecektir.

dil, iktidarın benimsediği dilsel davranışın somut bir tezahürü olarak algılanacaktı. Bu dili kullanmak da, kaçınılmaz olarak, "emir telakki edilecekti".

Türk Ocaklarının kapanmasının ardından Şubat 1932'de kurulan ve partiyle organik bağı olan Halkevleri de, cemiyetle işbirliği içinde planlamada görev üstlenmiştir. TDTC nizamnamesinin 12. maddesi uyarınca, bir ildeki Halkevinin dil, tarih ve edebiyat şubesi, cemiyetin o ildeki merkez heyeti sayılmaktadır.[337] İkinci kurultayda İbrahim Necmi, derneğin merkez dışındaki örgütlenmesinin yalnızca Halkevlerinden ibaret olduğunu söylüyordu: "(...) dışarı teşkilatımız ayrı bir teşekkül değildir. Dışarı teşkilatımız Halkevleridir."[338] Bu kültür kurumları, hem derleme çalışmalarını en çok besleyen kaynak olmuş, hem de yayın faaliyetleriyle yeni dilsel öğelerin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Halkevlerinin dil devrimine katkısı bambaşka bir alanda da sürmekteydi: tiyatro. Halkevlerinde oynanması uygun görülen propagandist ve ısmarlama metinler olan ve "inkılâp temsilleri" olarak anılan oyunlarda, Kemalizmin kültürel reformları ululanırken, zaman zaman dil planlamasına da -ağırlıkla yazı devrimine- yer verilmekteydi. Örneğin, *Gazinin Yolu* adlı piyeste, hem abece değişikliğinden, hem de söz derleme çalışmalarından bahsediliyordu. Karakterlerin, yeterince arı bir dil konuşamayışlarına hayıflandıkları duygu yüklü sahneden bir kesit verelim:

> ***Kız-*** *Olmaz ki nine! Mektubuma Arabî ve Farisî kelimelerin girmesini istemiyorum.*
>
> ***Türkan-*** *Onu bugün yapamayız ki kardeşim. Şimdi sen bulabildiklerini yazarsın. Ötekileri de Arabî ve Farisî kalsın ne olur!*
>
> *(...)*
>
> ***Nine-*** *Şu derleme işi bitse de güzel Türkçemize kavuşsak.*[339]

---

337 **Birinci Türk...** , s.436.

338 **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.51.

339 Şinasi Okur, **Gazinin Yolu**, İstanbul, Bozkurt Matbaası, 1935, s.21-23'ten aktaran Hamdiye Algan, **Halkevlerinde İnkılâp Temsilleri (1932-1951)**, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2011, s.104-105.

Türk Silahlı Kuvvetleri, dil planlamasında askerî terminolojiyi standartlaştırma ve yayma işini üzerine almıştır. İkinci kurultayda, Harp Akademisi Kumandanı Fuat Paşa bir konuşma yapmış ve ordu bünyesinde oluşturulan kurulların terim bulma çalışmalarına ilişkin bilgiler vermiştir. Genel olarak terimsel çağcıllaştırma kapsamında olduğu için, konuya *Beşinci Adım*da değineceğiz.

Türkiye'nin dil politikalarının belirlendiği bu tarihlerde ilgili ilgisiz herkes bir şeyler söylerken *Darülfünun* ne yapmaktadır? Aslında, "millî mücadele" dönemindeki genel tutumundan ötürü yeni rejim tarafından üstü çoktan çizilmiş olan kurum,[340] yeniden sözcükleştirmenin başladığı günlerde, deyim yerindeyse, kaleminin kırılacağı ânı beklemektedir. Şimdi, karar vericilerin Darülfünun'la ilgili politikasına, dil planlamasının görüş alanına girdiği ölçüde, biraz daha yakından bakalım.

Birinci kurultayın bitiminden üç gün sonra, Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Darülfünun'u ziyaret eder. Bu ziyaretin, girişilen dil çalışmaları konusunda müderrislerin nabzını yoklamak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Vekilin isteği, Darülfünun'un dil devrimine "bilimsel" destek sağlamasıdır: "Bugün en mühim iş olarak dil işi var. Mesainin merkez-i sıkleti Ankara'dadır. Fakat bilhassa ıstılah [terim] için en müessir yardımı Darülfünun'dan göreceğiz."[341] Reşit Galip, bir süredir sıkça gündeme gelen[342] üniversite reformuna da değinerek, "İşitiyorum ki bütün Darülfünun teşkilatı kökünden kalkacak diye bir endişe varmış" dedikten sonra endişeye gerek olmadığını, ileride yeni durumlar oluşursa dahi, alınacak kararın "adalete müstenit" olacağını sözlerine eklemiştir.

---

340 "1923'ten 1932'ye kadar geçen süre içinde, Darülfünun daha doğrusu onun kadrosundaki kimi öğretim üyelerinin, Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'le başlayan devrime karşı cephe almaları ya da sessiz kalmaları zaman zaman yakınmalara yol açmış ve bazı olaylar doğurmuştu" (Yücel Namal, Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 2011, C.1, S.1, s.30).

341 "Maarif vekilinin beyanatı - Darülfünun ıslahatı ve dil inkılâbı nasıl olacak? Müderrislerden hiç biri mağdur olmayacak, 15 bin muallim kelime toplamağa memur edilecek", **Akşam**, 09.10.1932, s.1.

342 Türkiye'de yükseköğretimin durumu ve üniversite reformuna ilişkin bir rapor hazırlamak üzere görevlendirilen Prof. Albert Malche, 1932 Ocak'ında İsviçre'den Türkiye'ye gelmişti. Eli kulağındaki reform, Darülfünun müderrislerini ikiye bölmüştü: Bir kısmı geleceklerinden yana kaygılı ve olası bir reforma karşıt iken, bir kısmı ise temkinli bir bekleyiş içinde, yeniden yapılanma sürecine katkı sunmaya hazır durumdaydı (bkz. Saadet Tekin, "Dr. Reşit Galip ve Üniversite Reformu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, 1992, C.1, S.2, s.186).

Gelgelelim, işler umulduğu gibi yürümez: Ne müderrisler dil planlamasına teveccüh gösterirler, ne de bakanın iç rahatlatan açıklaması doğrulanır. Darülfünun, çıkarılan yasa uyarınca, 31 Temmuz 1933'te lağvedilecek, kadrosunda yer alan 240 kişiden büyük bölümü[343] tasfiye olunacak ve bir gün sonra İstanbul Üniversitesi kurulacaktır.[344] Reşit Galip, o ziyaretin üzerinden daha bir yıl bile geçmeden yaşanan olağanüstü dönüşümün ardından, yeni üniversitenin açılış töreninde, Darülfünun'a yönelik hoşnutsuzluğunu ve düş kırıklığını şöyle dile getirecektir:

> *Memlekette siyasî, içtimaî, büyük inkılaplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, özdil* **[*sic*]** *hareketi başladı; Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telakkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünun'da buna bir alaka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lazım geldi. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstaî*[345] *bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti.*[346]

Böylece tarihe karışan kurum ile dil planlaması arasında bağ kurulduğunu düşündürecek istisnaî bir kişiyi anmakta yarar var. Birinci kurultayda söz alan tek Darülfünun müderrisi, Köprülüzade Mehmet Fuat'tır ve konuşması, dil konusunda yapılması tasarlanan işleri öven satırlarla doludur. Kılavuz evresinde de, ülkenin önde gelen edebiyat tarihçisi ve filologu olarak kendisine danışılmış; ya da en azından, hazırlık döneminde cemiyetle irtibat halinde olması arzu edilmiştir. Fakat,

---

[343] Ersanlı, tasfiye edilen öğretim üyesi sayısını 157 olarak vermektedir (Bkz. Ersanlı, **a. g. y.** , s.196-197). Zürcher, kürsüsünü yitiren kişi sayısının yüzden fazla olduğunu söylemekle yetinirken, devam edebilenlerin "Kemalist çizginin en güvenilir yandaşları" olduklarını belirtiyor (Bkz. Zürcher, **a. g. y.** , s.268).

[344] Bkz. Namal ve Karakök, **a. g. m.** , s.33-34.

[345] Tam şekliyle *kurun-ı vustaî*; "ortaçağla ilgili, ortaçağa yaraşır" anlamında.

[346] 01.08.1933 günlü Hâkimiyet-i Milliye'den aktaran Ernst E. Hirsch (E. Hirş), **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi, Cilt:I**, 2. baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları: No.211, 1998, s.312. Bu metne Hirsch'i kaynak göstererek yer veren iki makaleden burada bahsetmek isterim. Bu yayınlarda, alıntı olarak sunulan metindeki sözcükler, *dil içi çeviri* yapıldığına ilişkin herhangi bir uyarıcı açıklama verilmeksizin serbestçe değiştirilerek yeni dile uyarlanmış ve cümle yapılarına -anlamca önemsiz görünmekle birlikte- ciddi müdahalelerde bulunulmuş. Ortaya da Reşit Galip'in nutkundan düpedüz bağımsız, dahası birbirinden de farklı iki metin çıkmış (krş. S. Tekin, **a. g. m.** , s.185; Namal ve Karakök, **a. g. m.** , s.32).

yeni adı ve sanıyla söylersek, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı M. Fuat Köprülü, kılavuz hazırlama aşamasında mazeret bildirerek -Avrupa'ya gitmiştir- çalışma kolundan ayrılır.[347]

Gazeteler, yeni dil arayışlarının yayılma ve sınanma alanı durumuna gelmişti. Birinci kurultayın öncesi, hazırlık aşamaları, toplantılar süresince okunan bildiri ve söylevler ile hatiplerin arasında geçen tartışmalar geniş şekilde, çoğunlukla da yorumsuz olarak sütunlarda yer almıştı.

Cemal Nadir, dil kurultayı sürerken yayımladığı bir *Amca Bey* karikatüründe, Nasreddin Hoca'nın "ay eskiyince kırpıp kırpıp yıldız yaparlar" nüktesini anımsattıktan sonra lejantta şu diyaloga yer veriyor:

> *– Acaba dilimizdeki yabancı kelimelerden ne yapılır dersin?*
>
> *A. B. – Onların ay-yıldızla bir ilişikleri olmadığı için herhalde ay, yahut yıldız yapılmaz iki gözüm!*[348]

Kurultayı izleyen günlerde de basının baş köşeleri bu konuya ayrılmaya devam etti. Bu kez yazarların sözcük önerileri, yerel ağızdan derleme listeleri ile Maarif Vekâleti ve TDTC'den haberler sıkça yayımlanır olmuştu. Sözcük derleme işinin nasıl yapılacağı, öğretmenlerin nasıl fiş toplayacakları, yeni terimlerin nasıl ve hangi yollarla bulunacağı da, üzerinde en çok durulan konu başlıklarını oluşturmaktaydı.

İlerleyen zamanlarda ise, aktarılan çalışmaların ürünü olarak yeni bulunan/önerilen sözcükler, haber metinlerinde boy gösterecek, böylelikle okur kitlesinin bu sözcükleri benimsemesi sağlanmaya çalışılacaktı. Görüleceği üzere gazeteler, dil planlamasının basit birer yansıtıcısı değil, aynı zamanda uygulayıcısıydı da.

---

[347] **Türk Dili**, Haziran 1935, S.12, s.14. Köprülü; siyasî yaşamda "dörtlü takrir" (1945) olarak anılan olaydan sonra Demokrat Parti'nin kurucusu olacak, 1952'de ise, 1945'te özleştirilmiş olan anayasa metninin 1924'teki şekline dönmesinde rol oynayarak birinci kurultaydaki sözlerini fiilen geçersiz kılacaktı (Bkz. Cem Eroğul, "Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1994, C.49, S.3-4, s.137).

[348] "Amca Beye göre...", **Akşam**, 28.09.1932, s.3. Diyalogda geçen "A.B.", *Amca Bey*'in kısaltmasıdır.

Yalnızca bu kadar da değil: Kurultay sonrasına denk düşen bir tarihte toplanan *Matbuat Cemiyeti Kongresi*nde “dil inkılâbında cemiyete düşen vazifenin dikkat ve ehemmiyetle yapılması” kararlaştırılmıştı.[349] Bu karar, yayıncıların planlamadaki rolünün kendi ağızlarından kabul ve ilan edildiğini göstermektedir. Onların çabası yeterli gelmediğinde, “yukarıdan” müdahale doğrudanlaşmakta, daha da görünür duruma gelmektedir. Şu örnekteki gibi:

> *Gazetelerde öz Türkçe yazıların başmakale yerinde, bölünmeden ve öteki yüzlere atılmadan yazılmasını Reisicümhur* **[*sic*]**, *gazete sahibi arkadaşlarından dilemektedir.*
>
> *Gazetenin en başındaki öz Türkçe yazı, siyasî başmakale olabileceği gibi, gazetelerin dil inkılabına yardım olarak yazdıkları örnek yazılar da olabilir.*
>
> *Bu düzenin gazetelerde, en uzak yedi gün içinde başlıyabileceğini* **[*sic*]** *Reisicümhur arkadaşlarının özeninden beklemektedir.*[350]

Heid’in aktarımına göre, bu dönemde siyasî otorite tarafından, gazetelere yeni dilde her gün en az iki yazı yayımlamaları emredilmişti.[351] O zamana dek kendi üsluplarını oturtmuş kalem erbabı için bu istek, katlanılması güç durumlara yol açıyordu. Özellikle dergi evresinde, kimi yazarların, eski usul yazmaya devam edip yazdıklarını “ikameci” diye anılan bir çalışana “tercüme” ettirdikleri, pek çok yerde zikredilmiştir. Atay da bunu doğruluyor:

> *Atatürk, kendisini seven başyazarları öz Türkçe yazmağa davet etti. Zavallı Yunus Nadi, galiba bildiği gibi yazıp: ‘Bütün yabancı kelimelerin asıllarını*

---

[349] “Dil inkılabı - Gazetecilikle matbaacılıkta kullanılan sözler derleniyor”, **Akşam**, 14.10.1932, s.2. Cemiyet, 29 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1934’teki kongresinde, Atatürk’ün isteğiyle adını değiştirecektir: “Birliğimize umumî kâtip Rıza Soyak imzasıyla gelen telgrafla ‘Basın Kurumu’ adı verilmiştir. Kurultay ulu önderin bu kayırmasını büyük bir sevinç ve kıvançla karşılamıştır” (“Atatürkün bir kayırmaları - Matbuat cemiyeti, ‘Basın kurumu’ oldu” **[*sic*]**, **Zaman**, 30.11.1934, s.1-2).

[350] “Gazi Hz.nin gazetecilerden bir dilekleri”, **Zaman**, 18.11.1934, s.1. İki gün sonra aynı gazete, “Gazi’nin buyurduğu yerde”, yani birinci sayfanın ilk sütunundaki yazıda şu ifadelere yer vermekteydi: “Her yenilikte başta bulunan Gazi Hazretlerinin dilekleri[nin] de bu olduğunu gazetelerde, gazeteler müdüriyetinin verdiği bir yazı gösterdi. Gazetemiz de bu yolda elinden geleni yapmağı kendine borç saydığı için bugünden başlıyarak **[*sic*]** her gün bu yerde öz Türkçe yazılar yazmağa ve bununla okuyucularımızı öz Türkçeye alıştırmağa çalışacağız” (“Öz Türkçe”, **Zaman**, 20.11.1934, s.1).

[351] Heid, **a. g. y.** , s.51.

Tarama Dergisinden bularak koyarsınız, bulamadıklarınızı da atarsınız' demiş olacaktı. Çünkü imzaladıklarını kendisinin de sonradan anlamış olacağını tahmin etmiyorum.[352]

Zaman'ın imzasız bir başyazısında,[353] eski dil ile yeni dil arasındaki üslup farkına şu sözlerle değiniliyor:

Öz Türkçe yazmanın okuyucular için bir iyiliği oldu. Kaç gündür gazetelere göz gezdiriyoruz. Öz Türkçe yazılan başyazılar veyahut ikinci ve üçüncü küçük yazılar (fikralar) hep kısa oluyor. (…)

(…) Bize belki "ilk günkü yazılarınızda güçlük çekiyorsunuz da onun için kısa yazıyorsunuz, hele bir alışın da bakın yine nasıl gevezeliğe başlarsınız" diyenler de bulunur. Bu da belki doğrudur. Çünkü gazeteciliğin başlıca işi gevezeliktir. Fakat ne de olsa bu yola dökülmüşken bizler kısa yazmak bilgisini mutlaka öğrenmeliyiz. Bundan yazı dizicilerimiz, okuyucularımız ve her şeyden ziyade biz yazıcılar çok dinlenmiş oluruz.[354]

Yukarıdaki satırların yazarı, özleştirme uğruna anlam budamasına girişildiğini ve yeni dille yazılan düşünce yazılarının, eskiye oranla daha az şey anlatabildiğini bu sözlerle açığa vurduğunun farkındaydı herhalde. Dergi evresinde yaşanan sorunlar, sonraki günlerde de, usturuplu bir biçimde dile getirilmeye devam etti:

Türk okuryazarlarının öz dil savaşında en çok güvendikleri kaynak, Tarama Dergisidir. Öz Türkçenin zenginliğini apaçık gösteren bu çok değerli dergi, Osmanlıcada kullanılan her söze karşı birçok Türkçe sözler gösteriyor. Fakat bu sözler arasındaki ince ayrılıklar[*ı*]*, örneklerle göstermiyor.*

Çünkü bu örnekleri göstermek "dergi"nin işi değil, Türk sözlüğünün işidir.[355]

Kılavuz evresininse çoğunlukla gazeteler, özellikle de *Ulus* eliyle yürütüldüğünü yukarıda anlatmaya çalışmıştık. Yeni sözcükleri haber metinlerinde kullanma bakımından *Ulus* ve *Cumhuriyet*'in önde olduğu görülmektedir.

---

[352] Atay, **a. g. y.** , s.476.

[353] Önceki başyazıların bir kısmı Ebüzziya Zade imzalıdır. Bu yazı da onun olsa gerektir.

[354] "Öz Türkçe ile - Öz Türkçenin Bir iyiliği" **[*sic*]**, **Zaman**, 21.11.1934, s.1.

[355] R., "Öz dil yolunda", **Zaman**, 23.11.1934, s.3.

Dönemin zihin dünyasını örneklemesi bakımından, sağ elini yana açıp sol elini ağzına dayayan kasketli adam vinyetiyle *Akşam*'ın birinci sayfasını renklendiren şu duyuruyu aktararak, gazeteler bahsini kapayalım: "Vatandaş! Dil inkılâbını çok ciddi bir iş telakki et! Milliyetinin esası olan Türkçeyi alaya alanları tersle! Onlar ya şuursuz, ya haindirler!"[356]

Planlamanın bütün yapıcı ve yayıcılarını gözden geçirerek örnekleri alt alta koyduğumuzda, 1932-1935 arasındaki yeniden sözcükleştirme girişimlerini "topyekûn seferberlik" olarak anmanın, yanlış olmayacağı kanısına varmaktayız.

Özleştirme-bildikleştirme anahattında tekerlekler ters yönde gitmeye başlamadan önce, "öz Türkçe"nin artılarına ve eksilerine, getirilerine ve götürülerine bir bakalım.

Özleştirme akımı, her şeyden önce, bir alanda çok etkili oldu: Türkçe kaynaklardan yeni söz türetme. Osmanlı yazı dilinde, yeni bir söze gereksinim duyulduğunda, Arapçaya başvurmak âdettendi. Türkçenin, ekler düzeyinde bile temsiliyeti çok azdı. Örneğin "alaka" sözcüğünü sıfat olarak kullanmak gerektiğinde akla Türkçenin {+li} eki gelmiyor, sözcük "alakadar" yahut "alakabahş" biçimini alıyordu. Atay'ın yorumuyla, "Türkçeden yeni bir kelime yapmağa, hele ilim terimleri yapmağa kalkışmak cinayet sayılıyordu. Türkçe fiillerden ancak argo ve müstehcen lugatleri üreyebiliyordu."[357] Özleştirmeyle bu duvar yıkılmış oldu. Anadili Türkçe olan insanların, kendi dillerinin kök ve eklerini yazı dilinde çekinmeden kullanmaları bundan sonradır. Türkçe öğelerin dildeki oranı böylece çok yükselmiştir.

Özleştirmenin, metin düzleminde bağdaşıklığı artırdığı da ileri sürülebilir. Sözvarlığında yer tutan *kök* (ad/eylem kökü) ve *ek*lerin (çekim/yapım eki) tanınabilir, çözümlenebilir olması, dilin daha kolay anlaşılması sonucunu doğurur. Bu da ortak öğelerin varlığıyla sağlanabilir. Örneğin *doğum, giyim, ölüm* sözcüklerindeki ortak ek; *anlam, durum, sunum, yorum* gibi yeni birimlerin hem oluşumuna, hem de çabuk algılanabilmesine katkıda bulunmuştur.

---

[356] **Akşam**, 11.10.1932, s.1.
[357] Atay, **a. g. y.** , s.472.

Benzer şekilde, *anlatı*, *dinleti*, *duyu*, *gösteri*, *kazı* gibi sözcükler, biçimsel ortaklıklarıyla dilbilgisel bir salkım oluşturur. İşlevleri iyi belirlenmiş eklerin dilsel öğelerde düzenlice kullanılmasının, öğrenme ve belleğe alma süreçlerini hızlandırıcı bir yönü vardır. Sözgelimi "yiyen ve seven" anlamı verecek şekilde kullanılan {+CIl} biçimbirimi, canlıların sınıflandırılmasıyla ilgili bir sözcük salkımı yaratır: *etçil*, *otçul*, *balıkçıl*, *sucul*, *leşçil* gibi. Yahut {+gil} ekinin bitki sınıflandırmalarında kullanılması gibi: *baklagiller*, *turunçgiller* vb. Dil kullanıcılarının, tanıdıkları bir dilbilgisel birimden yeni söz üretiminde yararlanmaları ise *örnekseme* (İng. *analogy*) olgusuyla açıklanır. Örnekseme, dilin bireysel kullanımında ortaya çıkar; benimsendiği takdirde sözlüğe mal olur. Kullanıcılarca işlevli bulunan ödünçlemeler de, örnekseme yoluyla yeni birimler üretebilir: "Alkolik" sözcüğü örneksenerek üretilen *işkolik* ve "otomatik" sözcüğü örneksenerek üretilen *dokunmatik* gibi.

Yeniden sözcükleştirme adımında yoğunlaşan söz derlemeleri, o tarihe dek halkın konuşmasında yer tutan; fakat yazıya geçirilmemiş olan öğelerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Bu çalışmalar ile Anadolu'daki konuşucuların, yakın çevrelerinden öğrenip kullandıkları sözcükleri, yazı dilinde de görebilmeleri yolunda bir kapı aralanmıştır. Yerel deyişlerin; renkli, canlı anlatımların ve yalnızca sözlü edebiyatta yaşayagelen üslup özelliklerinin belirlenmesi ve standart dile aktarılmasının önü açılmıştır. Ne var ki, dergi ve kılavuz evrelerinde, derleme yoluyla elde edilen dil malzemesinin verimli kullanılmadığına tanık olmaktayız. Dergi de, kılavuz da, yerel kullanımları sergileme isteğiyle değil, Arapça ve Farsça sözcükleri dilden çıkarma maksadıyla yayımlandığı için, halk deyişlerini olduğu gibi yansıtan, bilimsel çalışmalar olmaktan çok uzaktır. Söz derleme çalışmaları daha sonra da Türk Dil Kurumunca devam ettirilmiş; fakat bu dağarcıktan yazı diline geçişler, sınırlı kalmıştır. Bunda, yüzyıllarca alt değişke olarak varlığını sürdüren halk dilinin, çağın gereklerini karşılayacak kavram ve terimlerden yoksun oluşunun da payı vardır.

Özleştirme akımı, halkın dilinden yararlanma eğilimiyle başlamış ve bu süreçte Osmanlı yazı dili, halka uzak olmakla çokça eleştirilmişti. İlginçtir; yeni rejimin geldiği nokta, öncekinden farklı sayılamazdı. Yerel ağızlardan söz derleme çalışmalarının, mantıksal olarak, halkın gündelik dili ile, diyelim, gazetelerin haber

dili arasındaki sınırları kaldırması, en azından saydamlaştırması beklenirdi. Ne var ki özleştirme, yazı diline erişim konusunda mesafelerin artmasıyla sonuçlandı. Yönetenle yönetilen arasındaki dilsel makas, daha önce Osmanlı Devletinde olduğu şekilde, bir kez daha açılmaktaydı. Çünkü "(g)eniş halk yığınları için Osmanlıcadan kullanılagelen çoğu Arapça ve Farsça kelimeler ne kadar yabancıysa, yeni türetilen kelimelerin çoğu da aynı ölçüde yabancı idi."[358] Ahmad'a göre, "Yönetilenler, tamamen ayrı bir dünyada yaşadıkları görülen yeni seçkinlerle hiçbir ortak nokta bulamıyorlardı. Bu seçkinler farklı giyiniyor ve anlayamadıkları bir dille konuşuyorlardı."[359] Zürcher, halkın "yeni dil"le ilişkisi hakkında şu yargılara varıyor:

> *Halk yeni sözcüklerin yalnızca bir kısmını benimsemişti. Yeni sözcükler, yerlerine geçmeleri istenen sözcüklerle çok defa yan yana kullanılmış ve farklı anlamlar kazanmışlardı. Sadece cemiyetin üyeleri için anlaşılır olan bir çeşit "yapma dil" peyda olmuştu.*[360]

Bir metinde bilinmeyen sözel öğeler çoksa, alımlayıcının iletişimdeki konumu zayıflar. Dergi ve kılavuz evrelerinde devlet aygıtının benimsediği dil, toplumsal iletişimi ve kamuoyunun bilgilenmesini tehlikeye sokacak denli başkalaşmıştır. Taşkın bu dönemde özleştirmeciliğin, "bir iletişim aracı olarak dili güçlendirmekten çok, kuralsız bir ulusalcılık kampanyasına, hattâ yarışına" dönüştüğünü ifade ediyor.[361] Belge'ye göre de, "(b)u uğraşlar, Türkçeyi bir iletişim aracı olarak görme gereğini büsbütün ortadan kaldırıp (çünkü iletişimi fiilen önlemişti) birtakım toplumsal amaçlar için laboratuvarda kesilip biçilen bir nesne haline getirmiştir."[362]

Onca emek harcanan çalışmaların sonucunda ortaya çıkan ürünler, okuryazar olmayan geniş yığınları yazılı koda yaklaştırmak şöyle dursun, dilin anlaşılırlığını hepten alıp götürme olasılığı taşıyordu. Örneğin, yerel ağızlarda canlılığını koruyan "em" (=ilaç, çare) sözünden türetildiğini varsaydığımız "emget"in, anadili Türkçe

---

358 Bingöl, **a. g. m.** , s.41.
359 Ahmad, **a. g. y.** , s.114.
360 Zürcher, **a. g. y.** , s.281.
361 Yüksel Taşkın, "Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:2, Kemalizm** içinde, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.420.
362 Belge, **a. g. y.** , s.37.

olanlar için “eczane” kavramını çağrıştırması nasıl beklenebilirdi? Bu sözcüğe hangi inandırıcı/tatmin edici açıklamalar sonrasında olur verilmişti? Buradaki {+get} nasıl bir birimdi ve dahası, kimin hayal gücü böyle bir “şey”in (ek? bağımsız bir sözcük?) kullanımında halkçı bir yan bulmaya yeterdi?

Planlayıcıların halka yakın bir dil kurma iddiaları, Arapça ve Farsçaya yer vermemek inadıyla, Türkçe saydıkları her öğeyi, tarihsel gelişimine bakmaksızın içeri buyur etmelerinden ötürü çokça gölgelenmiştir. Heid, bu noktadan sonra, yaygın olarak bilinip kullanılan sözcüklerin yerine, “kökü Türkçe” olduğu için, daha önce işitilmedik sözlerin geçip kurulduğunu şöyle aktarır: “Şimdi uzak bir Anadolu köyünün şivesinde, Sibirya’da çok uzak bir Türk kabilesinin dilinde ya da on birinci yüzyıla ait bir Türkçe-Arapça sözlüğün yazma metninde bulunan herhangi bir Türkçe sözcük, çağdaş Türkçe sözcük dağarcığına olası bir katkı addediliyordu. Öte yandan gerçekten, Arapça ya da Farsça kökenli her sözcük kuraldışı ilan ediliyor ve Türkçe karşılığı bulunduğunda da ayıklanmaya maruz kalıyordu.”[363]

Sözcük ikamesi yandaşları, anlamdaş ya da yakın anlamlı sözcüklerin bir arada, yan yana yaşamasına da cevaz vermiyorlardı. Bir karşılık bulunduğunda, yerini alacağı sözcüğe “gidici” gözüyle bakılıyor; iki öğeye de eşit şans tanınması, yahut genel kullanımda küçük anlam ayrımlarını belirtmek üzere eskisinin de dilde tutulması pek düşünülmüyordu. Türkçenin özleştirme sürecinde geçirdiği dönüşümle birlikte kullanıcı; anlatım inceliklerini gösterebilecek, engin bir dağarcıktan uzak bırakılmış ve bir kavramı zikrederken çoğunlukla tek bir sözcüğe mahkûm edilmiştir. Örneğin Osmanlı yazı dilinde çok ince ayrımlarla kullanılan “merak” ve “tecessüs” sözcüklerinden ikincisi, herhalde iflah olmaz derecede Arapça olduğundan, “buharlaştırılmıştır”. Yakın anlamlı sözcüklerin yitimi, bütün yükün tek göstergeye binmesi gibi, sağlıksız bir sonuç vermiştir. Eski sözcüğün unutulduğu, yerine önerilen sözcüğün de bir sebepten benimsenmediği durumlardaysa, kavram tek sözcükle dahi anlatılamaz olmuş, unutulmuştur. Sözgelimi, “bir insana, kendisinden hoşlanılmadığını soğuk davranışlarla göstermek” anlamındaki Arapça *istiskal*, “yeni dil”de *kovumsama* önerisiyle karşılanmış; fakat bu yeni öğe uzun ömürlü olmamıştır.

[363] Heid, **a. g. y.** , s.30.

Bugün iki sözcük de çoğunlukça bilinmiyor; demek ki, Türkçe yalnızca iki sözcük değil, bir *kavram* kaybetmiştir. Bu durum, en hafif tabirle, cılızlaşma olarak yorumlanabilir.

Özleştirmeciliğin en ürkütücü mirası, Türkçenin sözvarlığında ırk temelli bir bölünüşün yaşanması olsa gerektir. Dile on yıllar, belki de yüzyıllar önce girmiş bir sözcüğü, "yabancı", "yoz", "kirli" saymak, onu dilden "atmaya", kullanımdan düşürmeye çalışmak, kullananları eleştirmek gibi tutumlar, dilseverliğin "marazî" yanları olarak somutlaşmıştır. Cemiyet/kurum yayınlarında, dilden sözcük atmayı "zararlı otları yolma" metaforuyla açıklayan yazılar yayımlanmıştır. Dil kullanımıyla bahçe bakımı arasında nasıl bir koşutluk ilişkisi kurulabileceğine akıl erdirilemese de; işlevi belirli, herkesçe malum bir öğeyi zararlı ota benzetmeye, olsa olsa, "eski dil"den kopma isteğinin dizginlenemeyişinden doğan bir tür saplantı tanısı konabilir.

Dildeki yabancı sözcüklerin neden atılması gerektiğine ilişkin makul ve mantıklı bir açıklama bulunmadığını ifade eden Nişanyan'a göre, bir sözcüğe sırf başka bir dilden alındığı için "temizlenmesi gereken bir pislik" gözüyle bakmanın altında yatan gerekçe, yalın deyişle, "yabancı düşmanlığı"dır.[364] Yazılarında, konuşmalarında hiçbir yabancı sözcüğe yer vermeyişiyle övünen -ve övülen- insanların, bunu niçin bir takdir vesilesi yahut maharet saydıkları, gerçekten de izaha muhtaçtır.

Öz Türkçe davasını "uluslaşmanın boyutlarını çok aşan bir insanlaşma sorunu" olarak gören Eroğul, "Çorba gibi bir dille oluşturulan düşüncenin kendisi de ister istemez çorba gibi olur" demektedir.[365] Burada biraz duralım ve kendimize şunları soralım: Sözcükleri, anlamlarını bildiğimiz için mi anlarız, yoksa *köken*lerini bildiğimiz için mi? Türkçede yer alan; fakat Türkçe soyundan gelmeyen bir öğeyi anlamamız, içselleştirmemiz olanaksız mıdır? Onun aracılığıyla düşünce üretemez miyiz? Bir anlığına öyle varsayalım; o zaman neyin Türkçe kaynaklı olup neyin olmadığını nasıl, ne kadar ve daha önemlisi nereye kadar (ortaçağ? ilkçağ?

---

[364] Nişanyan, **a. g. y.** , s.189-190.
[365] Eroğul, **a. g. m.** , s.120.

tarihöncesi?) bilebiliriz? Anadili Türkçe olan biri, sözgelimi *stratosfer* sözcüğünün kendi diline dışarıdan geldiğini sezebilir, bu kolaydır. Peki Türkçenin ses uyumu özelliklerini eksiksiz olarak yansıtan öğeler söz konusuysa? Örneğin *keçi* Türkçe iken *kedi* değildir. Bu durumda ikincisini tanımakta güçlük çekeceğimiz öne sürülebilir mi? Birine "kedi Türkçe değil" dersem, o kişinin evinde beslediği hayvanla ilişkisi değişir mi? Anadili konuşucusu için keçinin Türkçeliğinin, kediye oranla anlamsal bir üstünlüğü olduğunu kim söyleyebilir? Dahası, keçi sözcüğünün, bin küsur yıl önce dile başka bir kaynaktan girmiş olmadığından nasıl emin olacağız ve bu bilgi, sözcüğün imlediği kavram hakkında neyi değiştirecek? Kökenbilgisi (etimoloji) zevkli bir uğraştır; fakat sözün açık ve anlaşılır olması isteniyorsa kökenine değil, iyi bilinmesine/tanımlanmasına bakılmalıdır. Ve bir düşüncenin "çorba" gibi oluşu -*çorba* demişken, o da Türkçe değil, Farsçadır- kavramsal ve mantıksal tutarsızlıktan ileri gelir; seçilen sözcüklerin "yabancı kökenli" olmasından değil. Durum böyle olmasaydı, içinde Anglosakson kaynaklı sözcük sayısı hayli az olan İngilizcede doğru dürüst düşünülememesi gerekirdi.

Çağdaş dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure, yansıma seslerden oluşan sözcükler dışında, *gösteren* ve *gösterilen* arasındaki ilişkinin nedensiz ve *keyfî* (İng. *arbitrary*) olduğundan söz eder. Örneğin Türkçede "at" olarak adlandırdığımız hayvanla (yani *gösterilen*le) bu adı (yani *gösteren*i) oluşturan sesler (/*a*/ ve /*t*/) arasında herhangi bir nedensel bağıntı yoktur.[366] İcadıyla insanlığın kanatlanma özlemlerini gerçekleştiren taşıta *tayyare*, *uçak* ya da *aeroplane* demenizin, teknolojik ilerleme düzeyinize doğrudan bir etkisi olacağı düşünülemez. Bir ülkede yaşanan toplumsal değişme, o ülkede konuşulan dilin/dillerin *özleşmesini* zorunlu kılmaz. Dün üretilmiş bir sözcükle köhnemiş, çürük bir sav ileri sürülebileceği gibi, eski ve alışıldık sözcükler de yeni, taze düşünceler oluşturabilir: Lenin de, Romanovlar da aynı dili kullanıyordu. Yeni kavramların karşılanmasında bile, karar vericilerin tutumuna bağlı olarak, yerleşik medeniyetin geleneksel sözvarlığı devreye sokulabilir. Sözgelimi *cumhuriyet*, bir kavram olarak Osmanlı yaşayışının kapsama alanında olmamasına karşın, gereksinim duyulduğunda, Türkçeye Arapça kökenli bir

---

[366] Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri** (çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual, 2001, s.109-110.

sözcüğün Arapça bir ekle türetilmesi yoluyla aktarılmıştır. Bu itibarla, dil planlamasını destekleyen yazarların, özleştirmeyi medeniyet (ya da zihniyet) değişimine mutlak surette içkin addeden görüşlerine katılmak olanaksızdır.

"Dil devrimi" dendiğinde akla gelen ilk uygulama olan özleştirme, 1935 güzüne değin en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ne var ki, bu "aşırılık", diyalektik olarak, karşıtını da içermekte, ters yönlü bir akımı bağrında büyütmektedir. Bunun izini sürmek üzere, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in anılan evrelerdeki dilsel tutumlarını değerlendirelim.

Cumhurbaşkanı, yeni sözcük üretimi başlar başlamaz, ilkin kendi dilini değiştirmeye yöneldi. Söylev ve konuşmalarını yeni öğelerle oluşturmaya özen gösterdi. Bu, hem cemiyetin çalışma yöntemine duyduğu güveni, hem de devletin en üst kademesinden astlara doğru basamak basamak yayılacak bir dil politikasını simgeliyordu. Bu uğurda vardığı en uç nokta, dil devrimini anlatan yayınlarda her daim alıntılanan, 3 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1934 tarihli söylev metnidir. İsveç veliaht prensi Güstav Adolf onuruna verilen söylev, şu cümleleri içermektedir:

> *Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak, baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu.*
>
> *(...)*
>
> *Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız, bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü, işte bundadır.*[367]

1 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1934'te meclisin (adı artık "kamutay"dır) yeni yasama yılını açarken, mebuslara (sanları artık "saylav"dır), yeni sözcüklerin bolca kullanıldığı bir konuşma metniyle[368] seslenen cumhurbaşkanının, dil işlerinde düze çıkılacağına

---

[367] Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, **C.II**, 5. baskı, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1997, s.320-321.

[368] İçinde "genel, ulusal, bayındırlık, oranlamak, ödünç, diriklik, özel" gibi cemiyet önerilerini barındıran konuşma için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1934, C.25, s.3-4.

inancı tam görünüyordu. Yıl biterken, kendisine ve yakın çevresine öz Türkçe kaynaklardan soyadı seçmekle meşgul olmaktaydı; *Atatürk* önerisini beğendi. “Ata” sözcüğü, “baba”dan daha Türkçe telakki edilmiş olmalıydı. Adında yaptığı değişiklik bununla sınırlı kalmayacaktı. 5 Şubat 1935’te Atatürk, yeni *saylav* seçimleri münasebetiyle, “büyük Türk ulusunun kadın ve erkek seçmenlerine” bir beyanname yayımladı. Atatürk’ün, kendisine ve fırkasına gösterilen güvenin ne denli yerinde olduğunu belirttiği bu iletinin en dikkat çekici yönü ise, altındaki imza oldu: *Kamâl Atatürk.* Yandaki küçük haber, şaşkınlık geçirmesi muhtemel olan okurlara bu imzanın bir yazım yanlışı içermediğini göstermek üzere konmuş gibiydi. Anadolu Ajansı mahreçli haber şöyleydi: “Atatürk’ün öz adı olan Kamâl, Türkçe ‘ordu ve kale’ manasınadır, Arapça bir kelime değildir.”[369] Duyuruda son ses /l/’nin yine de ince okunacağı, ikinci /a/ üzerindeki imin bunu gösterdiği kaydediliyordu.

Devletin iki ayda bir, Fransızca olarak yayımlanan tanıtım dergisi *La Turquie Kemaliste* (*Kemalist Türkiye*), Haziran 1935 sayısıyla adını *La Turquie Kamâliste* olarak -a’nın “şapkası” korunmuş şekilde- değiştiriyordu. Bu sayıda Falih Rıfkı Atay’ın, “Notre Reforme Linguistique” (“Dil Reformumuz”) başlıklı bir yazısı da yer almıştı.[370]

Kemal’in Kamâl olması, özleştirme kapsamına girmekte midir? Özleştirmenin tanımı gereği, hayır. Kemal sözcüğü özleştirilmemiş -özleştirilmek istenseydi “olgunluk” ya da “yetkinlik” demek gerekecekti-, yalnızca Türkçe görünümü alması için üzerinde çalışılmıştır. Bu tutum, birkaç ay sonra olacakların habercisi gibiydi.

Dergi evresi boyunca özleştirmeye yazı ve konuşmalarıyla destek veren Atatürk’ün, söz konusu evre incelenirken anlatılan iletişim sorunlarından etkilenmemesi olanaksızdı. Atay’a göre cumhurbaşkanı, derginin yarattığı dilsel kargaşadan hiç hoşnut değildi:

---

369 Bkz. **Ulus** ve **Zaman**, 05.02.1935, s.1.

370 **La Turquie Kamâliste**, 1935, S.7 (http://www.boyut.com.tr/ltk/book.asp?k=7 adresinden, 15.05.2013 tarihinde ulaşıldı).

Bir akşam Atatürk, sofra bittikten sonra, benim, yanı başındaki iskemleye oturmamı emretti.

–Dili bir çıkmaza saplamışızdır, dedi.

Sonra:

–Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız, dedi.[371]

Belge'nin özlü ifadesiyle "(k)onuya bilimsel bir bakışla değil, devlet büyüklerinin hoşuna gitme isteğiyle yaklaşıldığı için",[372] "çıkmaz"ın yaşanması pek de şaşırtıcı olmasa gerek. "Kendilerini Gazi'ye beğendirmek isteyenler, karşısında, gündelik dildeki Arapça ve Farsça sözcükleri bile kullanmaktan çekiniyor; bazıları da, hoşuna gitmek için, yeni sözcükler öğrenip kullanmaya çalışıyorlardı."[373] Duyulan rahatsızlıklar sonrasında Atatürk, yukarıda da değinildiği gibi, kılavuzun hazırlık aşamasının bir an önce başlamasını istemiş ve çalışmalarla yakından ilgilenmişti. Dergide yer alan öneriler kılavuzun yayımıyla kesinleştirildiğinde, söz ikamesi çalışmalarının rayına gireceğini, böylece çıkmazın aşılacağını hesap ediyordu.

1935 yazında olgunlaşan kılavuz çalışmaları, cumhurbaşkanının beklentilerini karşılayabilmiş miydi? Yine Atay'a başvuralım:

Kılavuz çıktı ama, kimseyi tatmin etmiyordu. Atatürk bir gün:

–İsmet Paşa'yı gördüm. Konuşamıyoruz, dilsiz kaldık, bu kadar çalıştık, küçük bir kılavuz çıkardık, diyor, dedi.[374]

Parlamentosu ve partisiyle, sivil ve askerî bürokrasisiyle, cemiyeti ve öteki kuruluşlarıyla, radyo ve gazeteleriyle; devletin hemen hemen bütün ideolojik aygıtları, dilini değiştirmeye azmetmişken, Atatürk'ün aklında yeni fikirler vardı.

---

[371] Atay, **a. g. y.** , s.477.
[372] Belge, **a. g. y.** , s.37.
[373] Kinross, **Atatürk, Bir...** , s.537.
[374] Atay, **a. g. y.** , s.479.

Anahat – IV: Özleştirme – Bildikleştirme (Bildikleştirme Yönüne)

Bu noktada anahattımızın yönü değişmektedir. Yeniden sözcükleştirme, bundan böyle, köküne bakılarak onay verilen sözcüklerle değil, yerel dilin gündelik kullanımında yer alanlar ile sürdürülecektir.

Bildikleştirme (İng. *vernacularization*), bir dilsel topluluğun kullandığı dil normunu, kural ya da soy bağı aramaksızın standartlaştırıp yazılı dile dönüştürmektir. Kavramı Türkçeye aktarırken, "yerlileştirme" sözcüğünü kullanmaktan kaçındım; çünkü sözcük bu biçimiyle, "bir kişiyi/kavramı/nesneyi, dışarıdan gelerek yeni dâhil olduğu toplumun özellikleriyle uyumlandırma" (İng. *localization*) anlamını taşımaktadır. Araştırmamızda anlatılmak istenense bundan çok farklıdır. Dolayısıyla bu kavramın, yeni bir sözcük önerisiyle karşılanması, tezin amacına daha uygun bulundu. Elbette, tezin bütününde kullanılan terminolojinin, kurmaya çalıştığımız model için ortaya atılmış birer *teklif*ten ibaret olduğunu ve eleştiriye/iyileştirmeye her zaman kulak verileceğini yineliyorum.

Bildikleştirmenin en önemli özelliği, konuşmanın, *olduğu gibi* kodlanmasını sağlamaktır. Bir sözcük sözlüğe kaydedilirken, geniş yığınların çarşıda pazarda, sokak ve caddelerde kullandıkları şekli, norm olarak kabul edilir. Anlam, yaşamdan devşirilir, kurallar kullanımdan doğar. Sözcüklerin soyu sopu değil, halkça bilinirliği ve işgörürlüğü önemsenir. Dile "etnik temizliğin" değil, iletişimi en sağlıklı düzeyde yürütmenin aracı gözüyle bakılır.[375]

Hemen belirtelim ki, bildikleştirme de bir yeniden sözcükleştirme eylemidir. O da eski dilin sözvarlığına karşı mesafelidir; fakat eski dilin sözvarlığı "yabancı" sayıldığı için değil, "halka uzak" olduğu için. Bildikleştirme, önceki standarda geri dönüşten ziyade, gündelik kullanımdan sessel, biçimsel, anlamsal ve işlevsel olarak, yeni standartlar çıkarsama çabasıdır.

---

[375] Bildikleştirmeye örnek sayılabilecek durumlar ve genel değerlendirme için bkz. Fishman, **Do Not...** , s.37.

Bildikleştirme, özleştirmenin karşıtıdır; çünkü dili yeniden sözcükleştirirken iyi bilinen dil malzemesinin dışına taşmaz ve bu malzemeden, dışarlıklı olduğu gerekçesiyle söz ayıklamaz. Yaptığı; konuşma dilinin her an, her saniye yeniden kurulup yıkılan, canlı, değişken, üretken yapısına kulak vermek ve onu elden geldiğince sabitlemektir. Bildikleştirmeci, örneğin, aklına bir şey gelmeyince "aklıma gelmedi" diyen insanlara, "usuma gelmedi" dedirtmeye çalışmaz. Onun için *akıl*, dil kullanıcılarının çoğunca gayet iyi bilinen bir öğedir ve bu da onu Türkçe saymaya yetecektir.

Bu açıklamaların ışığında, cep kılavuzlarının yayımından yalnızca birkaç ay sonrasına, 1935'in son aylarına gidelim ve ardından, döneme damga vuran yeni gelişmelerin bir bildikleştirme örneği olarak görülüp görülemeyeceğini tartışalım.

c. Bir kuram doğuyor

Sonteşrin (Kasım) 1935'ten sonra yepyeni bir şey olur: *Ulus*, "Dil Hakkında Etimolojik ve Morfolojik Anket" adıyla okurlarından sözcük çözümleme önerileri toplamaya devam ederken, bir yandan da, "dil yazıları" başlığı altında, o güne dek görülmemiş bir yöntemle kökenbilgisel incelemeler yapılan, imzasız yazılar yayımlamaya başlar. Birinci sayfanın hatırı sayılır büyüklükteki bir bölümünü kaplayan, zaman zaman ikinci sayfaya da taşan bu çözümlemelerde, her gün seçilen iki üç sözcük, tuhaf bir biçimde ayrıştırılıp Türkçenin tarihsel bir döneminden ya da Türkik dillerden birkaç sözcükle ilişkilendirilmektedir. Örneğin 2 Sonteşrin tarihli ilk yazıda, "millet" sözcüğü *im + il + il + et*, "ulus" *uğ + ul + uğ + us* şeklinde bölümlendirilmiş; birtakım kaynaklara başvurularak türlü çeşitli sözcüklere *benzetilen* "her iki söz de, ana kaynakları araştırılınca, Türk kökünden çıkmıştır."[376] Peki nasıl? Bu yöntemin temeli, dayanağı nedir? *Ulus*, yazıların başlamasından sekiz gün sonra gizemli; fakat vaatkâr bir bilgi notu yayımlar:

[376] "Ulus'un Dil Yazıları", **Ulus**, 2.11.1935, s.1.

Dil yazılarımızda tutulan analiz yolunun hangi ana düşüncelerden doğduğunu okurlarımızdan birçokları ağızdan ve yazı ile bize soruyorlar.

"Ulus", dil yazılarında kelimelerin etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından analiziyle uğraşıyor. Bunun dayandığı esasları toplu bir halde okurlarımıza bildirmek üzere kısa, fakat bütün ana düşünceleri içinde toplıyan **[sic]** *bir broşür hazırlamaktadır.*

Birkaç güne kadar bu broşürü okurlarımıza sunacağız.[377]

Gazete ertesi gün, basımevine gelerek broşürden edinmek isteyen okuyucularına sabır telkin ederek broşürün "bir iki güne kadar" hazır olacağını duyurur.[378] Sayılı gün çabuk geçer ve nihayet, ayın on dördünde, gazeteyle birlikte, ücretsiz bir ek yayımlanır. Gazeteye göre, broşürde özetlenen bilgiler, "yalnız Türk Dil Kurumu üyelerine mahsus olarak basılmış olan 'Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili' adlı notlardan" alınmıştır. Kitapçığın giriş bölümünde çeşitli incelemeler sonucunda dilin kaynağına ilişkin yeni düşünceler doğduğu söylenmektedir: "Bu doğuş, filolojide yeni bir teori olarak görülebilir. Bu teorinin temeli, insana benliğini güneşin tanıtmış olması fikridir."[379]

22 Kasım'da Naim (Hazım) Onat'ın yazısıyla, *Güneş-Dil Kuramı* ana gazetede ilk kez adlı adınca açıklanmış olur. Yayımlanacağı bir gün önceden duyurulan bu tanıtma yazısı, şöyle başlamaktadır:

"Ulus"un son günlerde ilim dünyasına açtığı yeni (Güneş-Dil teorisi) bilgimizi keskin ışık dalgalariyle **[sic]** *saracak yepyeni bir buluştur. Bu beyinleri kamaştıracak kadar parlak ve yüksek hakikat, çok eski ve köklü dilimizin ve dolayısiyle* **[sic]** *ondan varlık almış birçok dillerin nasıl doğduğunu en açık ve en basit bir şekilde ortaya koymaktadır.*[380]

Ulus'un müteakip sayılarında, kurama ilişkin iki değerlendirme yazısı -ikisi de olumlu görüş bildirmektedir- yayımlanır. 28 Kasım'daki imzasız yazı, bu

---

[377] "Dil yazılarımız üzerine bir broşür", **Ulus**, 10.11.1935, s.1.
[378] "Ulus'un dil broşürü", **Ulus**, 11.11.1935, s.1.
[379] Aktaran G. Lewis, **a. g. y.** , s.81.
[380] Naim Onat, "Yeni Güneş-Dil Teorisi", **Ulus**, 22.11.1935, s.1.

“tenkit”lerin nasıl karşılandığını mütehakkim bir üslupla yansıtmaktadır: “Ulus’ta bu sütunlarda çıkan o yazıları memnuniyetle okuduk. Gördük ki yazanların hepsi de teoride ileri sürülen orijinal esasları doğru bulmaktadırlar.”[381]

Güneş-Dil Kuramı, *Ulus*’un yayımladığı kitapçıkta da belirtildiği gibi, Viyanalı araştırmacı Dr. Hermann F. Kvergitch’in, “Türk dillerindeki bazı öğelerin psikolojisi” (Fransızca özgün adıyla “La psychologie de quelque elements des langues turques”) adlı bir çalışmasından yararlanılarak geliştirilmişti. Bu kişi, İsviçreli psikiyatr Carl G. Jung’a dayandırdığı çalışmasında, insanların tarih boyunca en çok güneşten etkilendiklerini ve dil sistemlerini kurmaya güneşe bakarak başladıklarını ileri sürüyordu. İlkel insanın öncelikle güneş kavramını simgeleyen sesler çıkardığını ve dillerin böyle doğduğunu söyleyen Kvergitch’e göre, ilk dil öğesi, güneşi anlatan /aa/ (ağ) sözcüğü idi ve bu kök, Türkçede, aslına uygun olarak korunmaktaydı. Bundan ötürü, sözcüklerin çözümlenmesi için de Türkçeye bakılmalıydı.[382]

Atatürk, Kvergitch’in bıraktığı yerden sözü alarak, çözümlemelerin nasıl yapılacağını düzenlemeye girişti, birtakım yöntemler belirledi. Buna göre, Türkçede sözlerin “ana kökü” bir ünlü ve bir ünsüzden oluşmaktaydı. En temel kök de, Viyanalı râvinin ortaya attığı gibi, “ağ” (a+ğ) idi. Gerçi /ğ/ harfinin sesbirimsel bir karşılığı yoktu; ama bu küçük ayrıntı görmezden gelinebilirdi. Bu /ğ/, kurama göre,

---

[381] “ ‘Güneş-Dil’ Teorisinin esaslarına kısa bir bakış”, **Ulus**, 28.11.1935, s.1. İmzasız yazıların müellifi hakkında hâlâ bir ipucu aranıyorsa, Atatürk’ün 1936 yılında Afet İnan’a gönderdiği mektuba göz atılabilir:

> *Ben bildiğin gibi dil ile meşgul oluyorum. Sen giderken basılmış olan ilk broşürü tashih ve tadil ettirerek yeniden bastırttım. Bunun bir de ufak hulasasını broşür halinde bütün Ulus karilerine* [okurlarına] *dağıttılar. Sen de almış olacaksın. Bunlardan sana yeniden beşer tane gönderiyorum. Bunlarla beraber şimdiye kadar teorinin tatbikatı olmak üzere Ulus'a yazdığım yazıların da kupürlerini toplu olarak gönderiyorum. Henüz basılmamış olanların suretleri de beraberdir. Buna dair arada çıkacak bazı arkadaşların yazıları da enteresan olacaktır. Bunları takip edecek olan yazıları sen toplar ve hepsini tetkik edersin. Bence Güneş dil teorisi isabet etmiştir* (Afet İnan, **Atatürk'ten Mektuplar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.32-33; http://www.isteataturk.com/haber/5547/afet-inana-yazdigi-mektup-1936 bağlantısından, 14.03.2013 tarihinde alındı).

[382] Kuram hakkında daha etraflı bilgi için bkz. Talât Tekin, “Atatürk ve Türk Dilinde Reform”, **Erdem**, 1988 (1990), C.4, S.12, s.1036-1037.

sebebi pek anlaşılamasa da, çeşitli ünsüzlere dönüşerek "birinci ve ikinci derece radikal kök"leri meydana getiriyordu. Kökleri oluşturan ünsüzlere değişik işlevler yüklenmişti: Örneğin /m/ sesi mülkiyeti ve sahiplenmeyi, /l/ uzağı ve büyüğü, /t/ ile /d/ ise yaptırım gücünü gösteriyordu[383] (Oysa Saussure'ün, sesler ile imledikleri nesneler arasında illiyet bağı kurulamayacağını söylediğine yukarıda değinmiştik). Hiçbir ek, köke doğrudan doğruya yapışmıyordu, araya mutlaka bir ünlü giriyordu. Sözcük, bir ünlü-bir ünsüz, bir ünlü-bir ünsüz... olarak dilimleniyordu. Sonra, elde edilen ünlü-ünsüz çiftlerine, " 'güneş' aslından gelen türlü anlamlardan hangisinin en çok yakışık alacağını düşünüp bulmak" gerekiyordu.[384] Anlam yakıştırma da tamam olduğunda, sözcüğümüz artık servise hazırdı.

Esasları böylece belirlenen kuram, cemiyetçe coşkuyla karşılandı ve hemen benimsendi. Anımsanacağı gibi, genel sekreter Dilmen, daha kılavuzun yayımlanma aşamasında "Türkçe olduğu sonradan anlaşılan" sözcükler olduğunu muştuluyordu; şimdiyse her sözcük, zaten Türkçeden gelmiş varsayılacağından, sorun kökünden hallediliyordu. Yeni duruma ivedilikle uyum sağlamak ve kuramı bilim dünyasına kazandırmak için çalışmalara başlandı. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı*[385] (24-31 Ağustos 1936; buradan sonra *üçüncü kurultay*) böyle bir havada toplandı. Kurultaya Bay Kvergitch başta olmak üzere, yurtdışından pek çok araştırmacı çağrılmıştı. İlk iki kurultayda Türkçenin en eski, en köklü dillerden biri -hattâ en eskisi- olduğunu, el yordamıyla bulgulamaya çalışan kişiler, artık işlerini kolaylaştıracak, müthiş kullanışlı bir anahtar bulmuşlardı. Yeni görevleriyle uyumlu olacak şekilde, yeni bildiriler sundular: İbrahim Necmi Dilmen "Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları" adlı tezini okudu; H. Reşit Tankut ve Sabiha Türkan, Güneş-Dil Kuramına dayalı "dil tetkikleri" yaptılar. Naim Hazım Onat, ikinci kurultaydaki tezini Güneş-Dil'le ışıklandırmıştı; Türkçe-Arapça karşılaştırmalarını bu kez, kurama uyarlıyordu. Mehmet Ali Ağakay da, Yunanca sözcüklere Türkçe kökler "hazırlamıştı"; sözgelimi

[383] Tekin, **a. g. y.** , s.1037.
[384] " 'Güneş-Dil' Teorisinin esaslarına kısa bir bakış", **Ulus**, 28.11.1935, s.1-2'den özetlendi.
[385] İlk ikisinin aksine "dili" değil, "dil".

agora sözcüğü, içlerinde “ağıl”ın da bulunduğu Türkçe sözcüklerin muhayyel köküyle ilişkiliydi.[386]

Lewis, üçüncü kurultayda Kvergitch dışındaki yabancı konukların kurama ilgi göstermediklerini ve nezaket gereği bir şeyler söylediklerini yazar.[387] Gerçekten de, yabancı bilim insanlarının, Kvergitch hariç tutulursa, okunan tezler karşısında duydukları kuşkuyu, olabilecek en kibar şekilde dile getirmeye çalıştıklarını görüyoruz. Prof. Giese’nin sorusunda olduğu gibi: “Bunlar çok enteresan şeyler olmakla beraber, herhalde bir metoda istinat etmek lazımdır. Bu metot nedir?”[388]

Üçüncü kurultayda benimsenen tüzükle, cemiyetin adı son ve kesin şeklini alır: Türk Dil Kurumu[389] (buradan sonra kısaca *TDK*). Bu değişiklik, planlayıcıların Güneş-Dil döneminde yaptıkları ender özleştirme girişimlerindendir. “Kurum” sözcüğü, zaten 1934’ten beri kullanımdadır ve ad değişikliği, kurultaydan önce kararlaştırılmıştır.

Güneş-Dil Kuramının planlama üzerinde ne gibi bir etkisi oldu? Yekten söyleyelim: Özleştirme önce yavaşladı, sonra da tamamen durdu. Madem dillerin kökeni Türkçede saklıydı, bütün sözcükler de, daha sonra hangi dilden gelmiş olursa olsun, Türkçenindi. Halihazırda dilin “öz” malı olan sözcükler, ne diye özleştirilsindi? Böylelikle, kuramdan önce bulunmuş ve yaygınlık kazanmış yeni sözcükler kullanılmaya devam ettiyse de, gündelik dildeki Arapça ve Farsça sözcükler için yeni karşılık önerme sağanağı dinmiş oldu. O güne dek benimsenmiş bir karşılığı olmayan, yahut hiç karşılık önerilmeyen sözcüklerin canı bağışlanmıştı; ancak her biri için yeni *kimlik kartı* düzenlemek koşuluyla: “Güneş-Dil Teorisiyle birlikte dil planlamasında etimoloji sorunu belirgin şekilde öne çıktı. Artık sorun, yeni sözcükler bulmak değil; mevcut sözcüklerin Türkçe kökenli olduğunu kanıtlamaktan ibaretti.”[390] Zürcher’in yorumu da bundan farklı değildir: “Eğer bütün sözcükler

---

[386] Anılan bildiriler için bkz. **Üçüncü Türk Dil Kurultayı - Tezler, Müzakere Zabıtları**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.
[387] G. Lewis, **Trajik Başarı...** , s.84-85.
[388] **Üçüncü Türk...** , s.454.
[389] **a. g. y.** , s.485**.**
[390] Sadoğlu, **a. g. y.** , s.252.

aslen Türkçeden geliyorsa, bunları tasfiye etmeye artık gerek yoktu, her türlü sözcük yapma bir etimoloji sayesinde kolaylıkla 'ulusallaştırılabilirdi'."[391]

Şimdi kuramın dilsel ve dildışı etkilerini gözden geçirelim.

26 Eylül 1936 günlü *Cumhuriyet*, "dil bayramı" coşkusunu şu satırlarla yansıtmaktadır:

> *Bundan dört sene evvel başlıyan* **[*sic*]** *Türk dili inkılâbı, Dâhi Şefin her sahada muvaffakiyetle neticelendirdiği inkılâblar* **[*sic*]** *içinde kültür ve medeniyet âlemimiz için en mühimlerinden biri olarak mütemadî bir inkişaf halinde devam etmektedir.*[392]

Haberi okuyanların, bugünkü Türkçeyle söylersek, dil devriminin "sürekli bir gelişmeyle" devam ettiğini düşünmeleri için hiçbir neden yoktur. Gazete, dil devrimini "kutlularken" dahi, özleştirmeden çok uzak bir haber dili kullanmıştır. Bir sonraki sayfada yer alan, Müştak Mayakon imzalı yazıda ise, dil devriminin "mihveri ve mahreki, kurucu ve koruyucusu" olarak Güneş-Dil Kuramı gösterilmektedir.

Güneş-Dil'in özleştirmeciliği "erittiği", nicel ölçümlemeler yoluyla tanıtlanabilmektedir. İmer'in bulgularına göre, *Cumhuriyet* gazetesinin haber dilindeki Türkçe sözcük oranı, 1931'de %39.3, 1932'de %40 iken, özleştirmeciliğin doruğa ulaştığı 1935'te %63'e fırlamış; Güneş-Dil Kuramının baş köşeye kurulduğu 1936'da ise okkalı bir düşüşle %45'e inmiş ve bu yıldan Atatürk'ün ölümüne dek düşüş seyri izlemiştir.[393]

---

[391] Zürcher, **a. g. y.** , s.281-282.

[392] "Mutlu bir gün: Dil Bayramı - Bugün bütün memlekette dil inkılâbımız tezahüratla kutlulanacak", **Cumhuriyet**, 26.09.1936, s.2.

[393] Kâmile İmer, "Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma", **Türkoloji Dergisi**, 1973, C.5, S.1, s.177. İmer'in değerlendirmesi: "III. Türk Dili Kurultayından sonra, Güneş-Dil Teorisinin çizdiği yolda dilin kaynağı ve Türk dilinin tarihten önceki durumu üzerinde çalışmalara devam edilmiş, yabancı sözcüklere Türkçe karşılık bulma işi durmuştu" (**a. g. m.** , s.179).

Yarı resmî yayın organı *Ulus*, haber dilindeki yeni sözcükleri olabildiğince koruma eğilimini sürdürmektedir; yine de bir önceki yılın kararlı tutumundan uzaktır.[394] Atay'sa, yine aynı (26 Eylül 1936) günlü "başbetke"sinde ("başmakale"), dil bayramının önemini, ağırlıklı olarak eski sözcüklerle anlatmayı yeğlemiştir: "(…)Bu araştırmaları tanzim etmek, ilmî esaslara bağlamak, hakikatlerimizi garp âlimleri ile münakaşa edebilmek için tarih ve dil cemiyetleri teessüs etti. Bugün ilk dil kurultayının yıldönümünü kutluyoruz."[395]

Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Kuramı, güçlerini akademik düzlemde birleştirmişti. Haziran 1935'te *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi* (bundan sonra *DTCF*) kurulurken; Sümer, Akkad, Sanskrit, Çin ve Hitit dillerinin yanı sıra Yunanca, Farsça, Arapça, Rusça ve Macarcaya da yer verilmişti. Bu çeşitlilik ancak takdir edilebilirdi elbette; fakat dünya dillerine verilen önemin temel bir güdüleyicisi vardı: "(B)u diller Türklükle arkaik bağlar kurulduğu sürece ilginç bulunuyordu. Bu dallarda ders verecek hocalar da bu bakış açısıyla seçiliyordu."[396] Güneş-Dil devreye girdikten sonra DTCF'nin yaklaşımı yeni kuram eksenine oturtuldu. Fakültede "Türk Dil Bilgisi" dersleri veren İbrahim Necmi Dilmen, dersin konusunu "Türk Güneş-Dil Teorisinin Esasları" olarak belirledi ve ders notlarını 1936'da kitaplaştırdı.

20 Eylül 1937'de toplanan *İkinci Türk Tarih Kongresi*nde de Güneş-Dil Kuramının ağırlıklı yer tuttuğunu görmekteyiz. Ersanlı'ya göre tarih tezini savunanların bu kurama sarılmaktaki muradı iki yönlüydü: "(1) Türk dili ve ırkının devamlılığını kanıtlamak, (2) Güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücünü esas alarak dil sorununu 'laik' bir temelde çözümlemeye çalışmak."[397] Şavkay da kongrede, Türk Tarih Tezi ile kuram arasında rollerin değiştiğine; daha önceleri bu tezle desteklenen

---

[394] Bu dönemde aynı haber içinde bir kavrama karşılık eski ve yeni sözcüklerin art arda kullanıldığı da görülüyor: "Bugün İstanbuldaki törende B. İbrahim Necmi Dilmenin bir aytası vardır. B. Dilmen bu hitabesinde Güneş-Dil teorisini izah edecektir" ("Bugün Dil Bayramı", **Ulus**, 26.09.1936, s.1). Haber metnindeki "B"ler, "bay" sözcüğünün kısaltmasıdır. Sözcüklerin altını ben çizdim.
[395] Falih Rıfkı Atay, "Dil Bayramı", **Ulus**, 26.09.1936, s.1.
[396] Ersanlı, **a. g. y.** , s.199.
[397] Ersanlı, **a. g. y.** , s.209.

Güneş-Dil Kuramının, bu sefer tarih tezinin dayanağı olarak gösterildiğine dikkat çekmektedir.[398]

Türkçeyi bir "kök dil" olarak konumlandırdığı için, Güneş-Dil Kuramının, tekdillilik siyasetini perçinleyerek, anadili Türkçe olmayan yurttaşlar üzerindeki baskılamaya ek bir taban oluşturduğu söylenebilir. Beşikçi, kuramın göz ardı edilmemesi gereken etkileri olduğunu anımsatmaktadır: "Güneş-Dil Teorisinin en önemli ve başta gelen ödevlerinden biri ise, Kürtlerin Türkleşmeleri, asimile edilmeleri konusunda önemli bir işleve sahip olmasıdır."[399]

Atatürk'ün dilsel tutumu, bu kuramın ardından değişmiş midir? İki uç noktadan, iki iddialı yorumu, art arda alıntılayacağım ki, bu soruya verilen yanıtların ciddi bir anlaşmazlık konusuna dönüştüğü belli olsun. Eroğul'un düşüncesi şu şekildedir: "Atatürk'ün Güneş-Dil Kuramıyla birlikte yeni sözcüklerden vazgeçtiği, dahası, bu kurama, vazgeçişini örtmek için sarıldığı savı, çirkin olmak bir yana, düpedüz yalandır."[400] Lewis'e göre ise Atatürk, "tasfiye"den "kesin bir şekilde vazgeçmiştir ve bunu inkâr etmek tarihi çarpıtmak olur."[401] Konu üzerinde on yıllar boyunca, TDK yetkilileri ile dil planlaması muarızları arasında, bitmek tükenmek bilmeyen ve esasen hiç kimsenin karşısındakine kulak vermediği tartışmalar yaşanmıştır. Taşkın iki tarafı da, "kendi görüşlerini 'Atatürk'ün gerçek niyetleri' üzerinden meşrulaştırdıkları, bilimsel bir tartışma zemininden çok iktidarın otoritesinin yardımına sığındıkları" gerekçesiyle eleştirmektedir.[402] Atatürk'ün terimler konusundaki tutumunu ve bu tutumun bir özleştirme örneği olup olmadığını ise, *Beşinci Adım*da değerlendirmeye çalışacağız.

---

398 Şavkay, **a. g. y.** , s.84.

399 Beşikçi, **Türk Tarih...** , s.187.

400 Eroğul, **a. g. m.** , s.134-135.

401 G. Lewis, **a. g. y.** , s.95.

402 Taşkın, **a. g. m.** , s.421. Makalede tırnak içinde verilmiş olan "Atatürk'ün gerçek niyetleri" ifadesi, kaynak gösterilmemekle birlikte, Murat Belge'nin yazısından ("Türkçe Sorunu", **Yazko Edebiyat**, 1982 ve aynı ifadeyle "Türk Dilinde Gelişmeler**", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.10**, İletişim Yayınları, 1983) alıntılanmış gibidir (Bu yazının son yayımında ifadenin kullanımı için bkz. Murat Belge, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.42).

Aksoy, "Atatürk ilkin aşırı özleştirmeyi denemiş, sonra daha ılımlı bir özleştirme yolu tutmuştur" dedikten sonra, "Güneş-Dil Teorisi, Türkçede kalacak kelimelerin aslında Türkçe olduğunu açıklamak, yani yabancı kelimelere Türk kimliği tanımak için düzenlenmiş düzmece belge değildir. Güneş-Dil Teorisi dilin nasıl doğduğunu açıklayan felsefî bir görüştür"[403] şeklinde bir yargıya varıyor. TDK'nin genel yazmanlık (sekreterlik) görevini uzun yıllar özveriyle yürütmüş olan Aksoy, bu sözleri öylesine inanarak söylemektedir ki, gerçekten öyle olduğunu düşünmediğiniz için nâdim olabilirsiniz. Gelgelelim Aksoy'un savı, kendisinden otuz küsur yıl önce o koltukta oturan Dilmen'in açıklamasıyla çürüyüp gitmektedir:

> *"Güneş-Dil Teorisi", şimdiye kadar dilimize yabancı sanılan dillerdeki varlıkların Türk kaynağından geldiğini ispat etmekle amelî sahadaki dil çalışmalarımıza da büyük bir genişlik ve kolaylık vermiştir. Halkın bildiği, manasını anladığı kelimelerin yabancı dilden geliyor sanılarak feda edilmesi zarureti bu teoriyle ortadan kalkmış bulunuyor.*[404]

Kuram, ortaya atıldığı ilk günden itibaren, "felsefî bir görüş" olarak değil, dış kaynaklı dilsel öğeleri, önceki sayfalarda anlatıldığı gibi "çözümleyen" ve bu çözümlemenin sonunda, onlara Türkçe payesi veren yöntemiyle öne çıkmıştır. Örneğin *Ulus*'ta yayımlanan ilk yazının amacı, dillerin türeyişine ilişkin düşünce üretmek değil, "millet" sözcüğünün Türkçe köklere dayandığını ilan ve izah etmekti. Sonraki günler ve aylarda da, dil felsefesinden ziyade, sözcüklere soykütüğü bulmakla uğraşılmıştı. Dilmen'in sözleri, en yetkili ağızdan, kurumun da bu yönde çalıştığının ve Güneş-Dil Kuramından, tam da Aksoy'un yalanladığı şekilde, "yabancı kelimelere Türk kimliği tanımak" için yararlandığının açık ifadesidir. Tarihe geçmiş kişiliklerin, bizim doğrultumuzda düşündüklerini tasavvur etmek hoş şeydir; tabii bu arzu "bilimsel" yayınlarda yer almadığı sürece.

Attilâ İlhan, Atatürk'ün, en aşırı özleştirmecilikten yola çıkarak aşama aşama bu noktaya geldiği görüşündedir:

---

[403] Ömer Asım Aksoy, **Özleştirme Durdurulamaz!** , Ankara, Dil Derneği Yayınları, 2004, s.41.

[404] "T.D.K.nun 1934-1936 Çalışmaları Üzerine Genel Sekreterliğin Raporu", **Üçüncü Türk Dil Kurultayı - Tezler, Müzakere Zabıtları**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.12. Aksoy her nedense, Dilmen'in raporundaki bu bölümü değil, bir sonraki sayfada yer alan ve kuramın yalnız bunun için ileri sürülmediğinin söylendiği "toparlama" bölümünü alıntılıyor (Aksoy, **a. g. y.** , s.26).

Tasfiyecilik, Türk Dil Cemiyeti'nin 'Dergi' aşamasıdır. Atatürk 'bizzat' yaşamıştır bu deneyi, yaşadığı içindir ki, önce 'Kılavuz' aşamasıyla bir adım geri atmış, sonra da Güneş-Dil Teorisi'yle dildeki uluslaşma sürecini, akla yakın bir mecraya oturtmuştur.

(...)

Atatürk öldüğü zaman, 'dil devrimi' işte burada idi.[405]

Acaba Atatürk, bu kurama ve çözümlemelerine sahiden inanıyor muydu? Birincil kaynaklara erişmek ve dönemin tanıklarıyla konuşmak, aradan geçen zaman dikkate alındığında, bugün için olanak dışıdır. O yüzden, kanıtlanması çok zor olan bir yanıt vermek niyetinde değilim. Soruyu, Kinross'un yorumunu aynen alıntılamak yoluyla yanıtlanmış sayıyorum:

Gazi şimdi eylem alanından, yabancısı olduğu kuram alanına yönelmiş, inanmak istediği şeylere inanır olmuş; kafası alışık olmadığı ve gerçeklerin yarı-gerçekler ve yanlışlarla iç içe girdiği bir labirentte dolaşmaya başlamıştı. Gün geçtikçe birtakım uzmanlar, sözde uzmanlar, şarlatanlar ve ukalalar çevresini alıyor; tarih, arkeoloji, antropoloji, kafatasçılık, kökçülük, dilcilik konularında kendilerine uygun teorileri ortaya atıyor; kendi beğendikleri eserleri onu aydınlatmak bahanesiyle öne sürüyorlardı.[406]

Olan biten bütüncül bir bakışla değerlendirildiğinde, Güneş-Dil'in sahneye çıkışından sonraki dönemin, bir bildikleştirme örneği olarak ele alınabileceğini düşünüyorum. Güneş-Dil yoluyla, gündelik dildeki Türkçe dışı öğelerin, sözvarlığı içinde kalması sağlanmıştır. İletişim sorunlarına yol açan ve dilin kullanımını gitgide

---

[405] Attilâ İlhan, "Dilin Kemiği Var", **İleri: İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi**, Ocak-Şubat 2002, S.8. İlhan yazısında, Atatürk dönemi dil politikalarını "uluslaşmanın, ulusal bir dil zorunluluğunu diyalektik olarak getirdiği" savıyla olumlarken, İnönü dönemindeki dil ve kültür politikasını ise "komprador tabanlı", "Batı mukallidi" ve "seçkinci" bir anlayışın ürünü olarak görüyor; tarih ve dil kurumlarının, 1940'tan sonra "handiyse ırkçı denebilecek, faşizan bir 'topyekûnculuğa' yöneldiğini" öne sürüyor. İki dönem arasında, dil politikalarının uygulanışı bakımından ürkünç bir karşıtlık ilişkisi kuran bu görüşün, ilk dönemi aklayıp "günah"ı ikinciye yüklemenin getireceği "manevî rahatlık" bir yana bırakılırsa, maddî dayanaklardan bütünüyle yoksun olduğu görülecektir. İnönü'nün, en fazla, Atatürk'ün "tedricen vazgeçtiği" bir işi sürdürdüğü savlanabilir ki bu da olsa olsa, dil politikasında bir tür "geri dönüş"ün ya da restorasyonun göstergesidir; "ak"la "kara" olarak kurgulanacak bir antagonizmanın değil.

[406] Kinross, **a. g. y.** , s.540.

güçleştiren özleştirmecilik, 1936'da terk olunmuştur. Dolayısıyla halkın kullandığı dil normunun yazılı dile ve sözlüklere *olduğu gibi* geçmesinin önü açılmıştır.

Bu sayıltıya şöyle bir itiraz gelebilir: Bildikleştirme, tanım gereği, kökene bakmamayı öngörür. Oysa Güneş-Dil Kuramı, bütün sözcükleri Türkçeden getirmeye çalışarak onlara yeni bir kökenbilgisi tasarlıyordu. Öyleyse bu kuram bildikleştirme kapsamına nasıl girebilir?

Güneş-Dil Kuramının, ortaya attığı çözümlemeler yerine, işlevsel niteliğine ve sonuçlarına odaklanıldığı zaman, bu soru kendiliğinden yanıtlanmış olur. Kuram, başlı başına köken incelemeleriyle berraklaştığı halde, özleştirme sürecinde atılması gündeme gelen öğelerin, "nasılsa bu da Türkçedir" düşüncesiyle korunmasına hizmet etmiş, yani gerçek köken incelemeleri yapılmasını önlemiş ya da geciktirmiştir. Başka bir deyişle, her sözcüğün Türkçe olduğu, Güneş-Dil Kuramının kökenbilgisel çözümleme yöntemiyle "kanıtlanabildiği" için, sözcüklerin soyunu sopunu araştırmanın ve kimi sözleri "yabancı" olarak yaftalamanın anlamsızlaştığı görülmektedir. Bu durumda kullanıcılar üzerindeki "öz dil" dayatması da ortadan kalkacaktır. Bütün sözcükler Türkçeden geliyorsa, hiçbirinden sakınmaya gerek yoktur. İnsanın aklına bir Arap atasözü geliyor: "Musibet genelleştikçe güzelleşir."

Dil planlamalarının beklentileri karşılayamadığı durumlarda geri çekilmek ve yeni bir dil politikasını uygulamaya koymak olağandır. Planlayıcılar, istek ve hedeflerini gözden geçirebilirler ve planlama sırasında benimsenen dilsel tutumdan ödün verebilirler. Başarısız olduklarını düşündükleri anda, planlamanın yolunu ve yönünü değiştirebilirler. Bunu yaparken uzlaşma ve ılımlılaşmaya da başvurabilirler. Şunu akıldan çıkarmamak gerekir: "Dile ilişkin kararlar, siyasî kararlardır ve 'sevgili dillerini savunanlar' bizzat katılmasalar da, uzlaşmalara sık sık girişilmesi ve varılması, bizi şaşırtmamalıdır."[407]

---

[407] Fishman, **a. g. y.** , s.48.

Türkiye örneğinde de işlerin bu minvalde yürütüldüğünü görmekteyiz. Burada asıl şayan-ı hayret olan, ricatin yordamıdır. Şu sorulardan, Kemalist dönemdeki dil planlamasını işleyen ve inceleyen hiç kimsenin kaçabileceğini sanmıyorum: Bildikleştirmenin böyle bir kuram tasarlanarak gerçekleştirilmesi şart mıydı? Halkın bildiği sözcüklerin "feda edilmesinden", yan yollara sapmaksızın, doğruca vazgeçilemez miydi? Bilimdışı savları yaygınlaştırmak için niye onca zaman ve onca emek harcandı? Türkleri ve Türkçeyi göklere çıkarmak uğruna, tarihi ve bilimi yerlere çalmaya nasıl onay verilebildi?

Nişanyan'ın Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Kuramı hakkındaki yorumu şöyledir: "(...) (S)iyasî otoritenin emriyle bilimin çürütülmesi, sonuçları çok uzun yıllar sonra bile etkisini gösterecek bir toplumsal felakettir. Bilim dünyasına yönelik tehdit ortadan kalktıktan çok sonra bile, yarattığı zehirli ve bunaltıcı hava, akademik atmosferi kolay terk etmeyecektir."[408]

Bu noktada bilim ve iktidar ilişkisini de dürüstçe sorgulamamız gerekiyor. Kendilerini "uzman" ve "yetkili" gören bir grup insanın, bugün ancak mizah malzemesi olabilecek düzeyde, ciltler dolusu "çözümleme" yapmayı içlerine nasıl sindirebildikleri sorusu, üzerinde derin derin düşünülmeyi hak ediyor. Siyasî otoritenin istem ve yönlendirmesiyle biçim alan, biçim değiştiren, kanıt üreten ve kanaat oluşturan bu insanlar, hiç olmazsa daha sonra, bilimsel etikten saptıkları ve kafalarını siyasetin kullanımına sundukları için özeleştiride bulunmuşlar mıdır? "Politika yapıcılarına genellikle daha önceden alınmış kararları bilimsel bir jargonun ardında gizleme konusunda hatırı sayılır bir şans tanıyan veriler sağlanması için araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulur."[409] Peki bu ihtiyaca karşılık vermeyi kabul edenler, birtakım mazeretler bularak kendilerini tarih önünde aklayabilirler mi?

Bilimsel etik demişken, bölümü son bir notla kapatalım: İbrahim Necmi Dilmen, Atatürk yaşamını yitirdikten kısa bir süre sonra Güneş-Dil derslerine son verdi.

---

[408] Nişanyan, **a. g. y.** , s.199.

[409] Franco Ferrarotti, "Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri", Federico Mayor, Augusto Forti (der.) **Bilim ve İktidar** içinde (çev. Mehmet Küçük), 10. baskı, Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000, s.64.

Rivayete göre, sebebini soranlara: "Güneş öldükten sonra, onun teorisi mi kalır?" diyecekti.[410]

Yeniden sözcükleştirme adımı; önce özleştirme, ardındansa bildikleştirme yönünde ilerletilen bir anahat doğrultusunda gidip gelmiştir. Kemalist dönemi izleyen on yıllar boyunca, dilde varlığını koruyan Arapça ve Farsça öğelerin -bu kez topluca değil, tekil olarak- hedef alındığına ve gerek bireysel öneriler yoluyla, gerekse TDK eliyle özleştirilmeye çalışıldığına tanık olunacaktır. 1960'lardan sonra, Kemalist dönemden farklı olarak, aradan geçen sürede artık gündelik dile girmiş olan Batı kaynaklı öğelere karşılık bulunması yönündeki çalışmalar, ağırlık kazanacaktır. Bununla birlikte özleştirme girişimleri, sözvarlığını bir daha hiçbir zaman bu çapta etkileyememiştir. Bildikleştirme, hem gündelik dil öğelerinin -yerli/yabancı ayırt edilmeksizin- standartlaştırılmasıyla, hem de yazılı kültürde konuşma diline gitgide daha çok öykünülmesiyle pekişmiştir. 1983'te tüzelkişiliği gasp edildikten sonra, TDK'nin, özleştirmenin yürütüldüğü odak olma özelliği ortadan kalkmış ve dil planlamasında bildikleştirme eğilimi kesin biçimde egemen olmuştur.

Gelecek bölümde bakışlarımızı, Türkçenin Batı dillerinden gelen sözcüklerle ve "hayalet" kılığındaki yeni öğelerle imtihanına çevireceğiz.

3. Beşinci Adım: Çağcıllaştırma

Dil planlamasının en önemli adımlarından biri sayılan ve neredeyse her dil için az ya da çok geçerli olan bir konuyu, çağcıllaştırmayı ele alıyoruz şimdi de.

Çağcıllaştırma (İng. *modernization*), Cooper'ın tanımlamasıyla, bir dilin çağcıl[411] konular ve çağcıl söylem biçimlerini ifade etmeye uygun duruma getirilmesi

---

[410] Aktaran G. Lewis, **a. g. y.** , s.96.

[411] Aralarındaki anlamsal ayrım gözetilerek, İng. *contemporary* için "çağdaş", *modern* içinse çağcıl sözcükleri yeğlendi. Sosyal bilimlerde farklı ve geniş bir yer tuttuğu için, "modernleşme" teriminden de uzak duruldu.

demektir. Çağcıllaştırma, kimi kaynaklarda, *dilsel genişleme* (İng. *linguistic elaboration*) olarak da anılmaktadır.[412] Bu tanım, yeni işlevli öğelerin sözvarlığına katılımını ve bu katılımın getirdiği nicel bir artışı imler. Anlaşılacağı üzere, çağcıllaştırma işleminden söz edilebilmesi için, dilde o güne değin karşılığı bulunmayan sözcük, kalıp ve deyişlerin dolaşıma girmesi gerekir. Bu da çağcıllaştırmayı, daha önce de değinildiği gibi, özleştirme kavramından ayırmaktadır. Çağcıllaştırma süreçleri en çok, bilim ve teknoloji alanında uygulamaya konur; çünkü yeni terim gereksinimi en çok bu alanlarda somutlaşmaktadır. Yeni buluşlar, yeni kavramlar ortaya atılmakta, dünyanın çehresi her gün değişmektedir. Böyle bir ortamda, bilimsel üretime katkısı sınırlı düzeyde kalan ülkelerin dilleri, gelişmiş ülkelerin dilleriyle rekabet edemez olur. Çağcıllaştırma, dil planlayıcılarına, aradaki farkı sistemli bir şekilde kapatma olanağı sunar.

İşin en can alıcı kısmı şudur: Eğer bir toplum; düşünsel, bilimsel ve teknolojik açıdan geri kalmamak, gelişmek, medeniyetle bütünleşmek istiyorsa, dilinin çağcıllaşmasından kaçınamayacaktır. Dolayısıyla çağcıllaşma, dilin kapısını her koşulda çalacaktır. Karar verilmesi gereken husus, çağcıllaşmanın diliçi sözvarlığından[413] yararlanılarak yürütülüp yürütülmeyeceğidir. Eğer planlayıcılar diliçi öğelerin kullanımı için harekete geç(e)mezlerse, o vakit boşluğu, dış kaynaklı öğeler dolduracaktır. Sözgelimi "karbondioksit" sözcüğüne Türkçe karşılık aranmadı/bulunmadı diye, bu gazın bilim ve eğitim alanında bir terim olarak yer almaması düşünülemez. Bu da bir çağcıllaştırma örneğidir ve birazdan açıklanacağı gibi, Batılılaştırma yoluyla yaşanmıştır.

Osmanlı Devletinin Batı'yla ilişkisinin yoğunlaştığı ilk zamanlardan bu yana, terminoloji sorunları, üst ve alt değişkesiyle Türkçenin peşini bırakmamıştır. Farklı uzmanlık alanlarında, farklı dillerin etkili olduğu görülmüştür: Hukukta Arapça, bankacılıkta İtalyanca, askerlik ve demiryollarında Almanca, felsefede Fransızca, daha sonra da bilişimde İngilizce gibi. Dil planlaması döneminde, terimlerin tutarlı

---

[412] Cooper, **Language Planning...** , s.149-150.

[413] Bu terimden maksadımız, ırksal ortaklık değil, verili bir dilde yer alan birimlerin oluşturduğu genel bütüncedir.

biçimde standartlaştırılması yönünde çaba gösterildiği söylenebilirse de bu çabaların, çeşitli etkenlerden ötürü yaygınlık kazanamadığı görülmektedir.

Her şeyden önce, terimlerin bütünüyle "öz Türkçeden" üretilip üretilemeyeceği konusu çokça tartışılmakla birlikte, bu konuda köktenci bir girişim yaşama geçirilmemiştir. Özleştirme evrelerinde, gündelik dilin sözcüklerini yenileriyle değiştirmeye ağırlık verilmiş ve terimler alanında küçük çaplı, dar kapsamlı öneriler sunulmuştur. Herhalde, Batı dillerinden gelen sözcüklere, Arapça ve Farsça öğelere kıyasla daha iyi davranıldığı için ve terimler de çoğunlukla Batı kaynaklı olduğundan, çağcıllaştırmanın bu dillerden sözcüklerle yaşanması, hoşnutsuzluk yaratmamıştır. Türkçe kaynaklardan yeni söz üretimi, ağırlıklı olarak, dilde işlevi olan eski bir öğeye karşılık bulmak üzere yapılmıştır. Diliçi bir öğeyi atıp yerine yenisini koymak bir "genişleme" sayılmasa gerektir. Özleştirmeciliğin ardından Güneş-Dil Kuramı evresine girildiği ve artık her dil Türkçe köklere dayandırıldığı için, sahte bir soykütüğü çıkarıldığı sürece Batı'dan gelen terimlere itiraz edilmemiştir. Sözgelimi *elektrik* sözcüğü, "yaltırık" gibi *yapıntı* bir sözcükle Türkçeye bağlanmış, böylelikle önce terim, sonra da genel dilin bir öğesi olarak varlığını sürdürmüştür. Öne sürdüğümüz bu görüşleri, ilerleyen sayfalarda kanıtlamaya çalışacağız.

Peki, dile daha önce girmemiş bir kavram, hangi yollar kullanılarak sözvarlığına katılabilir? Birinci yol ayrımı, yeni kavramın, dilin içinden mi, yoksa dışından mı karşılanacağına karar vermek olacaktır. Bundan ötürü yeni bir kavramın dile girişinde tutulması olası yolları iki kola ayırmaktayız: (1) Yerel (İng. *indigenous*) kaynaklara başvurma ve (2) Ödünçleme.

Önce ***yerel kaynaklar***a bakalım. Yeni bir diliçi öğe oluşturulurken, çeşitli yollar denenebilmektedir. Cooper'ın bölümlendirmesinden yola çıkarak, yerel kaynaklardan yararlanma yollarını şu üç ana başlıkta toparlayabiliriz: (a) Halihazırda

var olan bir sözcüğü kullanma, (b) yeni söz yaratma ve (c) kavram çevirisi yapma.[414] Şimdi bunları daha yakından tanıyalım.

(*a) Halihazırda var olan bir sözcüğü kullanma*: Türkiye'de dil planlaması boyunca eldeki sözvarlığının, şu üç şekilde yeniden değerlendirildiği görülmüştür: *derleme, canlandırma* ve *yeni anlam atama*.

Derleme, halk ağzından sözlerin kayda alınarak belirli bir anlama karşılık gelecek surette standartlaştırılmasıdır. Söz derleme çalışmalarının özleştirme sürecinde yoğunlaştığını belirtmiştik. Toplanan malzemenin çok azı "dergi" ve "kılavuz" evrelerinde, söz ikamesi için önerilmiş; geri kalan geniş birikimin düzenlenerek yayımlanması ise yıllar almıştır. Kurum, "birinci derleme" olarak andığı, 1932'de başlayan söz derleme seferberliğinin verimlerini, 1939'dan sonra başlı başına ele almış ve 1957'ye dek, *Söz Derleme Dergisi* adıyla, toplam altı cilt olarak basmıştır. Bu yayınların eksikliklerini tamamlayıp yanlışlıklarını gidermek amacıyla, kurum eliyle yeni bir söz derleme çalışması da yürütülmüş, böylelikle eldeki söz fişlerine yenileri eklenmiştir. "İkinci derleme" adı verilen bu çalışmalar, 1952-1959 yıllarını kapsayan kesitte, aralıklarla sürdürülmüştür. Kurumun bildirdiğine göre, ikinci derleme döneminde devlet aygıtı görev almamış, yalnızca gönüllülerden söz fişleri toplanmıştır (O yıllarda Demokrat Parti iktidarıyla TDK arasındaki gerilim hesaba katılırsa, işin yürütülmesinde resmî kurumların niçin yer almadığı daha iyi anlaşılacaktır). Her iki derleme döneminde elde edilen fişlerin sayısı, altı yüz bini aşmaktadır. Bunlar, yeniden gözden geçirilerek bir araya getirilmiş ve *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* başlığı altında, on iki ciltlik bir külliyatı oluşturmuştur. Sözlüğün ilk cildi, 1963'te yayımlanabilmiştir.[415]

Türkçenin yerel ağızlarında, sözgelimi tarım gereçleri, hayvancılığa özgü deyişler gibi, kırsal yaşamı betimleyen sözcükler bol bol vardı. Buna karşılık, çağcıl dünyanın düşünsel ve teknik gelişimini yansıtacak soyut sözcükler ya da terimler, doğal olarak

---

[414] Cooper, **a. g. y.** , s.151.

[415] **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C.I (A-B)**, birleştirilmiş tıpkıbasım, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2009, s.v-x; önsöz bilgilerinden özetlenerek aktarıldı.

bulunmamaktaydı. Hem bu yüzden, hem de derleme çalışmalarının kapsamlı bir dökümü, ancak standart Türkçe oturmaya başladıktan sonra yayımlanabildiğinden olacak; yeni kavramları karşılamada bu muazzam hazineden hak ettiği ölçüde yararlanılamamıştır. Örneğin, Kastamonu ve Çankırı'da "müstakil ev" anlamıyla kayda geçirilmiş olan *başlak*, [416] Gaziantep'te "koma halinde yatan hasta" anlamında kullanıldığı yazılan *baştankara*[417] yahut Kars'ta "ceket" için kullanıldığı fişlenen *bencek~béncek*[418] sözcüklerinin genel dile, yeni terimler oluşturmak üzere girememiş olması gibi. Bununla birlikte, yeni anlam atama yoluyla, derleme malzemesinin tek tük de olsa terim ürettiği örnekler vardır (Bkz. *Yeni anlam atama*).

Canlandırma, bir dilin tarihsel dönemlerinden yazılı kaynaklar taranarak artık kullanımda olmayan sözcükleri dile yeniden kazandırma işidir. Dergi ve kılavuz evrelerinde palas pandıras başlatılan canlandırma çalışmalarından sonra, Türkiye'de eski yapıtlardan söz tarama işinin bir sözlük hazırlığına dönüşmesi, 1941'i bulur. 1943-1957 yıllarında dört ciltlik *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* **[*sic*]** yayımlanır. Bu yapıtın geliştirilmesi ve yeni taranan kitaplarla zenginleştirilmesi sonucu, 1963-1972 arasında, bu kez altı ciltlik *Tarama Sözlüğü* oluşturulmuş; daha sonra ekler ve dizin ciltleri de basılmıştır. 1983'te ise, bu sözlüğün veritabanı, sözlerin geçtiği örnek metinler verilmeden, tek cilt olarak, *Yeni Tarama Sözlüğü* adı altında okurlara sunulmuştur.[419] Canlandırma kapsamında, "yüzyıllarca konuşma ve yazı dilinde çok yaygın olarak kullanılıp XIX. yüzyıldan sonra kullanılıştan düşmüş" sözcükler, dile yeniden kazandırılmıştır.[420] Dilçin, eskiden kullanıldığı anlamla diriltilmiş sözcükleri listelerken, bugün terim olarak kullandığımız sözcüklere de yer verir. Konumuzun ilgi alanı içinde kalan bu sözcüklerden örnekler sunalım: *basınç*, *binbaşı*, *bölge*,

---

[416] **a. g. y.** , s.562.
[417] **a. g. y.** , s.566. Sözcüğün başka yörelerde başka kullanımları vardır.
[418] **a. g. y.** , s.626.
[419] **Yeni Tarama Sözlüğü** (düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara, TDK Yayınları, 1983, s.vii'den özetlenerek aktarıldı.
[420] Cem Dilçin, "Cumhuriyet Döneminde Yeniden Canlandırılan Türkçe Sözcükler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı**, AÜ DTCF Yayını, 1974, s.100.

dördül, ergenlik, gündoğusu, kuyruksokumu, nesne, nicelik, nitelik, oran, öykünme, uyluk, yeniay...[421]

Türkçenin yerel ağızlarından ve tarihsel metinlerinden sözler devşirme çalışmaları, özleştirme evrelerinde Arapça ve Farsça öğelere karşılık bulmak amacıyla, yol yordam gözetilmeksizin başlatılmasına karşın, sonraki on yıllarda daha bilimsel bir çığırda ilerletilmiştir. Derleme ve tarama sözlükleri, kurumun büyük özverisiyle hazırlanmış, eşsiz yapıtlar olmakla birlikte, çağcıllaştırma bağlamında yeterince işlevsel olamadıkları üzüntüyle gözlenmiştir.

Yeni anlam atama, el altında bulunan bir öğeyi, ikinci bir anlama karşılık gelecek şekilde kullanmaktır. Gündelik dilden sözcüklerin terimsel yananlamlar kazandırılarak çağcıllaştırmaya hizmet etmesi, pek çok dilde rastlanan bir durumdur. Bir ev döşeme gereci olan "perde"nin, sahne sanatlarında "bir yapıtın bölümleri" (örneğin "iki perdelik opera") anlamıyla yer bulması ya da "pınarın çıkış yeri, su gözü" anlamındaki "kaynak" sözcüğünün soyutlaşarak "bir araştırmada veri toplanan yapıt, belge, kişi vb." olarak kullanılması gibi. Yeni anlam atama, yalnızca standart dildeki sözcükleri değil, derleme ve tarama çalışmalarıyla kayda geçirilen kimi sözcükleri de kapsamaktadır. Yerel ağızlardan devşirilen ve bugün terimsel anlam kazanan sözcüklere örnekler verelim: Isparta, Kütahya, Eskişehir, Sivas, Denizli ve daha birkaç şehirde "deste, demet, tutam" anlamıyla bilinen *bağlam*[422] (bugün İng. *context* karşılığı), çeşitli yörelerde "iğdiş edilmiş teke"den "balta ile yarılamayan budaklı ağaç"a bambaşka tanımları olan *burgaç*[423] (bugün *anafor* karşılığı) ve ülkenin değişik yerlerinde "tutam, bir avuç dolusu", "demet" ya da "çevre" anlamına gelen *kavram*[424] (bugün *konsept* ve *nosyon* karşılığı) gibi sözcükler, yerel anlamlarıyla değil, yeni anlamlar atanarak standartlaştırılmıştır. Benzer biçimde, canlandırma yoluyla elde edilen söz verimlerinden küçük bir bölüğü, bugün terimsel yananlam kazandırılmış olarak dilde yer almaktadır: *alan* (eski anlamı, "açıklık yer,

---

[421] Dilçin, **a. g. m.** , s.100-101.
[422] **Türkiye'de Halk...** , s.481.
[423] **a. g. y.** , s.796.
[424] **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C.IV (I-N)**, birleştirilmiş tıpkıbasım, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2009, s.2691.

meydan"), *aydın* (eski anlamı, "aydınlık"), *gölet* (eski anlamı "akarsuyun biriktiği yer"), *gezegen* (eski anlamı "çok ve sürekli gezen"), *ödül* (eski anlamı, "rakibini yenen pehlivana verilen para, koç, vb.")...[425]

(b) Yeni söz yaratma: Bir dilde o güne dek var olmamış bir sözcük oluşturmak, yeni terimlerin dile girişinde sıklıkla başvurulan bir yoldur. Eldeki kaynaklar kavramı karşılayamadığında bu yola başvurulur. Başlıca iki yordamı vardır: *türetme* ve *bileştirme*.

Türetme, Türkiye'deki dil planlamasında en fazla öne çıkan yordam olagelmiştir. Türkçe kök ve gövdelere ekler getirilerek yeni sözcükler türetme işi, özleştirme evrelerinde geniş çaplı olarak uygulanmıştır (Bkz. *Dördüncü Adım*). Güneş-Dil Kuramının ortaya atılışından sonra sözcük türetimi durma noktasına gelmiş; yeni terim önerilerinin dile girmeye başladığı 1940'lı yıllarda yeniden şiddetlenmiş ve 1960'lardan sonra TDK ve ilgili alanların uzmanları eliyle çağcıllaştırmada kullanıldığı görülmüştür. Sözcük türetimiyle elde edilen terimlerden örnekler: finansman için *akçalama*, albino için *akşın,* kamuflaj için *alalama,* transandantal için *aşkın,* sabotaj için *baltalama,* kognitif için *bilişsel,* solüsyon için *çözelti,* komünikasyon için *iletişim,* fonksiyonel için *işlevsel,* fiktif için *kurmaca,* objektif için *nesnel*, pozitivizm için *olguculuk,* orijinal için *özgün,* anket için *sormaca,* homojen için *türdeş,* adaptasyon için *uyarlama,* fizibilite için *uygulanabilirlik,* katabolizma için *yadımlama,* kampus için *yerleşke*...

Bileştirme, iki ya da daha çok bağımsız öğeyi bir araya getirerek yeni bir anlamı karşılama işidir. Türkçe bu yordamla pek çok terim kazanmıştır. Örneğin panel için *açıkoturum*, lökosit için *akyuvar,* enfrastrüktür için *altyapı,* morfoloji için *biçimbilim,* gramer için *dilbilgisi,* delta için *çatalağız,* polifoni için *çokseslilik,* ekspresyonizm için *dışavurumculuk,* konveks için *dışbükey,* sürrealizm için *gerçeküstücülük,* meteor için *göktaşı,* illüzyon için *gözbağı,* ofis için *işyeri,* projeksiyon için *izdüşüm,* otobiyografi için *özyaşamöyküsü*, jenosit için *soykırım,* volkan için *yanardağ,* amfibi için *yüzergezer*...

---

[425] Dilçin, **a. g. m.** , s.102-103.

Yeni sözcük oluşumunu ele alırken, bir de, sıfırdan yaratılmış (Lat. *ex nihilo*) sözcüklere değinmek gerekir. Bilinen herhangi bir köke dayandırılmaksızın, yoktan var edilmiş bu sözcükler de, yeni söz yaratmanın -pek onay verilmeyen- yollarındandır.[426] Türkçede böyle bir yol izlenmemekle birlikte, birazdan üzerinde duracağımız gibi, şu ya da bu dildeki karşılığı andıran, *hayalet* sözcükler yaratılmış; ancak bunlar için kökenbilgisi düzenlenmesi de ihmal edilmemiştir. Sözcükler, yerini almak üzere tasarlandıkları sözcüklere epeyce benziyor olsa da, kendi içlerinde bir kök-ek bağıntısı taşımaktadır. Bu da bizi, onlar için "ex nihilo" terimini kullanmaktan alıkoymaktadır. İstisna oluşturan iki örnek belirleyebildim: *simge* ve *serüven*. Simge sözcüğünün "sim"inin, Türkçede ("gümüş" anlamındaki Farsça *sim* dışında) hiç yer almamış olduğunu kabul eden Aksan, sözcük için "*symbole* sözcüğünün örneksendiğini de akla getiren" ifadesini kullanmaktadır.[427] Başka bir deyişle, *simge*nin "sim"i, *sembol* sözcüğünün ilk hecesini andıracak şekilde, sıfırdan "uydurulmuştur". İkinci örnek de, Farsça "ser" (=baş) sözcüğüyle benzerliği dışında, hiçbir çözümleme yapamadığımız bir öğedir. Kök-ek bileşimi hakkında hiçbir açıklama bulun(a)mayan *serüven*, özleştirme evrelerinde, Arapça "macera" karşılığı olarak önerilmiştir.[428]

Yeni sözcük yaratma yollarından, ağırlıklı olarak, yeniden sözcükleştirme bağlamında yararlanılmış olduğunu belirtmek gerekir. Özleştirmeciler, mesailerini en çok, dilde yerleşik Arapça ve Farsça öğeleri "atmaya" harcamışlardır. Çağcıllaştırma, yani dile henüz girmiş, yahut hiç girmemiş yeni kavramları karşılama işinde ya çok geç kalınmış, ya da terimleri kullanacak hedef kitlenin ilgisizliği ve zaten yabancı dilde öğrenim görmesi nedeniyle, önerilerin çoğunluğu yerleşememiştir. Terimler için türetme ve bileştirme yollarının kullanılmasında, önerilecek sözcüğü hiçbir Arapça-Farsça öğeye yer vermeden oluşturma ısrarı da bir tıkaç olmuştur. Örneğin, "maddecilik" olarak kolayca karşılanabilecek sözcük, bu ısrar yüzünden, *özdekçilik*

---

[426] Estonya örneğinde bu yolla elliyi aşkın sözcük dolaşıma sokulmuştur (bkz. Fishman, **a. g. y.** , s.48-50).

[427] Doğan Aksan, **Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu**, Ankara, TDK Yayınları, 1976, s.48-49.

[428] Serüven sözcüğünün çözülemez yapısına dikkatimi çeken kişi olduğu için, internet sitesi "Ekşi Sözlük"ün "acemkasiyan" takma adlı yazarına, gıyabında da olsa, teşekkür etmek isterim. İlgili yazı daha sonra silindiği için, çevrimiçi bağlantı adresi veremiyorum.

olarak dile aktarılmak istenmiştir. Arapça “madde” için önerilen *özdek,* genel yaygınlığa erişemediğinden, ipi Fransızca *materyalizm* göğüslemiştir. Ya da Türkçeye *betikbilim* olarak çevrilmesi önerilen *filoloji, betik* sözcüğünün halk nezdinde anlaşılmaz oluşundan ötürü, yerinden oynatılmaz şekilde kalıcılaşmıştır. Bu etkenlere bir de, özleştirme ve ardından gelen bildikleştirme girişimlerinin, durmuş oturmuş, standart bir sözvarlığı oluşmasını engelleyici özelliğini eklemeliyiz. Hangi sözcüklerin benimsenip hangilerinin kabul görmeyeceği belli değilken, eldeki öğelerden, kesin tanımlı terimler türetmek de doğal olarak güçleşmiştir.

(c) Kavram çevirisi yapma: Bu yordam, kavramın tanımlandığı dildeki oluşma şeklini taklit etmeye dayanır. Yeni sözcük, karşılanmak istenen yabancı öğenin kökü ve -varsa- eki bire bir örneksenerek meydana getirilir. Kavram çevirisi; *ödünçleme çevirisi* (İng. *loan translation*) ya da *öyküntü*[429] (Fr. *calque*) olarak da anılmaktadır. Yeni anlam atamaktan farkı, bu anlamın, diliçi bir gelişmeyle ortaya çıkmayıp karşılık önerilen sözcükten aynen çevrilmiş olmasıdır. Sözgelimi, bir bilgisayar terimi olan *mouse* (İng. “fare”) sözcüğü, terimin yabancı dildeki yananlamı örneksenerek *fare* ile karşılanmıştır. *Kültür* (<Lat. *cultura* “ekip biçmek, tarla sürmek”) karşılığı önerilen *ekin* sözcüğü de, kavramın “kaynak dil”deki gelişim öyküsünün izlenmesi yoluyla elde edilmiştir. Dilçin, Türkçede kavram çevirisiyle elde edilmiş öğeleri örnekliyor: “Önce İng. *submarine*'den Ar. *tahte'l-bahir,* sonra Türkçe *denizaltı*; *demiryolu*<Fr. *chemin de fer*'den, *kapak kızı*<İng. *cover girl*'den, *beygir gücü*<İng. *horse power*'dan, *mutlu son*<İng. *happy end, havalimanı*<İng. *airport*'tan çevirme.”[430]

Geldik ***ödünçleme***ye. Bu yolla kavram, başka bir dilden sözcük alıntılanarak dile mal edilir. Ödünçleme yoluna başvurulduğunda, birtakım sessel seçimler dışında, sözcük olduğu gibi alınır ve benimsenir. Elbette bu sessel seçimlerin, etkileşimin yoğunlaştığı dile dayalı olması şaşırtıcı değildir. Türkçeye giren yabancı sözcüklerin, Türkiye entelijansiyasının Fransızcadan çokça etkilenmesi sonucunda, Fransızca

---

[429] Vardar, **Açıklamalı Dilbilim...** , s.156.

[430] Cem Dilçin, “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1980-81**, Ankara, TDK Yayınları, 1983, s.28.

okunuşa yakın şekilde standartlaştığı görülmektedir: *reaksiyon, televizyon, enternasyonal* gibi. Bununla birlikte son dönemlerde, etkilenme bakımından İngilizcenin ön plana çıkması, görece tutarlı yürüyen bu sessel standartlarda ikilik yaratmaya başlamıştır: Örneğin günümüzde, "action" sözcüğünün hem Fransızca ("aksiyon") hem İngilizce okunuşla ("ekşın") kullanıldığına rastlanmaktadır.

Yeni kavramların dile giriş yollarına ilişkin temel bilgileri böylece aktardıktan sonra, Kemalist dönemde çağcıllaştırma adımının hangi doğrultuda yürütüldüğünü belirtecek anahattımızı tasarlamaya başlayabiliriz. Fishman, dil planlamalarındaki genel yaklaşımları irdelerken iki kutup noktası belirliyor: *Batılılaştırma* ve *biricikleştirme*. Şimdi bu terimleri daha yakından tanıyalım.

Batılılaştırma (İng. *Westernization*), bir dilin, Avrupa dillerinin yaygın normlarını edinmesi, sözvarlığının bu dillere benzer ya da uyarlı duruma getirilmesidir. Burada duralım: Batılılaştırma deyince, yalnızca Batı kaynaklı söz ödünçlemesini değil, diliçi öğelerin kullanımında Batı dillerinin örneksenmesini de kastediyoruz. Sözgelimi İngilizce "I'm afraid" sözünü "korkarım"; "I'm sorry" sözünü "üzgünüm" şeklinde çevirmek gibi. Ya da *önek* (İng. *prefix*) barındırmayan bir dile önek yerleştirmek gibi.

Biricikleştirme (İng. *uniqueness*[431]) ise, bir dildeki bütün öğeleri, o dilin özkaynaklarıyla oluşturma eğilimidir. Özleştirmeden farkı, dile henüz yerleşmemiş, yeni girecek öğeleri de kapsamasıdır. Fishman, bu bağlamda, biricikleştirmeyi, özleştirmenin daha yoğun ve daha köktenci hali olarak tanımlamaktadır.[432] Özleştirme, hedef alınan bir ya da birkaç dilin sözcüklerine yönelik ikame eğilimi iken, biricikleştirme, dili öteki dillerden yalıtarak yabancı etkilere karşı tepeden tırnağa korumaktır. Örneğin Fransızca; hem gündelik dilde, hem de terimlerde, biricikleştirmenin en etkin biçimde uygulandığı dillerdendir. Fransızcaya yeni girecek kavramların, Fransızca kaynaklı olması için devlet katında çaba

---

[431] Fishman'ın ortaya attığı bu terimi Türkçeye çevirirken, bir ad olarak "biriciklik" sözcüğünün, terimin gerektirdiği eylemselliği yakalayamayacağını düşündüğüm için, "biricikleştirme" tabirini kullandım.
[432] Fishman, **a. g. y.** , s.41.

gösterilmektedir.[433] Bu anlamda Fransızcanın, pek “konuksever” bir dil olduğu söylenemez.

Peki Türkiye örneği, bu iki karşıt ucun hangisine yakın durmaktadır? Varsayımımız şu: Kemalist dönem dil planlamasında, Arapça ve Farsça öğeler için özleştirme öngörülürken, çağcıllaştırma söz konusu olduğunda, Avrupa kaynaklı öğelerin dile yerleşmesine göz yumulmuş ya da engel olunmamıştır. Batılılaştırma iki şekilde gerçekleşmiştir: (1) Öğeleri, çeşitli gerekçelerle (Türkçeyi bir Hint-Avrupa dili olarak göstermekle, Güneş-Dil Kuramından hareketle ya da yalnızca, Batı’yla bütünleşme ereğiyle) olduğu gibi alıntılamak ve (2) Bu öğelere sessel ve biçimsel olarak çok benzeyen eşlenikler yaratmak. Sayılan sebeplerden ötürü, çağcıllaştırma adımında anahattın görünümü şöyle olacaktır:

Anahat – V: Batılılaştırma – Biricikleştirme (Batılılaştırma Yönüne)

Anahatta geçen kavramları yerli yerine oturtabilmek için, öncelikle özleştirme evrelerinde Batı’dan gelen sözcüklere nasıl yaklaşıldığını dikkatle izlemek gerekecektir. Biz de öyle yapalım ve yeniden sözcükleştirmenin sürdüğü dönemde, karar vericilerin çağcıllaştırmaya yönelik tutumlarının nasıl biçimlendiğine bakalım.

a. Frenk vokabüleri, Şark kelimatı

Milliyetçi öğeler içeren geç modernleşme hareketlerinin pek çoğunda, dil planlama süreçlerinin yoğun bir bağımsızlık vurgusu ile atbaşı gittiği gözlenir.[434] Türkiye’de de durum, bundan farklı gelişmemiştir. Dil devriminin daha en başından, dil bağımsızlığı ile ulusal bağımsızlık arasında doğrudan ilişki kurulmuş ve bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından, devrimin temel itkisi olarak bu bağıntının altı özenle çizilmiştir; aşağıdaki örnekte olduğu gibi.

---

[433] Bu çabalardan örnekler için bkz. Eroğul, **a. g. m.** , s.126-132.
[434] Fishman, **a. g. y.** , s.108.

Türkçü hareketin özgün isimlerinden Sadri Maksudi'nin (Arsal), 1930 yılında yayımlanan *Türk Dili İçin* adlı yapıtının ilk sayfasına, cumhurbaşkanının şu sözleri basılmıştır: "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."[435] Türkiye'de Türkçe üzerine yazılıp yayımlanmış pek çok makale, deneme, fıkra ve bildiride karşımıza çıkması neredeyse kaçınılmaz olan bu özdeyişi, içerdiği göndergelerin farklı, hatta karşıt oluşu bakımından, üzerinde durmaya değer görüyorum. Cümleyi iki ana yargıya ayırarak yorumlamaya çalışalım. Birinci yargı: Türk milleti bağımsızlığını, kendisini tutsak eden/etmek isteyen yabancı kuvvetlerle savaşarak elde etmiştir. İkinci yargı: Türk milleti, dilinin bağımsızlığını da, onu tutsak eden yabancı dillerle savaşarak elde edebilecektir. İkinci yargının gerçekleşmesi için, Türk milletinin tıpkı ilkindeki gibi davranması gerektiği seziliyor. Peki, kastedilen "yabancı"lar, iki durumda da aynı mıdır? "Millî mücadele" döneminde doğrudan doğruya Yunanistan kuvvetleri ve dolaylı olarak da İngiltere'nin dış politikasıyla çarpışan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, bu sözü Yunanca ya da İngilizce için sarf etmediği açıktır.[436] Bilindiği kadarıyla Anadolu Türkleri, Arap ya da Acem egemenliği/mandası altına da girmediğine göre,[437] bu sözün öncülü (savaşılan kuvvetler) ve önermesi (savaşılacak diller) arasında bir özne ortaklığı kurulamayacağını öne sürebiliriz.

Fishman, özleştirmecilik kavramını, güçlü dış/yabancı odak(lar) karşısında yerel ölçekli bir yurtseverlik ya da direniş olgusuyla ve dil de dâhil, insan emeğinin bütün alanlarında kendi kültürünü sayma ve yüceltme duygusunun gelişimiyle tanımlamaktadır.[438] Biraz açımlamak gerekirse, siyasî erk, yerel kültürü, varsayılan dış tehdit karşısında bir direnç öğesi olarak yeniden kurgular ve fiilî işgal gibi bir "kültürel işgal" korkusu yaratarak halk yaşayışından -doğal olarak dilinden de- "yabancı" bulduğu her bileşeni ayıklama yoluna gider. Türkiye örneğinde ilginç

---

[435] Bu özdeyiş, kitaba özgün elyazılı biçimiyle eklenmiş olan, 2 Eylül 1930 tarihli ve Gazi M. Kemal imzalı sunuş/değerlendirme yazısının son cümlesidir. Sayfanın büyütülmüş bir kopyası, Türk Dil Kurumunun Ankara-Kavaklıdere'deki ana binasının ön cephesine işlenmiştir.

[436] O dönemde Türkçeye geçmiş İngilizce sözcük sayısı, "devede kulak" bile denemeyecek kadar azdı. İngilizcenin etkisini artırışı, İkinci Dünya Savaşından sonra gözlenecektir (bkz. Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, birleştirilmiş 3 baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2003, C.3, s.47).

[437] Arap-Türk ilişkilerinde tam tersi bir durum, yüzyıllarca geçerli olmuştur.

[438] Fishman, **a. g. y.** , s.43.

olan, bağımsızlık savaşında karşısında direnilen güç Batılı iken, "kültürel savaş"ın aksi istikametteki bir cephede sürdürülmesidir. Dahası, insan emeğinin diğer alanlarında da (eğitim, hukuk, müzik, giyim-kuşam, mimari, toplumsal yaşam) bütünüyle özgün, yüzde yüz yerli bir kültür arayışı ve inşasından ziyade, Batılı ölçütlerin[439] uyarlanması uygun bulunmuştur. Bu durum, Doğu'dan kopuş ve Batı medeniyetini benimseme ile açıklanabilir. Özleştirmeciler için de ancak, bütünleşilmek istenen Batı'ya değil, uzaklaşılmak istenen Doğu'ya ait sözcükler "tehdit" oluşturacak; sonunda da "Frenk vokabüleri", "Şark kelimatı" karşısında galip gelecektir.

Doğaldır ki, özleştirme hedefine ivedilikle varılabilmesi için, "düşman" bellenecek yabancı sözcüklerin tanınıp ayrıştırılabilmesi şarttır. Fishman'ın ifadesiyle bu öğeler, "salt eğitimli seçkinler için değil, anadili konuşucularının geniş kesimleri için de elle tutulur derecede aşikâr ve hemencecik fark edilir kılınmalı"dır; "ifşa edilip karşısında siper alınması gereken "yabancı sözcükler" için çıkılan ava sıradan halk da katılabilsin diye."[440] Peki avlanacak sözcükler arasında Batılı öğeler var mıdır? Yoksa "yabancı" damgası, yalnızca Doğulu sözcüklerin boynuna mı vurulacaktır?

1935'in haziran ayında TBMM (nam-ı diğer *Kamutay*) gündemine gelen ve kabul edilen bir yasayla kullanımı karara bağlanan kimi sözcükleri, devlet aygıtının Batı kaynaklı girişlere yaklaşımını yansıtması bakımından, buraya alıntılamakta yarar görüyorum. Kültür Bakanlığının[441] iç örgütlenişine ilişkin yasada geçen makam adlarından birkaç örnek: *İspekterlik Kurulu*, *Ar Genel Direktörlüğü*, *Özelbüro Direktörlüğü*, *Arşiv Direktörlüğü* vb.[442] *Ulus* gazetesinin 1935 yılı yayınlarından, pek çok devlet kurum ve dairesinin, *müdiriyet/müdüriyet/müdürlük* yerine *direktörlük* sözcüğünü kullanmaya başladığı anlaşılıyor.[443]

---

439 Kemalist ideoloji için bu ölçütler, "muasır medeniyetler seviyesi" anlamına gelir.

440 Fishman, **a. g. y.** , s.25-26.

441 Ad benzerliğine aldanmamak gerekir. Maarif Vekâleti, 1941'e dek bu adı taşımıştır.

442 Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 10.06.1935, C.4, s.6.

443 *Meteoroloji Enstitüsü Direktörlüğü*, *İzmir Vakıflar Direktörlüğü*, *Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği Direktörlüğü*, *Ankara Baytar Direktörlüğü* gibi.

Buna yakın tarihlerde yayımlanan *Cep Kılavuzu*nda, Arapça ve Farsça öğeleri karşılamak için, Türkçe bir önerinin yanı sıra, Batı dillerinden bir karşılık da önerilmekteydi. Yineliyorum: Doğu'nun sözcükleri, Batı'nın sözcükleri kullanılarak "özleştirilmekteydi". Bu çok çarpıcı tutumu yansıtan örnekler: "amelî" için *işlevsel* ve *pratik*, "cemiyet" için *birleşit* ve *sosyete*, "cerrah" için *yaraman* ve *operatör*, "hanedan" için *ocak* ve *dinasti*; "hurşid" ve "âfitab" için güneş ve *soley*, "imalathane" için *işlik* ve *atelye*, "müsbet" için *irgen* ve *pozitif*, "takvim" için *çağbeti* ve *almanak*, "zabıta" içinse *yasavul* ve *polis*, bir arada öneriliyordu (altı çizili sözcükler Fransızcadır). Yalnız bu kadar da değil: Kılavuzda planlayıcıların, hiçbir yeni öneride bulunmadan, dosdoğru Fransızca öğelerin kullanılmasını salık verdikleri de oluyordu: "fırka" karşılığı *parti*, "ilahiyat" karşılığı *teoloji*, "ilm-i nücum" karşılığı *astroloji*, "itibar" karşılığı *kredi*, "maliye" karşılığı *finans*, "murakabe" karşılığı *kontrol*, "müşir" karşılığı *mareşal*, "sermaye" karşılığı *kapital*, "teşrifat" karşılığı *protokol* gibi.[444] Batı kaynaklı sözcükler; özleştirilmek bir yana, tavsiye edilmekte ve özendirilmekte idi.

Cumhurbaşkanının, 1935'te, özleştirmeden bildikleştirmeye geçilmesine az kala yaptığı TBMM konuşmasında, o güne dek Doğu'nun sözcükleriyle karşılanan kavramlar için, Batı dillerinden öğeleri yeğlediği görülmektedir: asrî yerine *modern*, cemiyet yerine *sosyete*, iktisadî yerine *ekonomik*, makul/akılcı yerine *rasyonel*, mefkûrevî yerine *ideal*, müfettişlik yerine *ispektörlük*, sanayi yerine *endüstri*, umde yerine *prensip*.[445]

Güneş-Dil Kuramının ardından bildikleştirme, yani halkın yaygın olarak kullandığı sözlere -Türkçe kimliği vererek- dokunmama evresinde, zaten her dil Türkçeye dayandırıldığı için, Batı'dan gelen sözcükler hepten kurtulmuş olur. Sadoğlu, Güneş-Dil Kuramı sayesinde, Batı kaynaklı terimlerin Türkçedeki konumunun güvence altına alındığı kanısındadır.[446]

---

[444] Örnekler için bkz. Öztürk, **Dil Devrimi...** , s.563-564.
[445] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1935, C.6, s.2-3.
[446] Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk...** , s.254.

Fransızca ödünçlemelerin, öteki dillerden alınanlara yeğ tutulduğu konusunda Fishman da benzer görüştedir.[447] Yazar duruma gerekçe olarak, Güneş-Dil Kuramına göre Fransızcanın zaten Türkçeden türediğinin benimsenmiş olmasını gösteriyor. Bu yargıyı iki sebepten yerinde bulamıyorum: Birincisi, Doğu kökenli sözcükler dışlanırken Batı kaynaklıların hoşgörülmesi, Güneş-Dil'e "sığınılan" dönemden daha önce başlamış bir eğilimdir. Birinci kurultaydan bu yana, Türkçeyi bir Hint-Avrupa dili olarak göstermek, bunun için Türkçeden -ses benzerliğine dayalı- "örnekler" yakalayabilmek arzusuyla yanıp tutuşan araştırmacılar vardır. İkincisi de, Güneş-Dil Kuramı, yalnızca Avrupa dillerinin değil, tüm dillerin Türkçeden türediğini öne sürdüğüne göre (N. H. Onat'ın, Arapçanın Türkçe öğelerle kurulduğu hakkındaki bir ömürlük ısrarını ve Güneş-Dil'e dayalı çözümlemelerini anımsayalım), aynı mantıkla Arapça ve Farsça ödünçlemelerin de -hiç olmazsa yaşamsal önemde olanlarının- korunması gerekirdi ki, esasen yapılmak istenen (ve yapılan) budur. Gündelik konuşmadan çıkarılması iletişim bunalımına yol açacak Arapça ve Farsça sözcükler, Güneş-Dil'in "Hızır gibi yetişmesi" sonucu (başka deyişle, özünde Türkçe oldukları "kanıtlanarak") *tasfiye* dışı kalabilmiştir. Yani yazarın sunduğu gerekçenin aksine Güneş-Dil, tasfiyenin dayanağı değil, telafisiydi.[448]

b. Hayalet sözcükler, yadırganan denemeler

Batılılaştırma, yalnızca sözcük ödünçleme yoluyla olmadı. Türkçeden üretildiği ileri sürülmesine karşın, farklı bağdaştırmalara kapı açan, ilginç öğelere de rastlanmaktaydı. Önerilen sözcüklerden bir bölüğü, Avrupalı kardeşlerini öyle andırıyordu ki, onlara "hayalet sözcük" adını vermekten geri duramadım. Şimdi, "hık demiş, Batı kaynaklı sözcüklerin burnundan düşmüş" bu öğelere kısaca göz gezdirelim.

[447] Fishman, **a. g. y.** , s.31.

[448] Fishman'ın, baştansavma yorumuna ek olarak, kuramın adını da, "büyük güneş kuramı" (İng. *"great sun theory"*) olarak yanlış alıntıladığı/anımsadığı görülüyor (Fishman, **a. g. y.** , s.31).

Yine *Cep Kılavuzu*na dönüyoruz. Karşımıza çıkan birkaç örnek şöyle: "emare" ve "remiz" karşılığı önerilen *imge* (krş. Fr. *image*), "istatistik" için önerilen *sayıstık,* "lehçe" için önerilen diyelek (krş. *diyalekt*), "medenî" için önerilen *soysal* (krş. *sosyal*), "nahiye" için önerilen *kamun* (krş. Fr. *commune*), "okyanus" için önerilen *okan*, "organ" için önerilen *örgen*. Ve en şahanesi, onaylama sözcüğü olarak *okay*![449]

Çağaptay, özleştirme evrelerinin hayalet sözcüklerini şöyle açımlıyor: "Aslında TDAK'nın türettiği yeni kelimelerin bir kısmı, şüphe uyandıracak biçimde, Avrupa dillerindeki, özellikle de Fransızcadaki kelimelere benziyordu (…) TDAK, bu kelimelerin Avrupa dillerinden ödünç alınmış sözcüklere benzemekle birlikte saf Türkçe olduklarını savunuyordu."[450]

Aksan, oluşturuluş bakımından tartışma yaratan sözcüklerden bir kısmını değerlendirdiği yapıtında, çeşitli ses benzerliklerini kabul etmesine karşın, bunların pek çoğunun kök ve ek bakımından Türkçe olduğunu dile getirmektedir. Sözgelimi, Türk Tarih Kurumunun 1937'de çıkmaya başlayan yayın organının adı olan *Belleten* için, "Bu sözcük, dilimize Fransızcadan giren *bülten*'in (Fr. *bulletin*) etkisiyle, daha doğrusu onu Türkçeleştirme amacıyla türetilmiştir" der; fakat *belle->bellet->belleten* çözümlemesini vererek sözcüğün yanlış sayılamayacağını da belirtir.[451] Fransızca *école* sözcüğünü andıran *okul*, Aksan'ın nazarında kurallı bir türetmedir: *oku-l*.[452] *Genel* de, "Batı dillerindeki *général, general* sözcüklerinden bağımsız olarak türetilmiştir."[453]

---

[449] Bkz. **Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1935. Hayalet sözcükler Batılı öğeleri andıran örneklerle sınırlı değildir. Sözgelimi "hâkim" için *hükümen*, "hüzün" için *üzün*, "ima" için *imay*, "irade" için *irde*, "isnat" için *üsnet*, "leş" için *öleş*, "loğusa" için *doğusa*, "rükn" karşılığı *örkün*, "sanem" karşılığı *sınam*, "seyyid" karşılığı *sayıt,* "telaffuz etmek" için *lafzamak*, "ümmet" için *ömet*, "vatan" için *otan*...

[450] Çağaptay, **a. g. m.** , s.255.

[451] Aksan, **Tartışılan Sözcükler...** , s.25. Lewis, sözcükteki Güneş-Dil etkisini vurgularken (G. Lewis, **a. g. y.** , s.84), Banguoğlu "Bulletin = belleten ise ayıptır" demektedir (Bkz. Tahsin Banguoğlu**, Türkçenin Grameri**, 7. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2004, s.235).

[452] Aksan, **a. g. y.** , s.39.

[453] **a. g. y.** , s.32. Ömrünün son yıllarında bizzat tanışma onuruna ermekten mutluluk duyduğum Aksan, Türkoloji ve dilbilim alanlarında sayısız yapıt vermiş; öncü ve olağanüstü birikimli bir

1935'te kabul edilen CHP Tüzüğünde, *Yenikonuş*u çağrıştıran bileşik sözcükler bulunmaktaydı: *genbaşkur*, *genyönkurul*, *partikur* ve *yönkurul*.[454] Oluşturulurken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (buradan sonra *SSCB*) sıkça üretilen, "politbüro" gibi *kırpık sözcük*lerden esinlenilip esinlenilmediği meçhul olan ve sırasıyla "genel başkanlık divanı", "genel yönetim kurulu", "parti divanı" ve "yönetim kurulu" anlamlarına gelen bu sözcükler hakkında fazla ısrarcı olunmadı.

"Dün Kamutay'da ve radyoda birçok hatipler Denizbank'ın öz Türkçeliğini izah ettiler."[455] 28 İlkkânun (Aralık[456]) 1937 tarihli *Ulus*'un birinci sayfasında yer alan bu haber, pek alışılmadık bir bileşik sözcük biçiminin, kuruluş adı olarak önerilmesi üzerine yaşanan tartışmayı aktarıyor. Muarızlar, "Deniz Bankası" şeklinde oluşturulması gereken kuruluş adının, olağan kural çiğnenerek bu şekle sokulmasının, Batılı şirket adlarına öykünme sonucu olduğunu öne sürerken, karşı taraf -aralarında bizzat Atatürk de vardır- Türkçede bu yapıda kurulmuş özel adlardan (*Top Kapısı>Topkapı, Eren Köyü>Erenköy* gibi) örneklerle bu yeni sözcüğü savunuyordu.[457] Sonuç olarak Denizbank adı benimsendi ve bu sözcük biçimi, sonradan kurulacak bankalarca da örneksenerek yaygınlaştı. Zaten sözcükteki asıl sorun, sonunda iyelik eki bulundurmaması değil, "banka" (<İt. *banca*) biçimiyle kullanılan sözcüğün yeniden ithaline, yani çifte-alıntılamaya[458] (İng. *double borrowing*) yol açmasıydı. Üstelik Türkçede, "park-bahçe oturağı" anlamına gelen bir "bank" (<Fr. *banc*) daha varken.

Hayaletler, yalnız sözcüksel düzeyde değil, biçimbirimsel düzeyde de kendini göstermektedir: *önek* ve *sonek*lerle.

---

bilgindi. Bütün yaşamını adadığı Türkçenin birkaç sözcük daha kazanması için bu yeni öğelere apoloji yazması, onun bilim dünyasına kattıklarının değerini azaltmasa gerek.

[454] **C.H.P. Tüzüğü**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.6.

[455] Aktaran Vecihe Hatiboğlu, **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, 2. baskı, Ankara, TDK Yayınları, s.59.

[456] Hatiboğlu ayraç içi açıklamada yanlışlıkla "kasım" olarak çevirmiş.

[457] Mantık gereği, benzer bir tartışmanın *Sümerbank* (kuruluş tarihi 11 Temmuz 1933) ve *Etibank*'ın (kuruluş tarihi 14 Haziran 1935) yasa görüşmeleri esnasında da yaşanmış olması gerekir; ne var ki tutanaklarda böyle bir bulguya rastlanmıyor.

[458] Bu terim, farklı tarihsel dönemlerde, aynı sözcüğün, başka bir okunuşla -ya da başka bir dildeki haliyle- yeniden alınmasını anlatır (krş. Tür. *acente-ajans*; İng. *croissant-crescent*).

*Cep Kılavuzu*nda *antitez* ve *sentez* için sırasıyla *yantıtöz* ve *somtöz* sözcükleri önerilirken, tıpkı *yantı-* öğesi gibi, karşıtlık/yoksunluk bildiren bir başka önek daha tasarlanmıştı: *yad-*. Buna bağlı olarak *yadbağınç* (bugün "bağımsızlık"), *yadbelginlik* (bugün "bilinmezlik"), *yaddinsellik* (dindışılık), *yadgüven* (bugün "güvensizlik") sözcükleri önerilmişti. Dahası da var: Batı dillerindeki "sur-" öğesi *üs-* ile; "inter-" öğesi de, "arası" sözcüğünden bozma *arsı-* ile karşılanmaktaydı. Bugün, yerine *olağanüstü* sözcüğünü kullandığımız öneri *üsnomal* (*nomal~normal* benzerliğine dikkat), bugün *uluslararası* olarak kullandığımız sözcük de *arsıulusal* şeklindeydi. *Arsıulusal*, yazılı dilde bir süre yaşadı, hattâ *İzmir Fuarı*na bir aralık "Arsıulusal İzmir Fuarı" da denmişti.

O güne dek *kocaman*, *sarman*, *sökmen*, *şişman* gibi sözcüklerde görülen ve tam olarak ne işe yaradığı bilinmeyen sonek, özleştirme döneminde birdenbire diriltilerek bu kez eyleyici adları yapmakta kullanılmaya başladı: *gözetmen*, *öğretmen*, *sayman*, *seçmen*, *uzman*, *yazman*, *yönetmen* gibi. Soyadı Kanunundan sonra, bu ekle türediği anlaşılan yeni sözcükler, soyadı olarak benimsenmiştir: *Başman*, *İşmen*, *Koçman* gibi. Ek hakkında söylenebilecek tek şey, akla *Eichmann*, *Hoffmann*, *Neumann* gibi Alman soyadlarını getirdiğidir. *Uzman* ile *Fachmann* arasında bağ kurmaksa hayal gücünüze kalıyor.[459]

Yeni tasarlanan biçimbirimlerden en çok patırtı koparanı, hiç kuşkusuz, ilişkinlik (nispet) işlevli *+l*, *+al*/*+el* ve *+sal*/*+sel* ekleri oldu. Bu ekler, Türkçenin bir gereksinimini karşılıyordu karşılamasına; ne var ki Batı kaynaklı soneklere fazlaca benziyordu. Sözgelimi Avrupalı *national* ile Türkiyeli *ulusal* sözcüklerinin sonekleri arasında, ne harf, ne de işlev bakımından ayrım vardı. *Evrensel*, *universel* ile içli dışlı görünüyordu. Eski kaynaklarda -tabii eğer ses benzerliği değilse- yalnızca *uysal* ve *kumsal* sözcüklerinde olduğu ileri sürülen ek, bugün Türkçenin ayrılmaz bir

[459] Bkz. G. Lewis, **a. g. y.** , s.128-129.

parçasına dönüşse de, pek çok dilbilgisi yapıtında inatçı bir tutumla görmezden gelinmeye devam ediyor.[460]

Kurumun, bu yıllardaki üretimleri daha sonra şöyle yorumladığı göze çarpmaktadır: “Atatürk Türk dili üzerinde denemeler de yapmış ve onu Avrupa dilleri kalıbına yaklaştırmak istemiştir.”[461]

Türkçenin Batı dillerine yaklaşmasını isteyen başkaları da vardır. Örneğin Fuat Bey (Köseraif) daha birinci kurultayda, Türkçeye öneki yerleştirme gerekliliğinden söz etmektedir: “Frenk dillerindeki prefikslere muadil olabilecek zarfları seçip tasnif ve vazifelerini tayin etmek, artık bize borç oluyor. Bunu yaparsak dilimizin kabiliyeti belki kısa zamanda bu yüzden de mühim surette artmış olacaktır.”[462] Şeref Bey ise Batı dillerine yaklaşma konusunda köktenci bir öneride bulunmuştur: Türkçenin sözdizimini değiştirmek. Güçlük ve karışıklık çıkaracak da olsa, gelecek kuşaklar düşünülerek yapılmalıdır bu.[463] Hüseyin Cahit öneriye şiddetle karşı çıkarak bunu bir “gaflet” olarak yorumlar.[464]

Görüldüğü üzere çağcıllaştırma evresinin genel gidişi, Batılılaştırma yönündedir. Özleştirme, ezici çoğunlukla, Arapça ve Farsça öğeleri hedef tahtasına oturturken, Batı’dan gelen sözcüklere karşılık bulma konusunda, planlamanın ilk yıllarında belirgin bir gönülsüzlük vardır. Bu bakımdan biricikleştirme, başka bir deyişle Türkçeyi dış etkilerden tepeden tırnağa uzak kılma gibi bir amaç gözetilmemiş ve terim dağarcığında Batı etkisi yoğunluk kazanmıştır. Yine de, Kemalist dönemde Türkçe terim önerme yolunda hiçbir şey yapılmadığını savlamak haksızlık olur. Şimdi de bunları, kısa başlıklar halinde görelim.

---

[460] Ekin, bugünkü işleviyle kabul edilmek istenmediği dilbilgisi kitapları hakkında bir değerlendirme için bkz. Yusuf Çotuksöken, “{-sAl-} Eki Üzerine”, **Çağdaş Türk Dili**, 2001, S.166, s.442-444. Bu altbölümde anılan biçimbirimler için ayrıca bkz. Brendemoen, **a. g. m.** , s.468-474.

[461] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.65.

[462] **Birinci Türk...** , s.229.

[463] **a. g. y.** , s.255.

[464] **a. g. y.** , s.277.

Celal Nuri (İleri), 1926'da yayımladığı *Türk İnkılabı* adlı kitabında, Batı'dan gelen terimlere karşılık olarak bireysel önerilerini sunmuştur. Sözgelimi telgraf için *uzakyaz*, fotoğraf için *ışıkyaz*, fonograf için *sesyaz*, teleskop için *uzakgör*, mikroskop için *ufakgör*, sismometre için *sarsölçü*, asansör için *çıkaç*, psikoloji için *canbilgi*, biyoloji için *hayatbilgi*, antropoloji için *insanbilgi* gibi.[465] Dikkat çekici olan, yazarın "can", "hayat", "insan" gibi sözcükleri yerli öğe sayarak, "özleştirmeksizin çağcıllaştırma" örneği vermiş olmasıdır. Batı kaynaklı sözcükler için ortaya atılan bu sevimli önerilere kaç kişinin alıcı gözle baktığını kestirmek güç.

İstanbul'da birinci kurultay sürerken, Balıkesir'de de dil üzerine kafa yorulduğu ve *üçkül*, *dörtkül* gibi geometri terimlerinin de aralarında bulunduğu birtakım sözcük önerilerinin derlendiği, *Akşam*'ın haberinden anlaşılıyor.[466]

Cemiyet ise, ikinci kurultaydan hemen önce, çeşitli alanlar için Türkçe terimler önererek bunları *Türk Dili*'nin Ağustos 1934 tarihli yedinci sayısında yayımlamıştır.[467]

Harp Akademisi Kumandanı Fuat Paşa, ikinci kurultayda söz almış; "Askerlik özde ve sözde enerji ister. Enerji ise daha çok Türk dilinde vardır. Türk dili keskin, sert, enerjik bir dildir. Yani tam asker dilidir, emir kumanda dilidir" dedikten sonra, askerî birimlerce bulunan 3500 kadar öz Türkçe terimden birkaçını sıralamıştır: "maksat" yerine *istek* ve *gözdek*, "vazife" yerine *yumuş* ve *yapacak*, "erkân" yerine *dirmen* ve *paşalar*, "harekât" yerine *ılgar* ve *ırganmalar*...[468]

Bu girişimi izleyen dönemde, askerî terimler konusunda yeni bir çalışma yürütülmüştür: "1935 Şubat'ında Genelkurmay Başkanı yeni Türkçe askerî bir terminolojinin hazırlanmasını emretti. Aynı yıl içinde, çoğunlukla Türkçe kökenli

---

465 Aktaran Hamza Zülfikar, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 1991, s.7.

466 "Balıkesirde dil tetkikleri ve ıstılahlar", **Akşam**, 06.10.1932, s.6. Haberde, "Burada yapılan tetkikat daha ziyade ıstılahlar bahsine aittir" ifadesi yer alıyor.

467 Şavkay, **a. g. y.** , s.71.

468 **Türk Dili**, Eylül 1934, S.8, s.83.

olan yeni terimlerin resmî bir listesi *Rütbe ve Birliklerin Öztürkçe Karşılıkları* **[*sic*]** adı altında yayınlandı."[469] Askerlik terimlerini son gözden geçiren ise Atatürk'tür.[470]

Heid'e göre planlayıcılar, üçüncü kurultay sonrasındaki dönemde "esas olarak teknik ve bilimsel terminoloji ile ilgilenmişlerdir." Yazar bunun sebepleri arasında dış siyasette yaşanan ciddi gelişmeleri göstermektedir.[471] Kanımca asıl sebep, Güneş-Dil Kuramıyla birlikte, genel dildeki sözcüklere yönelik özleştirme çalışmalarının durmuş olmasıdır. Terimler konusu ise, özellikle eğitim alanında bir düzen ve tutarlılığa kavuşturulmak istenmiştir. İlk ve ortaöğretim terimleri için hazırlanan ve 1937 öğretim yılı başına yetiştirilen terimler listesi, 1941'de *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu* adıyla yayımlanır.[472]

Üzerinde duracağımız son terim çalışması, 1936 yılının son ve 1937 yılının ilk aylarında, bizzat Atatürk tarafından kaleme alınan ve dil planlaması savunucularınca kendisinin özleştirmeden vazgeçmemiş olduğuna tanık gösterilen *Geometri* adlı yapıt olacak. İlk baskısının kapağında "Geometri öğretenlerle, bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığınca neşredilmiştir" açıklaması bulunan; ancak yazar adı verilmeyen bu kitapta, alana yönelik terim önerileri sunulmaktadır. Daha sonra çeşitli defalar, Atatürk'çe yazıldığı kesin olarak belirtilen kitaptaki önerileri, beş öbekte toplayıp inceleyelim ve bunların gerçekten özleştirmeci sayılıp sayılamayacağının muhasebesini birlikte yapalım. Atatürk bu kitapta;

(1) halihazırda var olan Arapça ve Farsça sözcükleri ya olduğu gibi, ya da sessel oynamalarla kullanmıştır: *çekül* (<Ar. *şakül*), *çember, çeşit, dakka* (<Ar. *dakika*), *dayire* (<Ar. *da'ire*), *derece, hacim, ihtar, kare, kenar, köşe, küp* (Farsça ve Fransızca "küp" arasında anlam ortaklığı kurulmuş), *merkez, misal, nokta, saniye, üs, tarif.*

[469] Heid, **a. g. y.** , s.53.
[470] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.63.
[471] Heid, **a. g. y.** , s.34.
[472] Zülfikar, **a. g. y.** , s.8.

(2) halihazırda var olan bir Türkçe sözcüğe terimsel yananlam atamıştır: *alan, çap, çevre, çizgi, değme, düzgün, doğru, eğik, kiriş, ok, taban, tekerlek, yamuk, yay*.

(3) Batı dillerinden ödünçleme yapmıştır: *aksiyom, geometri, homolog, koni, oput*(?), *paralel, piramit* ("bıramıt"), *poligon, prensip, pürüzma* (<Fr. *prisme*), *silindir, teorem, teori*.

(4) türetme yoluna gitmiştir: *açı, ayrıt, boyut, bulduru, bütey, çarparık* (*çarparığ*?), *dikey, direget, düşey, düşünüğ, düzey, düzgen, imsel, imsiy, katıy, kesek, ortay, ökül* (?), *teğet, tümey, uzay, yanal, yatay, yöndeş, yüre, yüzey*.

(5) bileştirme yoluna gitmiştir: *açıortay, beşgen, çeşitkenar, dışpoligon, dörtgen, eşkenar, içpoligon, içyarıçap, ikizkenar, kareküp, karşıtilgin, köşegen, metre kare, ortakoran, paralelkenar, tersaçı, üçgen, varsayı*.[473]

İlk öbekteki sözcük yeğlemeleri, genel dilin gündelik kullanımına yakınsamaktadır. Bu sözcüklerin dilde korunarak standartlaştırılması, bildikleştirme yanlısı bir tutum olarak görülmelidir. İkinci öbek, halkın bildiği öğelerden terim oluşturma yordamıyla elde edilmiştir; bu da bir çağcıllaştırma örneğidir. Üçüncü öbekte yer alan sözcükler, Batılılaştırma yoluyla çağcıllaştırmaya başvurulduğunu kanıtlamaktadır. Dördüncü öbekte iki farklı durum vardır: Bu öbekteki sözcüklerden bir bölüğü, dilde var olan öğelerin yerine önerilmiştir (özleştirme yoluyla yeniden sözcükleştirme); bir bölüğü ise, Türkçede o güne dek yerleşik bir karşılığı bulunmayan, dile yeni giren kavramları karşılamak üzere türetilmiştir (çağcıllaştırma). Beşinci öbekse, eldeki dil malzemesinin -Doğu, Batı, Türkçe- karma ve serbest bir tutumla katıştırılmasıyla oluşturulmuştur: Batılı *paralel* ile Doğulu *kenar*, Türkçe *iç* ile Batılı *poligon* bileştirmelerinde olduğu gibi.

Kimi terimlerin geliştirilmesinde ve açıklanmasında Güneş-Dil Kuramının payı, su götürmez biçimde büyüktür. Atatürk, örneğin *prizma* ile *pürüz* sözcüklerini birbirine yakıştırmış ve ortaya çıkardığı *pürüzma* terimini şöyle izah etmiştir: "Yuvarlanmasına pürüz olan kenarları vardır; ondan dolayıdır ki, buna silindire göre

---

[473] Örnekler için bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Geometri**, Ankara, 4. baskı, AKDTYK TDK Yayınları, 2000.

pürüzma denmiştir."[474] Aynı durum, *piramit* sözcüğünün, Türkçe *barı(n)mak* eylemiyle ilişkilendirildiği şu örnek için de geçerlidir: "Mısır'da ölüleri barımak için yapılmış olan büyük mezarlar, anlattığımız şekildedirler. Bu mezarlar, ölüleri içlerinde barındırdıkları için 'bıramıt' veyahut 'piramit'tirler."[475] Dahası var: Yeni türetilmiş *boyut* sözcüğü, yerini aldığı Arapça eşleniği olan *buut* sözcüğünü çokça andırmaktadır (*Buut* bugün dolaşımda değilse de, onunla bağ kurmaksızın çoğul biçimini tanıyoruz: *ebat*). Eski Türkçede "geniş, bol" anlamıyla kullanılan *gen* sözcüğünün nasıl olup da *kenar* anlamına geldiği ise, Latincedeki *gonos* sözcüğüne bakılarak anlaşılabilmektedir. *Direget*i "direk"ten getirsek bile *ökül, oput* ve *yüre* için bugünden bakınca söz söylemek kolay değil. Elimdeki veriler bu üçünü açıklamaya yetmedi.

İçinde bunca farklı eğilimi bir arada barındıran bu terim çalışmasını, "özleştirme" işinden vazgeçilmediğinin kanıtı addedebilir miyiz? Kişisel olarak bu soruya olumlu yanıt veremeyeceğimi söylemek isterim. Bu kitap Atatürk'ün, değişik terimler için değişik yollar izlediği, eklektik bir öneriler dağarcığı sunmaktadır. Öğretimde yararlanılması amaçlanan bir kitapta, iyi bilinen, alışıldık öğelerin yer alması doğaldır. Uygun görülen öğeler, akılda kalıcı, kolay bellenebilecek yeni öğelerle değiştirilmiş; dil malzemesi yeterli gelmediğinde ödünçlemeye başvurulmuştur. Böyle bir yapıtı özleştirme yanlısı saymak için, içinde sıkça geçen Doğu ve Batı kaynaklı terimleri görmezlikten gelmek gerekecektir ki, bu da gerçekleri eğip bükmekten başka bir sonuç getirmez.

Aksoy, Atatürk'ün Güneş-Dil Kuramı sonrasındaki dilsel tutumundan bahisle şöyle diyor: "Atatürk mademki yabancı sözcüklerin Türkçe olduğunu kabul etmişti; öyle ise yabancı dilden alınmış olan bilim terimlerinin Türkçeleştirilmesinden de vazgeçmeli idi. (...) Bilim terimlerini Türkçeleştirmeyi gerekli gören bir anlayışın konuşma dilini Türkçeleştirmeye karşı olacağı nasıl düşünülebilir?"[476] Her şeyden önce şunları merak ediyorum: Bilim terimlerini Türkçeleştirmek isteyen herkesin, gündelik kullanımdaki sözcüklere "yabancı" gözüyle bakacağı nasıl

[474] **a. g. y.** , s.41.
[475] **a. g. y.** , s.45.
[476] Aksoy, **Özleştirme Durdurulamaz!** , s.25-26.

öngörülebilmektedir? Daha önce dile girmemiş bir kavrama diliçi karşılık bulmakla konuşma dilindeki öğeleri ayıklamak nasıl bir tutulabilmektedir? Bu iki durumda da sözcüklere, aralarında tanınırlık farkı yokmuşçasına, "yabancı" demek doğru mudur? Atatürk'ün bu dönemde bilim terimlerini, yukarıda serimlendiği üzere, beş farklı şekilde temin ettiği ortadayken, Aksoy bunların tümüne nasıl "Türkçeleştirme" diyebilmektedir? Eğer başka kökenlerden gelen sözcüklerin terim üretiminde kullanılmasına da "Türkçeleştirme" denecekse -bence hiçbir sakıncası yok bunun- aynı geniş gönüllülük, konuşma dilinin yerleşik öğelerinden niçin -ve ne hakla- esirgenebilmektedir?

Eroğul, aynı konu üzerinde görüş bildirirken "(...) Atatürk, 1932'de başlattığı Dil Devrimini sonuna dek korumuş, ölümünden sonra da sürdürülmesini, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde dilemiştir"[477] dese de, birkaç sayfa sonra, kuşkuya yer bırakan şu satırlarla düş kırıklığını belli ediyor: "Atatürk bile, birçok terimi Türkçe köklerden türetmeye çalışacağına, olduğu gibi Batı dillerinden aktarmayı yeğlemiştir. O büyük devrimci bile, örneğin hendeseye geometri demenin, Türkçeye hiçbir biçimde hizmet etmeyecek yeni bir yabancılaşmadan başka bir şey olmadığını görememiştir."[478]

Sayılı'nın yaklaşımı ise şöyledir:

> *Belki de, yapılan sınamalarla denemelerin de bir sonucu olarak, Atatürk, bilim ve felsefe terimlerinin Türkçeleştirilmesinin ivedilikle ele alınması gerektiği, daha geniş anlamıyla dil sadeleştirilmesinin ise daha büyük ölçüde zamanın işi olduğu kararına varmış olabilir. 1934 ve 1935 yıllarında giriştiği geniş kapsamlı ve yüzde yüz dil özleştirilmesi denemesinden sonra 1936'dan itibaren tekrar alışılmış dile geri dönmesiyle, bu ikinci dönemde geometri terimlerinin Türkçeleştirilmesi işine önayak oluşunu ve buna bizzat kendisinin faal bir şekilde katılmış olmasını böylece birbirleriyle bağdaştırmak mümkün olsa gerektir.*[479]

---

477 Eroğul, **a. g. m.** , s.135.

478 Eroğul, **a. g. m.** , s.145-146.

479 Aydın Sayılı, "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe** içinde, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TTK Yayınları, 2001, s.427.

Atatürk'ün bireysel dil kullanımı hakkında, araştırma boyunca yeri geldikçe değindiğimiz belirlemeleri topluca sıralayalım:

-Atatürk, dergi ve kılavuz evrelerinde "öz dil" denemelerine başvurmuş ve söylevlerinde yeni önerilen öğelere bolca yer vermiştir. Planlamanın mimarı olması hasebiyle örneklik oluşturmak istemiştir.

-1935'ten sonraysa, genel dilde varlığını sürdüren öğelere dokunmamış, yerlerine yenilerini koymaya çalışmamıştır.

-Özleştirme döneminde sevdiği, benimsediği -ya da bizzat türettiği- sözcükleri serpinti olarak kullanmaya çoğunlukla devam etmiştir (*Kamutay, kıvanç, okul* gibi).

-1935-1938 arasında, özleştirme öncesindeki üslubunun izlerini taşımakla birlikte, daha yalın ve konuşma diline daha yakın bir alaşım oluşturmuştur.

-Okul terimleri konusunda kolay, kullanışlı sözcükler bulmaya ve çağcıllaştırmada Türkçe kök ve ekleri de kullanmaya özen göstermiştir. Bununla birlikte terim oluştururken, dile girmiş ya da girmek üzere olan dış kaynaklı öğelerden de yararlanmıştır.

Çağcıllaştırma adımında diliçi kaynakların kullanımı, izleyen on yıllarda ivme kazanmıştır. Hem TDK, hem de yazarlar ve bilim insanları tarafından önerilen Türkçe terimler, Batı kaynaklı olanların yerini almak üzere, çeşitli sözlük ve kılavuzlarda toplanmıştır. Özellikle 1960'lardan sonra, kurumca yürütülen terim çalışmalarının yoğunlaştığı ve birçok alan için terim sözlüğü hazırlandığı görülmektedir. Bu sözlüklerden bazıları şunlardır: *Ağaçişleri Terimleri Sözlüğü*, *Alantopu* [tenis] *Terimleri Sözlüğü*, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, *Çiftteker Terimleri Sözlüğü*, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, *Hekimlik Terimleri Sözlüğü*, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, *Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, *Ruhbilim Terimleri*

Sözlüğü, *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*, *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, *Uygulayım* [teknoloji] *Terimleri Sözlüğü*...

"Eski kurum"ca yayımlanan son terim sözlüklerinden biri de, Türkçeye *bilgisayar* sözcüğünü kazandıran Aydın Köksal'ın hazırladığı *Bilişim Terimleri Sözlüğü*dür.[480] Köksal'ın kutlanası emeğiyle 1981'de yayımlanan bu sözlük de, tıpkı ötekiler gibi; TDK'nin kısa bir zaman sonra Başbakanlığa bağlanması ve kadrosunun bütünüyle değiştirilmesinin ardından unutuluşa terk edilmiş, yeniden basılamamış ve bu yüzden amacına ulaşamamıştır.

4. Tamamlayıcı Adım: Sınırötesi Ortaklaştırma

Araştırmamızın ana gövdesini böylece kurduktan sonra, başlı başına bir adım oluşturmasa da, açıklanmasında yarar olan bir konuyu bütünce planlamasına eklemeyi yerinde görüyorum. Bu adımda, Türkiye'de dile yönelik ilginin kültürel Türkçülüğe dayalı köklerinden hareketle Türkçü-Turancı düşüncenin planlamayla ilişkisine ışık tutmaya çalışacağız. Türkçenin sınırötesi bir iletişim aracına dönüştürülmesi yolundaki ortaklaştırmacı ("pantürkçeci") yaklaşımın planlayıcılarca benimsenip benimsenmediğini ele alacağız. Türk kimliğini uluslar üstü düzeyde bir bütünleştirici olarak yeniden kuran ve bu bağlamda Türkçenin de ortak ve standart bir geçer dil (*lingua franca*) olmasını arzulayan milliyetçilerin planlamaya bakışlarının zaman içerisinde nasıl değiştiğini göreceğiz. Ve son olarak, Türkiye'de siyasî tutum alışların bir çatışma ve kamplaşma ortamı yarattığı dönemde, dil planlamasının milliyetçi ve sosyalist çevrelerde nasıl algılandığına bakacağız.

Başlığı, dil planlamasını incelerken tamamlayıcı, ek bir adım olarak konumlandırıyoruz. Sebebi gayet basittir: Pantürkçecilik, hiçbir zaman planlamanın doğrultusunu oluşturmamıştır. Yüzyılın başından beri Türkçü-Turancı ülküyü güden

[480] Aydın Köksal, **Bilişim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1981.

oluşumların, planlamadan önce ya da planlama esnasında etkilerini yitirdikleri, dahası planlayıcı otoritenin de maceracı ve fütuhatçı bir dil politikasına yönelmediği gözlenmektedir. Bu varsayımdan yola çıkarak anahattımızı şöyle belirliyoruz:

Anahat – T: Bağlantısızlık – Pantürkçecilik (Bağlantısızlık Yönüne)

Fishman, *"pan-" dilleri* olarak andığı ortaklaşmacı hareketleri; daha etkili işbirliği ve nihaî olarak da, siyasî ve kültürel birleşme amacıyla, tek dili ya da bir "süper dil"i benimseme ve böylece ortak çıkarları -ve ortak sorunları- olan farklı politikaları bir araya getirme tasarıları olarak değerlendirmektedir.[481] Bir dilin *bölgeselleşebilmesi* için (İng. *regionalization*) birtakım öngereklilikler taşıması gerekir: Daha önce tarihsel olarak bütünleştirici bir işlev üstlenmiş olması, yeni "hedef kitle" için önemli ölçüde tanınabilir ve anlaşılabilir olması, birden çok ülke ve toplum nazarında ortak kültürel bağları simgelemesi yahut çağcıl gereksinmeler sonucu uluslararası geçerlik kazanması gibi. Türkçenin yüzyıllar içinde çeşitli kollara ve alt dallara ayrıldığını ve XX. yüzyıla, içinden pek çok yazı dili çıkan bir dil ailesi görünümünde girdiğini söyleyebiliriz. Bu diller arasında değişik oranlarda seyreden bir karşılıklı anlaşabilirlik düzeyi tutturmak, ortak bir dil oluşturmaya yetebilir miydi? Dahası, siyasî iradenin bu yönde bir isteği olacak mıydı?

Türkçenin ve Türk kimliğinin siyasî bir tahayyül olarak kurgulanması, imparatorluğun dağılma döneminde ağırlık kazanmıştı. İmparatorluk içindeki *millet*ler birer birer koparak bağımsızlaşıyor ve artık, ülkeyi bir arada tutacak bağ olarak *Osmanlıcılık* düşüncesinin işe yaramadığı daha iyi görülüyordu. Devletin "kurucu öğesi" sayılan Müslüman ve Türk kimlikli toplumsal tabanın, ülkeyi biçimlendirecek yeni bir siyaset anlayışının odağına yerleşmekte olduğu seziliyordu.

Türkçülük yalnızca Osmanlı Devletinin iç siyaset konusu değildi. Yakın tarihlerde Macaristan'da başlayan dil ve kültür araştırmaları, adına *Turancılık* denen ve

---

[481] Fishman, **Do Not...** , s.74.

sınırötesi ortaklaşmayı hedef alan yeni bir akım doğurmuştu.[482] Terim bu şekliyle, kendi dilsel ve kültürel köklerini arayan -ve bu kökleri Hint-Avrupa dil ailesinde bulamayan- iki halkı da (Macarlar ve Finler) kapsamaktaydı. Özdoğan, İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra, Turancılık ve Pantürkçülük terimlerinin eşanlamlı olarak kullanılmaya başladığını yazmaktadır.[483]

Türkik dilli halklar arasında ortak bir yazı dili kurma yolunda ilk somut girişim, Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı'nın (Gasprinski) *Tercüman* gazetesi ile gerçekleşmiştir. 1883'te yayına başlayan gazetenin dili, Osmanlı yazı dili temel alınmakla birlikte, az çok anlaşılabilecek yerel kullanımları içerecek, bir yandan da Arapça ve Farsça sözleri fazla barındırmayacak şekilde oluşturulmuştu. Böylelikle, içine Türkik dilli halklarca kullanılan yerel öğelerin katıldığı İstanbul ağzına dayalı bir dilin, bu halkların ortak iletişim aracı olması amaçlanmaktaydı.[484] Gaspıralı'nın ilkesi "dilde, fikirde, işte birlik" idi. *Tercüman*, yayınına 1918'e dek devam edecekti.

"Rusya Türkleri", Rusların Panslavcı siyasetini dengelemek üzere Pantürkçü bir kimlik inşasına yönelmişlerdi. Bu eğilim, Osmanlı aydınları arasında da etkili olmaya başladı. Pantürkçü hareketin temsilcileri, Osmanlı ülkesine gelerek düşüncelerine burada da yandaş toplamaktaydılar. "İstanbul'a Rusya'dan gelen Müslüman aydınların 'Türk' olmak konusundaki bilinçleri Osmanlı aydınlarına göre daha çok gelişmişti."[485] Ersanlı'ya göre de bu dönemde Türkçülük "Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da Çarlığa karşı ulusal özerklik için mücadele eden muhalif güçlerin etkisi altındaydı."[486]

---

[482] Günay Göksu Özdoğan, **"Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.27-28.
[483] Özdoğan, **a. g. y.** , s.27.
[484] Bkz. Tadeusz Swietochowski, "1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası" (çev. Sadettin Gömeç), **AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2003, C.22, S.34, s.178.
[485] Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye** (çev. Sedat Cem Karadeli), 4. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.53.
[486] Ersanlı, **İktidar ve...** , s.76.

Türklük ve Türkçe araştırmaları, bu iklimde kurumsallaşmaya başladı. Türk Derneği (1908), Türk Yurdu Derneği (1911) ve Türk Ocağı (1912) gibi yapılanmalarda Türkiye'ye Rusya'dan gelen bilim ve siyaset insanlarının (Akçuraoğlu Yusuf, Zeki Velidi, Sadri Maksudi ve Ağaoğlu Ahmet gibi) etkisi büyüktü. Bu çevrelerin gitgide kristalleşen düşünceleri, dilde reformu ve ortaklaşmayı da öngören, kapsamlı bir proje sunmaktaydı. Pantürkçü hareket; Rusya, Almanya ve Macaristan'da farklı itkilerle başlatılan Türkoloji çalışmalarının ortaya koyduğu bilimsel verileri, kendi inanışına dayanak oluşturan kaynaklar olarak kullanmaktaydı.[487] Bu yıllarda Türkoloji, yeni bir bilim dalı olarak sahneye çıkıyor ve Köktürk, Uygur, Karahanlı dönemi yapıtlarına ilişkin araştırma ve yayınlar birbirini izliyordu. Ayrıca Orta Asya halklarının dilleri üzerine yeni sınıflandırmalar ve kuramlar ("Ural-Altay dil kuramı" gibi) ortaya atılıyordu. Pantürkçü hareketin bunlardan etkilenmemesi olanaksızdı. "Kültürel Türkçülük" bağlamında dil ve tarih çalışmaları hız kazanmıştı. Türklerin Osmanlı Devletinin tarihini aşan, kadim bir dilleri ve kültürleri olduğu yeniden anımsanmalıydı. "Şahlanan milliyetçi duygular Osmanlı öncesi Türklerin daha yaygın bir biçimde incelenmesi dürtüsünü yarattı."[488]

Cumhuriyetle birlikte Pantürkçü hareket, siyasî zeminini Kemalist milliyetçiliğe kaptırmaya başladı. "(…) Cumhuriyet Türkiye'sinin mantığı, Türkçülüğü, Türk ulusçuluğuna dönüştürdü."[489] Yeni bir ülke kurulmuştu ve bu ülkenin yeni rejiminin, Türk kimliği ve Türkçülük konusunu Misak-ı Millî dışına taşırmaya niyeti yoktu. Milliyetçiler, gözlerini SSCB'de yaşayan Müslümanlara çevirdiler. O sıralarda, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, Sovyetlerde de abece sorunları tartışılmaktaydı. 1926 yılında Bakü'de toplanan *I. Türkoloji Kongresi,* Sovyetlerdeki bütün Müslümanların Latin temelli abece kullanması yönünde karar aldı. Sadoğlu, Türkçenin Latin temelli abeceyle yazımına karşı çıkan Türkçülerin tutumunun, bu kongreden sonra değiştiğinden söz etmektedir.[490] Buna dayanarak, 1928'deki yeniden yazılaştırma adımının, Pantürkçü hareketçe olumsuz karşılanmadığını ileri sürebiliriz.

---

[487] Türkoloji alanındaki çalışmaların, imparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminde "kültürel Türkçülük" üzerinde yarattığı etkiler için bkz. Özdoğan, **a. g. y.** , s.59-66.
[488] Ersanlı, **a. g. y.** , s.91.
[489] Özdoğan, **a. g. y.** , s.23.
[490] Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk...** , s.221.

Kemalizmin kültürel reformlarının yoğunlaşacağı 1930'lara girilirken, Türkçü düşüncenin önemli isimlerinin de bu yöndeki girişimlerde yer aldıklarını görüyoruz. Özellikle tarih ve dil alanlarındaki çalışmaların başlangıç evresinde, bu kişilerin görüşleri dinlenmiştir. Örneğin, Türkçenin sorunlarının ve bu sorunlara çözüm önerilerinin ciddi ve kapsamlı biçimde ele alındığı ilk yapıt, Sadri Maksudi'nin (Arsal) 1930 tarihli *Türk Dili İçin*'idir. Yapıtın özelliği, Türkik dillerden kök ve eklerin taranıp işlevlerinin Batı dilleriyle uyarlı şekilde belirlenmesinin ve böylece bütün "Türk dünyası" için geçerli olacak bir terim dağarcığı oluşturulmasının önerilmiş olmasıdır. "Sadri Maksudi'nin önerisinde dikkati çeken en önemli konu, Türkiye'de dil özleştirmesini 'Türk lehçelerinin birleştirilmesi' bağlamında ele almasıydı."[491] Bu kitabın sunuş yazısının cumhurbaşkanınca yazılmış olması, yapıta ve yazarına devlet katında verilen değeri göstermektedir.

Türkçü aydınların bu dönemdeki katkıları hayli belirgindir. Akçuraoğlu (Akçoraoğlu) Yusuf Bey, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin önce kurucu üyesi, ardından da başkanı olmuştur. 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresine kendisinin yanı sıra Sadri Maksudi (Arsal) ve Zeki Velidi (Togan) de katılmışlardır. İlk kırılma burada yaşanacaktır. Korkut Boratav; ortaya atılan tarih tezine ilişkin kuşkularını ve eleştirilerini dile getiren Zeki Velidi Beye yönelik tepkileri ve bunların sonucunda yaşananları şöyle anlatmaktadır:

> *[Pertev Naili Boratav] 1931'de Fuat Köprülü'nün asistanı oluyor. Fuat Köprülü ile hocalık-asistanlık ilişkileri sürerken, bu Birinci Türk Tarih Kongresi yapılıyor. (...) Asyalı, daha doğrusu Sovyetler Birliğinin Başkurdistan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olan Zeki Velidi de* -o *zamanki eski adıyla* Zeki Validov- *tarih hocası. O daha nesnel ve ciddi bir tarihçi olduğu için, tarih tezlerini eleştiriyor. Eleştiriden sonra, Reşit Galip, maarif vekili, kürsüye çıkıyor, diyor ki: "İyi ki burada talebe değilim ve Zeki Velidi'nin öğrencisi olmak gibi bir talihsizliğe maruz kalmadım." Bu, bizim genç asistanların kanına çok dokunuyor. Bir telgraf çekiyorlar. Dört kişi, yahut beş kişi... Bu beş kişiden ikisi de, daha sonra karşı kamplarda mücadele edecek kişiler: Birisi Nihal Atsız, birisi babam. (...) Bunlara diyor ki Fuat Köprülü: "Siz tasınızı tarağınızı toplayın ve gidin; burada barınamazsınız."*

491 Sadoğlu, **a. g. y.** , s.234.

Ama daha sonra yapıldığı gibi üniversiteden atmıyorlar da, öğretmenliğe tayin ediyorlar hepsini. (...) Babam da Konya'ya gidiyor.[492]

Kongrenin bittiği ve TDTC'nin kurulma kararının verildiği akşam, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında Akçuraoğlu Yusuf ve Sadri Maksudi de vardır.[493] Akçuraoğlu Yusuf Bey, Birinci Türk Dili Kurultayında kısa bir konuşma yapar ve tarih cemiyeti başkanı sıfatıyla kurultayı selamlar: "Gazi'nin dehasından doğan tarih cemiyetiyle dil cemiyeti, ikiz kardeşlerdir. Bunlar iki yoldan bir gayeye yürüyorlar. Gaye, Türkü ve Türklüğü öğrenmek, öğretmektir."[494]

Özleştirme evrelerinde dil planlamasının, Türkçü aydınların istediği yönde ilerlemediğine tanık oluyoruz. Planlayıcıların Türkiye dışındaki ortak *dil ailesi*ne ilgisi, bu dillerin -en azından birkaçının- harmanlanmasıyla oluşacak yeni bir dilsel alaşım yaratmaya heveslenme düzeyinde değildir. *Tarama Dergisi* hazırlanırken, Türkik dillerin tarihsel ve güncel yapıtları taranarak bu kaynaklardan pek çok sözcük önerildiği yadsınamaz. Gelgelelim, dergi evresinde ortaya çıkan iletişimsel kargaşadan ötürü, bu öğelerin kullanımı, gündemden kısa süre sonra düşmeye başlamıştır. Heid'in belirlemesine göre *Cep Kılavuzu*, Türkik diller kaynaklı öğelere *Tarama Dergisi*ne oranla daha az yer vermektedir.[495]

Dil devrimini yürütenler kimi zaman, dil ailesinden gelişigüzel, norm dışı olarak kök ve ek almaya yeltenmişlerse de bu çabalar hiçbir zaman, Sadri Maksudi'nin önerdiği şekilde ve düzenlilikte olmamıştır. Sözgelimi, yeni sözcük türetiminde yararlanılan {-Av}/{-Iv} ekleri, Kıpçak grubu Türk dillerinden alınmıştır. Bu ekler Kıpçak dillerinde çoğunlukla *eylemlik* (mastar; Türkçedeki –mak/-mek gibi) eki olarak kullanılır: Tatarcadaki *kilüv* (=gelmek), *sorav* (=sormak; soru), *yasav* (=yapmak) gibi. Ekin, bu dillerden alıntılanmasında ortaklık ve anlaşılabilirlik hedefi gözetilmediği gibi, oluşturulan yeni öğelerde ne anlatmak istediği de belirsizdir:

---

[492] Korkut Boratav'ın, Ankara Üniversitesi DTCF Türkçe Topluluğunca düzenlenen "Pertev Naili Boratav 100 Yaşında!" etkinliğinde (26.03.2007) yaptığı konuşmanın ses kaydından alınmıştır.

[493] **Türk Dil Kurumunun 40 Yılı**, s.49.

[494] **Birinci Türk...** , s.434.

[495] Heid, **Türkiye'de Dil...** , s.34.

baylav (=şart→*koşul*), *diyev* (=beyanat→*demeç*), *eylev* (=fiil→*eylem*), *geçiv* (=hiciv), *görev, işlev* ("amel", "fiil" anlamında), *kınav* (=faaliyet), *okuv* ("okuma, kıraat" anlamında, olduğu gibi alınmış), *ödev, saylav* (=mebus→*milletvekili*), *sınav, sorav* (=mesuliyet→*sorumluluk*), *söylev, tutav* (=işgal), *türev, yasav* (=zapturapt, inzibat).[496] Önerilerden bir bölüğü tutunmakla birlikte, bunların öteki dillerle etkileşimi artırmada yardımcı olduğunu söylemek olanak dışıdır. Zaten Türkik diller ailesinden kök ve ek alımı, Türkiyeli konuşucuların, kendilerine yabancı olan bu öğeleri benimsemeyip kullanmaya yanaşmamalarından ötürü, daha ileri boyutlara taşınmamış; sonraki dönemlerde de, kurumca yürütülen çağcıllaştırma girişimlerinde bu deneyimden ders alınarak, Türkiye ölçeğinde tanınan öğelerin işlenmesine öncelik verilmiştir.

Yeniden sözcükleştirme adımından sonra, Türkçülerin dil planlamasıyla bağları büsbütün kopmuştur, denebilir. Onların istekleri, içine öteki Türkik dillerden sözcüklerin katılması ve ortak eklerle terimler yapılması yoluyla, Türkiye Türkçesinin, sınırötesi ortaklığı sağlayacak bir iletişim aracına dönüştürülmesi idi. Oysa planlayıcılar esasen, dildeki Doğu kaynaklı öğelerin ayıklanmasını önemsiyor ve bunu yaparken, ülkenin dışında da yaygınlık kazanmış/kazanabilecek öğeler seçmekle pek uğraşmıyorlardı. Bunda, yukarıda anılan sebepler kadar, uluslararası siyasî koşulların da payı vardı. SSCB, Orta Asya halklarının dilleri için Latin abecesinin kullanımından vazgeçip bunun yerine Kiril abecesi temelli ve her dil için farklı olacak yazı sistemleri geliştirme politikasını benimsemişti. Böylelikle Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca, Başkurtça gibi diller, birbirinden ayrı yazı dilleri olarak evrilecekti. Bu dönemde Türkiye'nin, Türkik dilleri konuşan halklarla ayrı düştüğü ve zaten sıkı olmayan kültürel bağların, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dış siyaseti ile iyiden iyiye koptuğu aşikârdı.

Görülüyor ki, Kemalist reformasyon döneminde Türkçü hareket, etkisini zaman içinde yitirmiştir. Hareketin önde gelenleri, önce "küskün", ardından "muhalif" olarak, Kemalist dönüşüm tasarımından aşama aşama uzaklaşmışlardır. Ersanlı;

---

[496] Sözcüklerin çoğu Cep Kılavuzu ürünüdür. Ok iminden sonra gelen sözcükler, bu önerilerin yerine sonradan geçen ve benimsenen yeni öğelerdir. Eke ilişkin olarak ayrıca bkz. G. Lewis, **a. g. y.** , s.123.

Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan için, "daha sonraları, tanımlanması yıllar alan 'muhalifler' ordusuna katılmışlardır" ifadesini kullanıyor.[497] 1946'dan sonra yazılarında Demokrat Parti'yi destekleyen Arsal, 1950 seçimlerinde bu partiden milletvekili seçilecektir.[498] Türkçü hareket, dil planlamasına karşıt duruma gelerek dil devriminin Türkçeyi "Orta Asya *Türk*lerinden" ve "diğer Türk *lehçe*lerinden"[499] uzaklaştırdığını ileri sürer olmuştur. Bu anlayışa göre Arapça ve Farsça etkisi, o dillerde de belirgindir ve TDK, yeniden sözcükleştirme yaparak ödünçlemelerdeki ortaklığı yok etmektedir. Türkçü ideolog Nihal Atsız'a göre "Türkçeyi Türkçeleştirmek bahanesiyle yapılan bozmaların sonucu (...) ortaya dil diye gülünç bir ucube çıkarması olmuştur."[500] Bu noktadan sonra, dil planlaması ile milliyetçi çevreler arasında adeta bir savaş başlamıştır. Milliyetçilerin planlamaya duydukları tepki, yalnızca eleştiri düzeyinde kalmayacak; yeni sözcükleri üreten, öneren ve kullanan herkese yönelik büyük bir nefrete dönüşecektir.

Türk Dil Devriminin, bir dil politikası olarak, siyasî yaşama etki etmemesi zaten düşünülemezdi; ancak siyasî akımları ayrıştırma ve o akımların temsilcilerini "ele verme" bakımından, kullanılan sözvarlığının bu denli önemseneceğini, belki planlayıcılar dahi öngörememişti. Türkiye'de dil tartışmalarının, planlama sürecinin başından beri, rejim eleştirilerini perde gerisinde saklayan, elverişli bir "dolaylı muhalefet" zemini olarak kullanılageldiği, kimi zamansa düzen yanlılarınca, muhaliflere aba altından sopa gösterilen bir simgesel iktidar alanı olduğu çokça görülmüştür. Ancak bu eğilimler, hiçbir zaman, 1960-1983 arasında olduğu kadar keskin, yakıcı ve yaftalayıcı olmamıştır.

Siyasî kutuplaşma ortamı fiilî saldırılar ve sokak çatışmaları olarak fizikselleşirken, dil normları açısından da ciddi bir kamplaşma yaşanmaktadır. Milliyetçiler,

---

[497] Ersanlı, **a. g. y.** , s.167.

[498] **a. g. y.** , s.174.

[499] Her yönüyle ayrı birer dil olduğu su götürmez bir gerçek iken, Türkiyeli milliyetçilerin Orta Asya'da konuşulan Türkik dillere ısrarla "lehçe" demeleri dikkat çekicidir. Sözgelimi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde yer alan ilgili bölümün adı halen "Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları" şeklindedir.

[500] H. Nihal Atsız, "Bozulan Türkçe", **Ötüken**, 1968, S.11 (http://www.nihal-atsiz.com/yazi/bozulan-turkce-h-nihal-atsiz.html adresinden, 22.05.2013 tarihinde alındı).

aralarında başgösteren ayrışmadan sonra aldıkları yeni konumla Türkiye siyasetinde etkinleşmeye başlamış; bu arada, dil planlamasına ilişkin tutumlarını da kesinleştirmişlerdir: Planlamanın getirisi olan yeni sözcükleri çokça kullanan sola karşılık; kitap, dergi ve bildirilerinde bunlardan titizlikle kaçınmakta; üstelik, Türk Dil Kurumu üyelerini de ağır bir dille suçlamaktadırlar. Şimdi bu yöndeki yayınlardan iki alıntıyla önermemizi somutlaştıralım.

Hacıeminoğlu, dil planlamasını yerden yere vurduğu yapıtında, TDK'nin ve "yeni dil"i benimseyen herkesin SSCB muhibbi olduğunu göstermeye ant içmiş gibidir:

> *Biraz dikkatlice bakılırsa görülür ki Türkiye'de öz Türkçecilik akımının öncüsü, savunucu ve teşvikçileri büyük ölçüde, millî kültürümüze, tarihimize ve Türk milliyetçiliğine düşman kimselerdir. Bütün aşırı solcu yazarlar, bütün aşırı solcu gazete ve dergiler uydurma dilin yayılması için canla başla çalışmaktadırlar. Bir* kolhoz çiftliğini *andıran TRT ise, Türk milletiyle alay edercesine, uydurmacılığın panayırı halindedir. Sadece bu örneklere bakmak, öz Türkçeciliğin arkasındaki sinsi maksadı anlamaya yeter.*[501]

Dil planlamasının verimleriyle konuşup yazmak, kimilerince "solculuk ölçüm cihazı" olarak algılanmaktadır:

> *Türkiye'mizde solcuları tefrik etmek için basit bir usul vardır: Bir insanın ne derece solcu olduğunu anlamak için yazdığı ve konuştuğu kelimelere dikkat edeceksiniz. Eğer hiç anlamayacağınız kadar uydurma kelimelerle konuşuyorsa, ona tereddütsüz komünist diyebilirsiniz. Kelimeleri size yaklaştıkça, onun, o kadar çok solculuktan ayrıldığını tahmin edebilirsiniz.*[502]

Lewis, Türkiye sağının TDK'ye yönelik olumsuz yaklaşımını ve bunun altında yatan önemli bir etkeni şöyle ifade ediyor:

---

[501] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1978, s.9. Bu kitap, MEB Talim ve Terbiye Dairesinin Eylül 1975 tarihli yazısıyla okullara tavsiye edilmiştir.

[502] Tekin Erer, **Türk Dili İçin II**, s.179'dan aktaran Tahsin Yücel, **Dil Devrimi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968, s.49.

Aşırı sağcılar ise Dil Kurumunu, özel görevi Türkiye Türkleri ile bir gün bağımsızlıklarını kazanacaklarını umdukları Sovyetler Birliği Türkleri arasındaki birbirini anlama kabiliyetini azaltmak olan, yıkıcı bir örgüt olarak değerlendiriyorlardı. Zaten var olan karşılıklı anlaşılamazlığın reform başlamadan önce de ileri derecede olduğunu görmezden geliyorlardı.[503]

Kurum bu damgalamadan son derece rahatsızdır. O tarihlerde TDK'nin genel yazmanı olan Aksoy'un, kurum icraatini, Marksizm ve genel olarak sol hareketle ilişkilendirmek isteyenleri şu satırlarla geri püskürtmeye çalıştığını görmekteyiz:

Marksizm, dilde ancak tedricî tekâmül olabileceğini savunmakta ve dil devrimini kabul etmemektedir.

Türkiye'de dil devrimine karşı olanların savundukları tez de budur. Demek ki komünistlerin dil tutumunu benimseyenler, dil devrimcileri değil, bizim tutuculardır.[504]

Kurum üyelerinin genel yargısı, dile şu veya bu siyasî görüşle değil, siyasetler üstü bir anlayışla bakmanın gerekli olduğuydu. Dil herkesindi, dolayısıyla kullanımda seçilen sözcüklere bakarak ideolojik çıkarımlarda bulunmak ve Türkçeleştirme isteğini tek bir görüşe mal etmek, sakıncalı sonuçlar doğurabilirdi. Bu noktada kurumun, yerinde bir kaygıyla, dil-ideoloji ilişkisinin özleştirme ve çağcıllaştırma çalışmalarına gölge düşürmesini önleyebilmek için, yansız davranmaya çalıştığı anlaşılıyor. Gelgelelim, dil planlamasının devlet eliyle yürütülüp yaygınlaştırılması için oluşturulmuş, Kemalist toplumsal dönüşüm projesinin bir parçası, dahası tarafı olan ve erk sahiplerinin bu projeye duyduğu sempati ölçüsünde desteklenen/eleştirilen bir kurumun, nasıl olup da siyaset dışı kalabileceğine inandığı, benim için hâlâ bir soru işaretidir.

Türkiye'de dil planlamasının getirilerini benimseme, yaygınlaştırma ve kullanmada sol/sosyalist kesimin gerçekten de etkili olduğu görülmektedir. Okur da araştırmasında, Kemalist dönemde ulus inşasının yapıtaşlarından biri sayılan dil

---

[503] G. Lewis, **Trajik Başarı...** , s.93.
[504] Aksoy, **Özleştirme Durdurulamaz!** , s.51.

devriminin, daha sonra, milliyetçilerce değil, sol görüşlü çevrelerce benimsendiğine dikkat çekmektedir.[505] Bu çelişkili durumu çözümlemeye çalışalım: Dil devrimi, Türk kimliğinin ulusal niteliğini pekiştirme hedefini, içkin olarak bünyesinde taşır. Bu minvalde milliyetçilerce benimsenmesini beklemek, mantığın bir gereği gibi görünür. Gelgelelim, dil devriminin örtük bir hedefi daha vardır: Osmanlı'ya ve Doğu uygarlığına değgin ne varsa silip atmak. İşte milliyetçilerin dil devrimini kabullenemeyişlerinin altında, bu ideolojik yönseme yatar. Sağ düşüncenin, her daim ilham, ihtişam ve iftihar penceresinden baktığı bir geçmişin kalıntılarını dilinden çıkarmaya yanaşmayacağı açıktır. Bu gerekçeye planlamanın, yukarıda açıklandığı gibi, Türkik dilli topluluklarla bağlantısız şekilde sürdürülmesini de eklediğimizde, milliyetçilerin bu dönemdeki karşıtlığını çözümlemek kolaylaşacaktır. Bingöl'ün değerlendirmesi şöyledir:

> [Türkçüler] *(b)ir taraftan Türkçe kökenli kelimelerin dilde kullanılmasına taraftar olurken, diğer taraftan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin dilden atılmasına karşı çıkmışlardır. Bu davranışlarında yine dış Türklere ve onların kullandığı dile bakan bir bakış açısı etkili olmuştur. Türkçüler açısından atılacak veya tutulacak kelimelerde ölçü, bu kelimelerin hangi kökenden geldiği değil, dış Türkler tarafından kullanılıp kullanılmadığıdır.*[506]

Yaptığımız çözümleme bizi, şu soruya dek ikna edebilir: Milliyetçi çevreler, Batı'dan gelen ve öteki Türkik dillerde bulunmayan sözcüklere nasıl yaklaşacaktır? Çağcıllaştırmanın Türkçe kök ve eklere dayalı olarak yürütülmesinden de rahatsız olunacak mıdır? 1960'lardan sonra TDK, elinden geldiğince, Batı dillerinden alınan sözcüklere -bilhassa terimlere- karşılık bulmaya öncelik vermiş, terim sözlükleri yayımlamaya girişmiştir. Tam bu sıralarda, dil sorunlarının siyasî kutuplaşmalarda belirleyiciliği artarken, milliyetçilerin TDK ve bulduğu karşılıklara bakışında herhangi bir yumuşama olmamış; aksine, kurumun neredeyse her çalışması, toptancı bir anlayışla kötülenmiştir. Yumurta-tavuk klişesine saplanmamaya gayret ederek soralım: Acaba milliyetçiler kuruma, dil planlamasına karşıt oldukları için mi taarruz

---

[505] H. Sıla Okur, **Doğum Günü 26 Eylül: Ulus İnşası Sürecinde Bir Kutuplaşma Ekseni Olarak Türk Dil Devrimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE Kültürel İncelemeler Programı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006, s.54.

[506] Bingöl, **a. g. m.** , s.32.

etmekteydiler; yoksa yeni sözcüklere sol/sosyalist kesim sahip çıktığı için mi? Soruyu şöyle (ç)evirelim: Acaba sol/sosyalist kesim, yeni sözcüklere bunca ağırlık vermeseydi, milliyetçiler dil devrimini eleştirmeye yine de kendilerini adarlar mıydı?

Tarihle deney yapmanın olanaksızlığı, bizi bu sorulara sarahatle yanıt vermekten alıkoyacaktır; ancak bir karşılaştırma öğesi olarak, iki kutuplu dünya düzeninin sona erdiği ve anti-komünizmin sönümlendiği 1990 sonrası döneme göz atmak, yararlı sonuçlar verebilir. Bu dönemden sonra milliyetçi kesimin dil devriminden yakındığı pek işitilmeyecektir. Elbette bunda, 1983'te askerî yönetimce yapısı değiştirilen TDK'nin, eskisinden bütünüyle farklı bir tutum izlemesinin de payı vardır; "operasyon" tamamlanmış, kurum *fethedilmiş*, "yaşayan Türkçe" kazanmıştır. Fakat eskiden büyük bir husumet kaynağı olan yeni türetimler de, milliyetçilerin konuşmalarına, yazılarına sızıvermiştir. Artık hiçbirinin eski TDK'nin "uydurma"larıyla bir derdi kalmamıştır. Bu yıllarda, Türkçenin İngilizce tehdidi altında "kirlendiği" tespitinden hareketle, içinde milliyetçi -ve güncel Türkçedeki anlam ayrımı gereği eklersek, *ulusalcı*- tınılar barındıran pek çok dernek ve topluluk faaliyete geçecektir. Söz konusu oluşumlardan doğrudan özleştirmeci olmayanları bile, dil planlamasıyla kazanılan yeni sözcüklerin çoğunu, Batılı eşdeğerlerine karşı savunma ülküsünü gütmektedir. Yukarıdaki soruların yanıtı, bugünkü durumda saklı olabilir.

Buradan yola çıkarak başka sorulara geliyoruz: Peki Türkiye solu "arı dil"i neden sahiplendi? Osmanlı'nın son yüzyılında temelleri Türkçülerce atılan, Kemalist dönemde ulus-devletin tektipçi kimlik inşasında araçsal bir işlev üstlenen ve azınlık dillerine yaşama hakkı tanımayan bir dil politikasının çıktıları, neden solcuların da destekleriyle yaygınlaştırıldı? Özleştirmecilik, bir bakıma, düpedüz *dil ırkçılığı* değil miydi? Öyleyse yeni türetilmiş sözcükleri bol bol kullanmak neden *ilericiliğin* alamet-i farikası sayıldı?

Aslında Türkiye solunun, tarih boyunca *yekpare* olarak dil planlamasını desteklediği söylenemez. Sözgelimi Zekeriya Sertel, bir yazısında "dil bayramı" ve dil planlaması hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Dün dil bayramı idi. Yani Türkçeyi anlaşılmaz, okunmaz hale koymak için sarf ettiğimiz ceht ve gayretin bayramını yaptık. Ulusların fertler gibi, bazen böyle sapkınlıkları vardır. Büyüklerin doğum gününü olduğu gibi, ölüm gününü de kutlarlar. Fikir ve edebiyat hayatımızı felce uğratan, dilimizi Türkçe olmaktan çıkaran ve adına Dil İnkılâbı denilen harekette ısrar etmenin manası nedir?[507]

Özleştirme doruk noktasındayken, Nâzım Hikmet'in (Ran) düşüncesi ne yöndedir? Bunu, takma adla yazdığı bir gazete yazısından anlayabilmekteyiz. Şair, 12 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934 tarihli *Akşam* gazetesinde, Orhan Selim imzasıyla, şu satırları yazar:

Dilimiz, dibinin derinliklerini karıştırarak suyun yüzüne birçok sözler çıkardı… Bunların içinden gerisin geriye, dibi boylayacaklar yok değildir.. Birkaç söze takılıp köpükleneni, akanı görmeyenler var.. Ne yapalım? Anadan doğma körlere gözlüğün yararlığı dokunmaz ki, takalım..

Dilimizin, bugün içine girdiği dönüm-yeri; konuşma diliyle yazı dilinin arasındaki derin ayrılığı kaldıracak; yalnız ikisini de temizleyerek ışıklandırarak bu işi yapacaktır..

Ben, kendi payıma, ne yeni sözlerden korkuyorum, ne de birçoklarını yadırgıyorum.. Becerikli bir yapıcı, kurulan yeni yapıda, onların birçoğunu yadırgatmadan kullanabilir.. İş becerikli olmakta..

Dil yürüyor.. Yürüyenin önüne durulmaz..[508]

1960'lara gelindiğinde Türkiye solunun, dil planlamasını ana çizgileriyle benimsemesinin sebeplerini, bu dönemde kendisini Kemalizmle ilişkilendirerek yeniden kurmasında ve bu söylemi kullanarak yavaş yavaş kitleselleşmesinde aramak, yanlış olmayacaktır. Atılgan, Türkiye solunun Kemalizme yönelik olumlu bakışını gerekçelendirirken; Kemalizmi, sosyalist devrime erişmenin ön aşaması olarak gören doğrusal tarih anlayışını, millî mücadele döneminin antiemperyalist niteliğinin öne çıkarılışını ve sol düşüncenin öncü/kuramcı isimlerinin, Kemalizmle

---

507 Zekeriya Sertel, *"Köy Mektepleri Meselesi"*, **Tan**, 27 Eylül (?) 1945'ten aktaran Nidai Sulhi Atmaca, **Çırpınış (Türkçenin Çırpınışı)**, İstanbul, Toroslu Kitaplığı, 2004, s.137.

508 Metin İlkin (haz.), **Aydınlıkçı Şair Aydınlıkçı Yazar Nâzım Hikmet,** 1. baskı, İstanbul, Oda Yayınları, 1976, s.63-64'ten alıntılayan Ali Türkseven, "Dil Yürüyor, Yürüyecek", **Çağdaş Türk Dili**, 2003, S.185-186 (Özel Sayı), s.211.

kurdukları duygusal ve manevî bağın etkisini saymaktadır.[509] "İdeolojilerini Kemalizmin içinden türeten"[510] sol akımların, Kemalist kültür reformlarına ve bu bağlamda dil planlamasına eleştirel bakmaları beklenmese gerek.

Türkiye solunun dil planlamasına olumlu yaklaşmasında bir sebebin daha etkili olduğunu öne süreceğim: Marksist/sosyalist alanyazınının çoğunlukla çeviri yoluyla öğrenilmesi ve çevirmenlerin dilsel tutumlarının, bir kavramın yerleşmesinde belirleyici olması. Kuramsal okumalarda başucu kitabı sayılan çeviri yapıtlar, yeni dilin ürünlerini bol miktarda barındırıyordu; bundan ötürü, solun düşünsel üretimi de bu sözcüklerle geliştirilip içselleştirildi.

Eski Ahit'te şöyle bir mesel vardır: "Şeria Irmağının Efrayim'e yol veren geçitlerini tutan Gilatlılar, geçmek isteyen Efrayimli kaçaklara, 'Efrayimli misin?' diye sorarlardı. Adamlar, 'Hayır' derlerse, o zaman onlara, 'Şibbolet deyin bakalım' derlerdi. Adamlar 'Sibbolet' derdi. Çünkü 'Şibbolet' sözcüğünü doğru söyleyemezlerdi. Bunun üzerine onları yakalayıp Şeria Irmağının geçitlerinde öldürürlerdi. O gün Efrayimlilerden kırk iki bin kişi öldürüldü."[511] Sağ ve sol akımların sözcük seçimleri arasındaki uçurum da, Türkiye'de bir dönem "yeni şibboletler"[512] doğmasına yol açmıştı. Neredeyse, ne söylendiğinden çok, hangi sözcükler kullanılarak söylendiğine bakılır olmuştu. "Kelime" değil de "sözcük" diyen, "tarihî" yerine "tarihsel" yazan; *kuram*, *süreç*, *çelişki*, *devinim*, *örgüt* gibi yeni türetimlere yazı ve konuşmalarında yer verenler "tehlikeli" ve "sakıncalı" olabilirdi. Bu paranoyanın son büyük yansıması, kamu yayıncısı TRT'yi etkileyecek; 1985'te alınan kararla 205 sözcük, "aforoz edilecekti". Karara gerekçe olarak bu sözcüklerin

---

[509] Gökhan Atılgan, "Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar", **Praksis**, 2009, S.21, s.48.
[510] **a. g. m.** , s.73.
[511] Eski Ahit (Hâkimler 12:4-5), **Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam Yayınları, 2009 çevirisinden.
[512] Bu sözcük (*shibboleth*), güncel İngilizcede "parola; belirli bir zümrenin benimsediği âdet; ağız, argo" anlamlarına gelmektedir [**Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük** (yay. R. Avery vd.), 16. baskı, İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1989, s.891].

“Türkçenin yapı ve işleyişine ters düşmesi” ve “standart Türkçe düzeyine ulaşamaması” gösterildi.[513]

1990’ların başlangıcında Sovyetler’in dağılması ve bağımsız devletlerin ortaya çıkması, Türkiyeli milliyetçileri, yüz yıllık rüyalarını gerçek kılmak üzere dilde birlik düşüncesine -“yine yeni yeniden”- sarılmaya yöneltmiştir. 4-8 Mayıs 1992 tarihinde, dilde sınırötesi ortaklaşma heyecanlarıyla toplanan *Sürekli Türk Dili Kurultayı*nın sonuç bildirisinde şöyle denmektedir: “Dünyadaki bütün Türk cumhuriyetleri ve topluluklarının ortak bir ABECE ve yazı dilinde birleşmesi görüşü benimsenmiştir.”[514] Ancak kurultaya katılan kimi üyeler, daha ülke içinde yazım birliği sağlanamamışken, öteki ülkelerle yazımda ortak kurallar oluşturmanın olanaksızlığına değinmişlerdir. Nitekim bugüne dek çeşitli düzeylerde kurulan temaslar, kâğıt üzerinde dahi uzlaşma sağlamaya yetmemiştir. Bunda Türkiye tarafının, diğer ülke temsilcilerine “patronca davranma” eğilimi ve ortak abece/sözvarlığı sorununu Türkçe temelinde, diğer dillerin aleyhine olacak bir benzeştirme yoluyla çözme isteği de etkili olsa gerek.

Dilsel düzeyde bir ortaklaştırmanın -en azından “yakınlaştırma”nın- yaşama geçirilebilmesinin önünde büyük engeller bulunmaktadır. Her şeyden önce, kimin dili esas alınacak, kim yerel renklerinden daha çok ödün vermeye zorlanacaktır? Gaspıralı’nın geçmişte yapmak istediği, bugün apayrı yazılı standartları olan Türkik dillerin konuşucularınca benimsenebilir mi? Orta Asya’nın Rusça gibi bir *lingua franca*’sı varken ve Batı’ya yönelme bağlamında İngilizcenin etkisi de gün geçtikçe artmaktayken, Türkçenin bölgesel bir yaygınlığa erişmesi tasarısı ne derece gerçekçi bulunabilir? Bu soruları her zaman hesaba katmak ve dilsel yayılmacılık/fütuhat düşleri kuranların değil, halkların sesini dinlemek, yerinde olacaktır.

Sonuç olarak, bağlantısızlık-pantürkçecilik anahattında gidiş, bağlantısızlık yönüne olmuştur. Türkçe, kendi yatağında akmaya devam ederek *sui generis* bir dönüşüm

[513] “TRT’de, ‘Ecevit Sözcükleri’ Yasak”, **Milliyet**, 10.01.1985, s.3.
[514] **Sürekli Türk Dili Kurultayı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.186.

geçirmiş; dil planlamasının kapsamı, Türkiye sınırlarını aşmamıştır.[515] Ortak Türkçenin oluşturulması düşüncesi, hem dil planlamasının ülke odaklı seyri, hem de uluslararası koşulların elverişsizliği sonucu yaşama geçirilemeyen, yenik bir strateji olarak tarihteki yerini almıştır, diyebiliriz.

[515] Bununla birlikte, Türkçeyle akrabaları arasında hiçbir etkileşim olmadığını söylemek hata olur. Sayıca az olsa da, dil planlamasının ürünü olan yeni sözcüklerden, başta Azerbaycanca olmak üzere, birkaç dile geçerek benimsenmiş olanları vardır: Az. *açıqla-*, *gərginlik, özəllik, vurğula-*; Tat. *сүзлек (süzlek < Tür. sözlük)* gibi örnekler, bunun kanıtıdır.

SONUÇ

Bu araştırmada, Kemalist reform döneminde, Türkiye'de konuşulan dillere ve özel olarak Türkçeye yönelik karar ve düzenlemeleri içeren; siyasî, toplumsal ve iletişimsel boyutları olan bir dönüşüm uygulamasını, yeni bir model geliştirerek çözümlemeye çalıştık. Dönem boyunca devletçe izlenen dil politikasının adımlarını ve anahatlarını ortaya koymak için çaba sarf ettik. Türkçeye ve öteki dillere ilişkin bütün kararların, dil planlaması kapsamında yerli yerine oturtulmasını önererek; tek resmî dilin kabulü yahut okullarda öğretilecek yabancı dilin seçimi gibi konuların da, dil planlamasının önemli birer parçasını oluşturduğunu, "dil devrimi"nin yalnızca "akıl" yerine "us" demekten ibaret olmadığını vurgulamak istedik.

En geniş tanımıyla dil planlaması; birtakım odakların/öznelerin, bir topluluk üzerinde gerçekleştirdikleri, o topluluğun dilsel davranışlarını istendik yönde değiştirmek, yerine yeni dilsel davranışlar benimsetmek ve bunun sonucunda toplumsal bir dönüşüm meydana getirmek için, toplulukta kullanılan dillerin/değişkelerin konumuna (işlevlerine) ya da içeriğine (abece, yazım, dilbilgisi, sözvarlığı) yönelik bilinçli (kasıtlı) müdahalelerde bulunmayı öngören eylem ve işlemlerden oluşur. Dil planlaması, onu yürüten odağın tarihsel ve toplumsal bağlamından ayrı düşünülemez ve yalnızca dilsel değil, dildışı saiklerin de dikkate alınmasını gerektirir. Genel kabul görmüş bir *dil planlaması kuramı* olmadığı için,[516] tekil örnek olaylar üzerinde çeşitli yönlerden çalışmalar yapılmakta ve erişilen sonuçlar, tümevarım yöntemiyle genelleştirilmektedir. Biz de araştırmamızda, uluslararası alanyazınının terminolojik dağarcığından yararlanarak, dil planlamasını Türkiye özelinde bütüncül bir bakışla ele almaya ve bunu yaparken, alanın ortak kabullerine sığmayan ya da çerçevenin dışına taşan ayrıksı durumları da yeni terimler önererek belirtmeye özen gösterdik.

Araştırmadan elde ettiğimiz bulgu, vargı ve sonuçlar şöyle sıralanabilir:

[516] Cooper, **Language Planning...** , s.41.

Kemalist reform dönemi, toplum ve kültür yaşamını değiştiren, kapsamlı yenilikler öngörmüştür. Yeni rejimin yeni bir ulus oluşturma isteği, üstyapı düzeyinde kendisini göstermiştir. Bu dönemde, geleneksel yapı ve kurumların çözüldüğü, Osmanlı Devletini simgeleyen herhangi bir kültürel öğeye yer verilmek istenmediği, kimi durumlarda ise bu öğelerin dönüşüme uğratılarak yeniden kurgulandığı görülmektedir. Yurttaşların pek çok alanda tutum ve alışkanlıklarının değiştirilmesi yönünde uğraş verilmiştir. Türkiye'yi İslam ümmetinin geri kalanından farklılaştıracak ve Doğu uygarlığından giderek uzaklaştıracak geniş çaplı dönüşüm uygulamalarına imza atılmıştır.

Kemalizmin, önemli odak noktaları olarak, yeni bir dil ve yeni bir tarih yaratmaya ağırlık verdiği, böylece eski düzenin etki alanını sıfırlamak istediği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, dil konusunda da pek çok girişim, birbirini izlemiştir. Bunlar yakından incelendiğinde, aralarındaki iç bağıntı daha da görünür olmaktadır. Dolayısıyla Türkiyeli yazarlarca genellikle ayrı başlıklar olarak görülen "yazı devrimi" ve "dil devrimi" atılımlarının, gerçekte, bir dil planlamasının ardışık uğrakları olduğunu söylemek gerekir. Uğraklar arasında hedef ve yöntem ortaklıkları bulunması da, bu savı perçinlemektedir. O yüzden, Kemalist dönemde Türkiye'de konuşulan dillere ilişkin olarak uygulanan her karar ve işlemi, girişte kavramları açıklarken de değindiğimiz gibi, "büyük ölçekli ve şiddetli dil planlaması", yani "dil devrimi" kapsamında değerlendirmek, yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda ele aldığımız "dil devrimi" kavramının, Türkiye'de toplumsal ve iletişimsel etkiler yaratan bir dönüşüm uygulamasına tekabül ettiğini söylemekteyiz.

Planlama modelinde incelemeye çalıştığımız adımların ne gibi sonuçlar doğurduğuna daha ayrıntılı olarak baktığımızda, her bir adımın, Türkiye'de dilsel normların yeni baştan belirlenmesine hizmet ettiğini fark edebiliriz. Norm belirleme edimi olarak *standartlaştırma* (İng. *standardization*), değişik kaynaklarda dil planlamalarının ayrı bir aşaması olarak geçse de, kanımca planlamaların yalnızca bir ya da birkaç aşamasına değil, geneline özgü bir kavram sayılmalıdır. Türkiye örneğinde yaşananya, bir *yeniden standartlaştırma* deneyimi olmuştur: Bu dönemde, üst değişke olarak belli kural ve kalıpları haiz olan Osmanlıcanın bir yana bırakılması,

yerleşik durumdaki rakam ve yazı sisteminin değiştirilmesi, bir tek dilin ve değişkenin, hemen hemen her konumda egemen olmasının istenmesi, sözvarlığındaki eski öğelerin yerine yenilerinin konması ve Batılılaştırmanın Türkçeyi yeniden biçimlendirmesiyle birlikte, yeni normlar ortaya çıkmış ve yaygınlaştırılmıştır. Görüldüğü gibi; dil seçimi, değişke seçimi, yeniden yazılaştırma, yeniden sözcükleştirme ve çağcıllaştırma adımlarının hepsi de, yeniden standartlaştırma ile sonuçlanmıştır. "Eski dil"in ölçütleri terk ve ilga edilmiş, planlamanın ürünü yeni ölçütler kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de dillere ilişkin konum planlaması, Türkçeyi her alanda geçerli, resmî ve standart bir dile dönüştürürken, öteki dillerin konuşucuları için asimilasyondan başka seçenek tanımamıştır. Devletin dil politikası, *Anahat – I*'de görüldüğü gibi, tekdillilik yönünde ilerlemiştir. Kemalist dönem ve sonrasında, Türkiye ahalisini, ulus-devletin tek kimlikli yurttaşlarına dönüştürme isteğinin bir uzantısı olarak, Türkçe dışındaki anadillerinin, baskılama ve yasaklama yoluyla kamusal alandan silinmeye ve unutturulmaya çalışıldığı aşikârdır. Planlayıcıların, Türkçenin bir anadili olarak ne denli önemli olduğunu sürekli belirtmelerine karşılık, öteki anadillerinin durumu hakkında sessizliğe gömülmeleri de, tekdilli düzeni onayladıklarının göstergesidir. Türkiye'de son yıllarda bu eşiğin aşılmakta olduğunu ve anadillerine yönelik baskıcı uygulamaların bir nebze de olsa hafifletildiğini gözlemlemekteyiz. Bu durumda, ilerleyen dönemde Türkiye'nin yeni bir dil politikası benimsemesinin söz konusu olacağı düşünülebilir. *Birinci Adım*da açıklanan işlevlerin gözden geçirilerek anadillerinin kullanım alanlarının genişletilmesi, bireysel ve kolektif haklar bağlamında olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Değişke seçimi ile, Osmanlıca olarak adlandırdığımız üst değişke tarih olmuştur. Planlayıcılar, bu dili kullanımdan düşürerek aristokrasinin ve eski dönem seçkinlerinin ayrıcalıklarını ellerinden almışlardır. O güne dek gündelik konuşmada varlığını sürdüren halk dilini yazılı değişke olarak kodlamayı seçmişlerdir. Öte yandan, standart bir dil normu belirlemek amacıyla İstanbul ağzını yaygınlaştırmayı ve Türkçenin öteki ağızlarını bu eksende tektipleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bugün ağızlar, çoğu zaman bir güldürü öğesi olarak algılanıyor ve okul/iş yaşamında

yadırganıyorsa, bunda dil planlamasının payı büyüktür. Sözlü kültürün taşıyıcısı olan ağızların, yerel sözcük ve deyişlerinin yok olmaya yüz tutması ve kullanımlarının azalması, bir dil için yitim olarak değerlendirilmelidir.

Bütünce planlaması, konum planlamasında tek dil ve tek değişke olarak benimsenen İstanbul Türkçesi üzerinden yürütülmüştür. İlk olarak, rakam ve yazı sistemi değiştirilerek Doğu uygarlığından uzaklaşma konusunda simgesel bir adım atılmıştır. Abece değişikliği, dil planlamasının en kesin sonuçlar verdiği alan olarak göze çarpmaktadır. Yeni harfler hakkında, uygulamada herhangi bir kuşku ve kararsızlık meydana gelmemiş; cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir zaman belirgin bir "geri dönüş" eğilimi başgöstermemiştir. Yeni kuşakların Batı ile iletişiminin gitgide artmasıyla, Latin temelli abecenin itirazla karşılaşma olasılığı düşmüştür. Bugün Türkiye'de, abeceyi siyasî bir sorun olarak gören ciddi bir muhalefet odağına rastlanmamaktadır. Yeniden yazılaştırmanın, bu bakımdan başarılı bir girişim olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Türkçenin yazım sorunlarının kesin olarak çözüme kavuşturulamamış olması, dil planlamasının yumuşak karnı olagelmiştir. Bileşik sözcüklerin nasıl yazılacağı, kesme (') ve düzeltme (^) imlerinin nerelerde kullanılacağı bir türlü oturtulamamış, planlamanın farklı dönemlerinde farklı kurallar belirlenmiştir. Öte yandan, yazım kuralları standartlaştırılmış olan sözcüklerin, kurala aykırı yazıldığı (dahi anlamındaki "de"/"da" bağlaç/ilgecini ayırmamak gibi) örneklerle de bolca karşı karşıya gelindiğine ve bu örnekler, her eğitim düzeyinden insanın yazılarında bulunabildiğine göre, planlamanın yazım konusunda standartlaştırma işlevini yerine getirmede yetersiz kaldığı öne sürülebilir.

Yeniden sözcükleştirme adımı; Arapça ve Farsça sözcüklerin dolaşımdan düşürülmesi ve yerlerine yeni öğeler önerilmesi yönündeki büyük seferberlikle başlamıştır. Buna karşın, dergi ve kılavuz evrelerinden istenen verim alınamadığı gibi, ortaya çıkan iletişim bunalımı da planlayıcıları düş kırıklığına uğratmıştır. 1932-1935 arasındaki özleştirmecilik eğilimi, Güneş-Dil Kuramının, dil planlamasına yeni bir yön vermesinin ardından durmuş ve bu noktadan sonra bildikleştirme eğilimi ağırlık kazanmıştır. Özleştirme, 1940'larda yeniden başlayacak ve yer yer aralıklarla, 1983'e dek TDK eliyle sürdürülecektir. Kurum, zaman içinde,

Doğu kaynaklıların yanı sıra, genel dile yerleşen Batı kaynaklı sözcüklere de karşılıklar önermiş; ancak Batı dillerinden girişlerin önüne geçememiştir. Dolayısıyla özleştirmenin en büyük darbeyi, Doğu kaynaklı sözcüklere vurduğunu söyleyebiliriz. Bu dillerden Türkçeye giren öğeler gitgide daha az kullanılır olmuş ve yerlerine bir öğenin geçip geçmemesine aldırılmaksızın, "eskimiş" olarak damgalanmıştır. Sözcüklerin, geldikleri kökene bakılarak dilden çıkarılmak istenmesi; Türkçenin sözvarlığında nicel bir azalmayı ve buna bağlı olarak anlatımda cılızlaşma, tek göstergeye aşırı yüklenme, seçenek yokluğundan aynı göstergeyi yineleme, yakın anlamlı sözcükler bulmakta güçlük çekme gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Seksen yıllık süreçte, özleştirme evrelerinden önce yazılmış yapıtları özgün biçimiyle, yardım almadan okumak hemen hemen olanaksızlaşmıştır. Türkçe, dil planlamasının devreye girişiyle, üst değişkesinde kullanılan geniş sözlükten yoksun kalmıştır. Düşünce üretimindeki kısırlığın temeli, planlama doğrultusundaki seçimlerde aransa yeridir.

Yeni sözcüklerden bir kısmı, halk nezdinde anlaşılır bulunarak kabul görürken, bir kısmı bunu başaramamıştır. Bu alanda sayısal verilere dayalı araştırmaların artması, yeniden sözcükleştirmenin hangi ölçüde başarılı olduğunu ortaya koymada önemli bir aşama olacaktır. İleride, Türkiye'deki dil planlaması çalışılırken, bu gibi somut değişkenlerin de hesaba katılmasıyla daha net sonuçlara ulaşılabilecektir. Planlamanın en büyük sıkıntılarından biri, "hedef kitle"yi yeni öğelere alıştırmak ve bunları kullanmaya ikna etmek olmuştur. Bir konuşucunun iyi bildiği ve alıştığı bir sözcüğü bırakıp yeni bir öğeyi benimsemesi kolay iş değildir. Yeni sözcüğün çağrışımsız, "öyküsüz" ve "geçmişsiz" oluşu, çoğu zaman sorun yaratacaktır. Bazen yeni sözcük, planlayıcıların öngördüğü karşılıktan saparak anlam kaymasına uğrayacaktır. Tabii, özleştirmenin dil politikasında ağırlık kazandığı dönemlerde, halkın yeni sözcükleri benimsemesi, "özgür irade"ye pek bırakılmamıştır. Resmî yazışma normları, zorunlu eğitim, zorunlu askerlik, devlet tekelindeki radyo ve televizyon yayınları, güdümlü basın ve dönemin organik aydınlarının tutumu; halkın yeni öğelere alışmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda dil planlamasını, Gramsci'nin hegemonya ve rıza üretimine ilişkin belirlemeleri çerçevesinde incelemenin, çok verimli sonuçlar doğurabileceğini düşünüyorum.

Yeni türetimlerden bazılarının, Türkçe bilen kitleler için anlaşılır olduğu savlanamaz. Bunların önerilmesinde, halka yakın bir dil normu tutturmaktan çok, dilde *etnik temizlik* yapmak niyeti ağır basmaktadır. Çoğunlukça tanınan öğelerin yok edilmek istenmesinin, Kemalist bir ilke olarak "halkçılık" iddiasını gölgelediği görülmektedir. Planlayıcılar, enerjilerini dilden öğe atmak için değil, eskileri dışlamaksızın dile öğe katmak için harcamış olsalardı, güncel Türkçenin pek çok sorunu kendiliğinden çözülebilirdi.

Yeniden sözcükleştirme, dil planlamalarında önemli aşamalardan sayılan "dilbilgiselleştirme" konusundaki girişimleri de ötelemiştir. Yazı dilinde büyük bir alt üst oluş yaşandığından, yeni Türkçenin kurallarını belirlemek ve kesinleştirmek de çetin bir göreve dönüşmüştür. Benzer biçimde, sözlük yazma işi de uzun vadeye yayılmıştır; çünkü hangi sözcüklerin benimseneceğini bekleyip görmek gerekmiştir. Kapsamlı bir sözlük ve dilbilgisi yapıtı hazırlama çalışmaları, planlamanın çok sonraki dönemlerinde olgunlaştırılabilmiştir.

Türkçe konuşucularının gündelik gereksinimlerini karşılayacak, anlaşılır, tutarlı ve standart bir terim dağarcığı oluşturma yönündeki çabalar, pek çok alanda bekleneni verememiştir. Hukukta Arapça, tıpta Latince, bilişimde İngilizce terimlerin etkisi kırılamamış; bunların yerine geniş yığınların kolaylıkla çözebileceği yeni terimler geçirilememiştir. Bilim dallarındaki uzmanların bireysel tutumları, terimlerde birlik sağlamaya yetmemektedir. Çağcıllaştırma, çoğunlukla Batı dillerinden ödünçlemeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Diliçi terim önerilerinin kullanım sıklığı ve yaygınlığı, Batılı öğelere oranla düşük kalmakta, daha çok İngilizce karşılıklar yeğlenmektedir.

Türkiye'de dil planlamasının devlet kurumları eliyle yürütüldüğü gözlenmektedir. İlk adında "cemiyet" sözcüğü geçen oluşum, bir *dernek* olduğu herhalde kurucularınca dahi unutulmuş olacak ki, daha sonra "kurum" olarak adlandırılmıştır. *Kurum* sözcüğünün, planlamanın ilk yıllarında resmî yapılanmaları tanımlamak için tasarlanmadığı ileri sürülebilir; fakat bu anlamda yerleşmesinin ardından ad değişimi gündeme gelmediğine göre, TDK'nin, resmiyet çağrışımından rahatsız olduğu söylenemeyecektir.

Türkiye'de dil planlaması, siyasî otoriteye göre biçimlenmiş; uygulamada izlenen yöntemler ve bu yöntemlerin katılığı/ılımlılığı da iktidarlarca belirlenmiştir. Devletin dile müdahalesine, bu müdahalenin gidişi, biçimi ve oranına yönelik eleştiri, itiraz ve hoşnutsuzluklar, uygulamanın ilk dönemlerinden bu yana var olsa da, bunların yüksek perdeden ve etkili biçimde dillendirilmesi, tek parti döneminin sonlarına doğru başlayabilmiştir. Ele aldığımız 1928-1938 arası kesitte, Kemalizmin ulusal kurtuluşa dayalı meşruiyetinden ve tek parti döneminin otoriter niteliğinden ötürü, reformların serinkanlı ve eleştirici bir üslupla, enine boyuna tartışılamadığını, dil devriminin de bu durumdan nasibini aldığını görmekteyiz. 1950'de yaşanan iktidar değişimi sonrasında Demokrat Parti, deyim yerindeyse ters yönlü bir dil planlamasını uygulamaya koymuş ve TDK'yi muhalif bir konuma itmiştir. 1960 askerî darbesinin ardından TDK, devlet aygıtınca yeniden önemsenir duruma gelse de, artık karşısında yeni bir itiraz cephesi vardır ve bu cephe, 1983'te askerî yönetimin, kurumun yapısını değiştirmesiyle amacına ulaşmıştır. Muktedirle iktidar dışı odaklar arasında gelişen bu güç mücadelesi, tarafların konum alışları üzerinden okunabilecek bir merkez-çevre ilişkisi olarak da incelenebilir. Elbette bu noktada vurgulanması gereken birincil husus, dil planlamasına ilişkin yaklaşımların, Türkiye siyasetinin sinir uçlarını oluşturan anaakım ideolojilerin yapılandırılmış kimlik algısı ve adanmışlıklarıyla koşut bir görünüm arz ettiğidir.

Planlamadan çıkan bir başka ilginç sonuç ise, aynı kişilerin, farklı tarihlerde, farklı düşünceleri savunduklarının anlaşılmasıdır. Bir insanın yaşam boyu tek bir yol tutturmayıp görüş değiştirmesi, şaşırtıcı bir şey değildir; ancak burada dikkat çeken, görüşlerin siyasî durum ve çıkarlarla uyumlu biçimde, *birden* değişivermesidir: Dolmabahçe ve Çankaya sofralarında en sıkı "Güneş-Dil"ci görünürken Atatürk'ün ölümünü izleyen dönemde -ne tesadüf- bu uğraştan vazgeçen; CHP *sayla*vı iken devrim yanlısı, meclis dışı kaldıkta devrim karşıtı olan, TDK üyesiyken özleştirmeciliği savunup üyelikten atılınca eleştirici tutum takınan, 12 Eylül'e dek kurumla bir derdi olmadığı halde, TDK'nin yapısı değiştirilince eski kurumu kötülemeye başlayan figürler, yakın tarihi süslemektedir. Dil devrimine ilişkin nesnel araştırmalar yapılması, belki de bu yüzden gecikmiştir. Güneş-Dil Kuramıysa, Türkiye akademisinin birkaç kalıp yargıyla geçiştirdiği bir konu olarak kalmıştır.

Son olarak, bugüne ve geleceğe ilişkin çıkarsamalarda bulunalım.

Yabancı dil ediniminin kolaylaştığı, uluslararası iletişim olanaklarının çoğaldığı bir dünyada, yerel dillerin dışarıdan öğelere açık olmasının kaçınılmaz hale geldiği görülüyor. Bunun bir "yozlaşma", "kirlenme" olarak algılanması ise, milliyetçi bir refleks olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Kanımca ödünçlemelere yaklaşımda temel belirleyici, bu sözcüklerin geniş kitlelerce iyi bilinip bilinmediği, işlevinin sarih olarak tanımlanıp tanımlanmadığı olmalıdır. Eğer yazım, sesletim ve anlam bakımlarından sorun oluşturmuyorsa, sözcüğü diliçi bir birim saymamak ve varlığını yadsımak için hiçbir sebep yoktur. Yeni kavramlar hızla ortaya çıkmakta ve hızla yayılmaktayken, her yeni gün onlarca sözcüğe Türkçe karşılık bulunmasını beklemek boş bir hayal olacaktır.

Dünyada da dillerin tekbiçimli olarak geliştirilmesinden ve bütünüyle özkaynaklar kullanılarak çağcıllaştırılmasından sonuç alınamadığı görülmektedir. Bir zamanlar her kavramı kendi kök ve ekleriyle karşılamayı âdet edinen Almanların dilleri bugün İngilizce ödünçlemelerle doludur. Bunu, aynı dil ailesi ve ortak bir uygarlık içinde bulunan iki dil arasında olağan görsek bile, sözgelimi Japonca ve Çincede yer tutan Batılı öğeler düşünüldüğünde, etkileşimin küresel ölçekte olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik, bugün dünyayı en çok etkileyen dil, aynı zamanda en çok etkilenendir de. Çok çeşitli dillerden sözleri kendine mal eden "konuksever" İngilizcenin sürekli kazandığı, buna karşılık, biricikleştirmeyi bir devlet politikası olarak yürütme çabasındaki Fransız tutuculuğununsa gün geçtikçe irtifa kaybettiği görülmektedir. Bunları söylemekle, Türkçenin kendine özgü rengini ve dokusunu yitirmesini mi savunuyorum? Elbette hayır; her dil, her değişke, hattâ her ağız, yeryüzü için bir değerdir, insan zekâsının çiçeklendiği bir alan olarak varlığını özgürce sürdürebilmelidir. Hal böyleyken, kullanıcıların istemleri doğrultusunda, doğal bir alışveriş olarak, dile dış kaynaklı söz girişini, dilsel yayılmacılıktan yahut kültürel sömürgecilikten ayırmak gerektiğini düşünüyorum. İnsanların bireysel dil kullanımlarını yargılamanın, *dil polisliği*ni mazur göstermek dışında bir getirisi olacağını da sanmıyorum.

Dil planlaması, hiç kuşku yok, bir “toplum mühendisliği” örneğidir. Birileri, başka birilerinin neyi, nasıl, hangi kurallarla yazıp söyleyeceğini belirlemekte ve yaptırım gücüne dayanarak kendi onayından geçen normları yaygınlaştırmaktadır. Bu durumda, pek çok kişinin “dil planlamaları olmasın”, “dile karışılmasın” diyeceğini varsayarak soruyorum: Olabilir mi bu? İlk bakışta, kimsenin kimseye norm dayatmadığı bir dünya, heyecan verici bir olasılık olarak önümüzde beliriyor; ancak düşüncemizi biraz derinleştirdiğimizde, yeni sorular çevremizi sarıyor: Sözgelimi terimler nasıl standartlaştırılacak, okul kitapları tutarlılığa nasıl kavuşturulacaktır? Devlet-toplum ilişkisinin saydamlıkla kurulabilmesi, siyasî süreçlere etkin katılım sağlanabilmesi, kamuoyunun bilgilenebilmesi için, belirli iletişimsel normlar kullanmak gerekli, handiyse zorunlu değil midir? Sözlüğü hazırlamak, sözcükleri tanımlamak, dilbilgisel kuralları kesinleştirmek hepten boş uğraşlar mıdır? Eğer değilse, bu işlerin biz konuşucular için birilerince, birtakım kararlar verilerek yapılmadığı söylenebilir mi? Standart kullanım belirlendikten sonra, bunların hukuk, eğitim, yayıncılık gibi alanlarda geçerli kılınması beklenmez mi? Bu yönde yürütülecek uygulamalar, düşük yoğunluklu dahi olsa, eninde sonunda bir dil planlaması sayılmaz mı? Dahası, siyasî otoritenin, kendi anlayışına uygun bir dilsel tutumu yaygınlaştırmak üzere harekete geçmeyeceği, karar mekanizmalarını bu yönde işletmeyeceği düşünülebilir mi? Örneğin, bugünün Türkiye’sinde bir dil planlamasının yürürlükte olmadığı savlanabilir mi? En basitinden, ilaçların tanıtım yazılarının *basitleştirilmesi* hakkında alınacak bir karar, yahut yeni onaylanan bir yasada yer alan sözcüklerin seçimi bile, dil politikasının kapsama alanına girmektedir. Dünyada yöneten-yönetilen ayrımı sürdükçe ve yönetenler, dil kullanımında bağlayıcılığı olan yeni eylemlere giriştikçe, dil planlaması da ister istemez söz konusu olacaktır. Bu durumda dile yönelik müdahaleleri benimsememek, bunların var olmasını önleyemeyecektir. Tıpkı “şiddete karşıyım” demenin, devlet güçlerinin “orantısız” şiddetini önlemeye yetmemesi gibi. Fishman’ın deyişiyle “politikasızlık politikası” (İng. *“no policy” policy*), yerleşik durumun ve ondan yararlananların lehine verilmiş sessiz bir oy olacaktır.[517] Dolayısıyla “başka bir dünya”nın olabilirliğine inanmak gibi, güçlünün karşısında duracak *alternatif* bir planlamadan yana olmak, daha yerinde bir tutum gibi geliyor bana.

---

[517] Fishman, **Do Not...** , s.125.

Günümüz dünyasında dil planlamalarının, devletdışı/sivil yapılanmalarca, değişik ereklerle yürütüldüğüne de tanık olunmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde on yıllardır, dildeki ayrımcı/dışlayıcı öğelerin, ezilen kimlikler lehine ayıklanması ve kullanımdan düşürülmesini hedefleyen bir "siyasî doğruculuk" (İng. *politically correctness*) eğilimi vardır; yönetici katman ve medya düzleminde sürdürülmektedir. Daha hafif şekilde olmakla birlikte, bu tür bir mücadele Türkiye'de de verilmektedir. Feminist hareket "bayan" sözcüğünün "kadın" yerine kullanılmasına tepki göstermektedir. "Cinsel tercih" yerine "cinsel yönelim", "travesti" yerine "trans birey", "bilim adamı" yerine "bilim insanı" gibi kullanımların yeğlenmesi, çeşitli kitle örgütlerince önerilmekte, böylelikle toplumdaki erkek egemen ve heteronormatif bakışın dile yansıması silinmek istenmektedir. Görüldüğü gibi dil planlaması, farklı düzlemlerde işlevsel olabilmektedir.

Dil planlaması modelleri çoğunlukla *ideal* kullanıcı/benimseyici tahayyül edilerek kurulur. Oysa yaşam, pi sayısının üç alındığı ya da sürtünme kuvvetinin önemsiz sayıldığı sınav sorularının aksine, kusursuz çözümler getirilebilecek bir ortam sunmaz. Zaten, Cooper'ın da değindiği gibi, ideal bir dünyada, iletişim sorunları da olmayacaktır ki dil planlamasına gerek duyulsun.[518] Dil öyle büyük bir denizdir ki, ne kadar azmedilirse edilsin, rotaları saptıracak, hesapları boşa çıkaracak, parlak önerileri tuzla buz edecek fırtınaların, alaboraların yaşanması olasıdır. Yeni koşulların, toplumsal beklentileri değiştirebileceği de her zaman akılda tutulmalıdır.

Biz bu tez kapsamında, Türkiye'deki dil planlamasının adım ve anahatlarını izleyerek yolculuğumuzu tamamladık. Bunca terim ve tanım içinde nereden gelip nereye gittiğimizi karıştırmamak için, son bir not olarak, Ankara'dan bir adres tarif edeyim: Yolunuz Eryaman'a düşerse, *Birinci Meşrutiyet Caddesi*nden sola sapınca *Dil Devrimi Caddesi*ni göreceksiniz, sakın şaşırmayın.

---

[518] Cooper, **a. g. y.** , s.42.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

ÂFETİNAN, A, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye** (çev. Sedat Cem Karadeli), 4. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (çev. Yavuz Alogan), 11. basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.

AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, birleştirilmiş 3 baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2003.

AKSAN, Doğan, **Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu**, Ankara, TDK Yayınları, 1976.

AKSOY, Ömer Asım, **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, 3. baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1973.

AKSOY, Ömer Asım, **Özleştirme Durdurulamaz!**, 3. baskı, Ankara, Dil Derneği Yayınları, 2004.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması** (çev. İskender Savaşır), 5. basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Geometri**, 4. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2000.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk, Cilt:I (1919-1920)**, onuncu basılış, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1970.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, **C.I-III,** Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1997.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, Bateş, 1984.

ATMACA, Nidai Sulhi, **Çırpınış (Türkçenin Çırpınışı)**, İstanbul, Toroslu Kitaplığı, 2004.

BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, 7. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2004.

BELGE, Murat, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 12. baskı, İstanbul, YKY, 2008.

BEŞİKÇİ, İsmail, **Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu**, 2. baskı, Stockholm, Dengê Komal Yayınları, 1986.

Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler, Müzakere Zabıtları, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1933.

C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

COOPER, Robert L., **Language Planning and Social Change**, Cambridge University Press (dijital baskı), 2000.

DE SAUSSURE, Ferdinand, **Genel Dilbilim Dersleri** (çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual, 2001.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 22. baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 2005.

Dil Dâvası, Ankara, TDK Yayınları, 1952.

ERSANLI, Büşra, **İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

FIERMAN, William, **Language Planning and National Development, The Uzbek Experience**, Berlin, Mouton de Gruyter, 1991.

FIRAT, M. Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 2. baskı, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1961.

FISHMAN, Joshua A., **Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas within Corpus Planning in Language Policy**, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 2006.

GELLNER, Ernest, **Uluslar ve Ulusculuk** (çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan), İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları** (haz. Mehmet Kaplan), 5. baskı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1978.

HATİBOĞLU, Vecihe, **Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi**, 2. baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1981.

HEID, Uriel, **Türkiye'de Dil Devrimi** (çev. Nejlet Öztürk), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

HIRSCH (HİRŞ), Ernst E., **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi, Cilt:I**, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları: No.211, 1998.

İPEKÇİ, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, genişletilmiş 1. basım, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.

İMER, Kâmile, **Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

İNALCIK, Halil, **Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme**, 2. baskı, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2005.

KAPLAN, Robert B. ve Richard B. Baldauf Jr, **Language Planning from Practice to Theory**, Clevedon, Multilingual Matters, 1997.

KINROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu** (çev. Necdet Sander), 12. baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.

KÖKSAL, Aydın, **Bilişim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1981.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (çev. Metin Kıratlı), 10. baskı, Ankara, TTK Yayınları, 2007.

LEWIS, Geoffrey, **Trajik Başarı - Türk Dil Reformu** (çev. Mehmet Fatih Uslu), 2. baskı, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2004.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, 20. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

NİŞANYAN, Sevan, **Yanlış Cumhuriyet, Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru**, 7. basım, İstanbul, Everest Yayınları, 2012.

Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu, Ülkü, tarihsiz.

ORWELL, George, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört** (çev. Nuran Akgören), 25. basım, İstanbul, Can Yayınları, 2009.

ÖZDEMİR, Emin, **Öz Türkçe Üzerine**, Ankara, TDK Yayınları, 1969.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu, **"Turan"dan "Bozkurt"a - Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)** (çev. İsmail Kaplan), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

ÖZERDİM, Sami N., **Harf Devriminin Öyküsü**, Ankara, TDK Tanıtma Yayınları, 1962.

PARLATIR, İsmail ve Nurullah Çetin, **Şinasî**, Ankara, Ekin Kitabevi, 2005.

Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük (yay. R. Avery vd.), 16. baskı, İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1989.

SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

STEVENS, Jacqueline, **Devletin Yeniden Üretimi** (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

Sürekli Türk Dili Kurultayı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

ŞAVKAY, Tuğrul, **Dil Devrimi**, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002.

TEKİN, Talât ve Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri - Giriş**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 1999.

TRASK, R. L., **Language and Linguistics, The Key Concepts** (yay. Peter Stockwell), New York, Routledge, 2007.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk ve Ulusal Dil**, Ankara, TDK Yayınları, 1981.

Türk Dil Kurumunun 40 Yılı, Ankara, TDK Yayınları, 1972.

Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu, İstanbul, Devlet Basımevi, 1935.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (6 cilt, birleştirilmiş tıpkıbasım), 3. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2009.

UYGUR, Nermi, **Dilin Gücü**, İstanbul, YKY, 2005.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı - Tezler, Müzakere Zabıtları, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 2000.

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual, 2002.

VARDAR, Berke, **Dil Devrimi Üstüne**, İstanbul, Yankı Yayınları, 1977.

VASSAF, Gündüz, **Cehenneme Övgü - Gündelik Hayatta Totalitarizm** (çev. Z. Gencosman - Ö. Madra), 23. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

WARDHAUGH, Ronald, **An Introduction to Sociolinguistics**, 5. baskı, Oxford, Blackwell, 2006.

Yazı Devrimi, Ankara, TDK Yayınları, 1979.

Yeni Tarama Sözlüğü (düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara, TDK Yayınları, 1983.

YÜCEL, Tahsin, **Dil Devrimi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968.

ZÜLFİKAR, Hamza, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, AKDTYK TDK Yayınları, 1991.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** (çev. Yasemin Saner), 27. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

2. DERGİLER VE MAKALELER

AKGÜN, Seçil, "Türkçe Ezan", **AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1980, C.13, S.24, s.105-113.

AKSAMAZ, Ali İhsan, "Laz Kültürel Kimliğini Yaşatma Çabaları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik**, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.924-926.

ATAY, Falih Rıfkı, "Notre Reforme Linguistique", **La Turquie Kamâliste**, 1935, S.7, s.1-5.

ATILGAN, Gökhan, "Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar", **Praksis**, 2009, S.21, s.47-76.

BALÇIK, M. Berk, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik**, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.777-787.

BİNGÖL, Yılmaz, “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2004, C.59, S.1, s.27-58.

BOESCHOTEN, Hendrik, “The Turkish Language Reform Forced into Stagnation”, **Undoing and Redoing Corpus Planning** (yay. Michael Clyne), Berlin, Mouton de Gruyter, 1997, s.357-383.

BRENDEMOEN, Bernt, “The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey”, **Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft - I** (yay. György Hazai), Wiesbaden, Otto Harassowitz, 1990, s.454-493.

ÇAĞAPTAY, Soner, “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik**, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.245-262.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, “{-sAl-} Eki Üzerine”, **Çağdaş Türk Dili**, 2001, S.166, s.442-448.

DİLÇİN, Cem, “Cumhuriyet Döneminde Yeniden Canlandırılan Türkçe Sözcükler”, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı**, AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayını, 1974, s.99-103.

DİLÇİN, Cem, “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1980-81**, Ankara, TDK Yayınları, 1983, s. 23-38.

DÜNDAR, Fuat, “Millî Ezber: Saf Türk-Karışık Öteki”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:4, Milliyetçilik**, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.893-900.

EROĞUL, Cem, “Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1994, C.49, S.3-4, s.119-148.

FERRAROTTI, Franco, “Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri”, Federico Mayor, Augusto Forti (der.), **Bilim ve İktidar** (çev. Mehmet Küçük), 10. baskı, Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000, s.41-68.

FISHMAN, Joshua A., “Sociolinguistics”, **Handbook of Language and Ethnic Identity** (yay. J. A. Fishman), New York, Oxford University Press, 1999, s.152-163.

İLHAN, Attilâ, “Dilin Kemiği Var”, **İleri: İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi**, 2002, S.8, s.n.y.

İMER, Kâmile, “Dilbilim Açısından ‘Doğru-Temiz-Güzel Türkçe Kullanımı’ ve ‘Türkçenin Aşırılığa Kaçmadan Kullanılması’ ”, **Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı** (yay. E. Ateşman, E. Ceylan, B. Erdağı), Ankara, TRT Yayını, 1999, s.41-47.

İMER, Kâmile, “Nasıl Bir Dil Planlaması Gereklidir?”, **Türkçenin Zenginleştirilmesi Kurultayı, Bildiriler - Tartışmalar** (yay. Hikmet Altınkaynak), İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 2000, s.86-91.

İMER, Kâmile, “Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma”, **Türkoloji Dergisi**, 1973, C.5, S.1, s.175-190.

“İskân kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, 1934, C.13, s.781-794.

KARAL, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TTK Yayınları, 2001, s.7-96.

KAVCAR, Cahit, “Atatürk’ün Kültürel Alanda Yaptığı Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 1981, C.14, S.1, s.31-39.

KLOSS, Heinz, “ ‘Abstand Languages’ and ‘Ausbau Languages’ ”, **Anthropological Linguistics**, 1967, C.9, S.7, s.29-41.

KUBİLAY, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, 2004, C.2, S.2, s.55-86.

LANDAU, Jacob M., “The First Turkish Language Congress”, **The Earliest Stage of Language Planning: The “First Congress” Phenomenon** (yay. Joshua A. Fishman), Berlin, Mouton de Gruyter, 1993, s.271-292.

“Lozan sulh muahedesinin kabulüne dair kanunlar”, **Kanunlar Dergisi**, 1339 (1923), C.2, s.2-98.

NAMAL Yücel ve Tunay Karakök, “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 2011, C.1, S.1, s.27-35.

ÖLMEZ, Mehmet, “*Ülkü* ve Dil Yazıları”, **Kebikeç**, 1996, S.3, s.143-160.

PATTEN, Alan, “Political Theory and Language Policy”, **Political Theory**, 2001, S.5, s.691-715.

SAYILI, Aydın, “Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, 3. baskı, Ankara, AKDTYK TTK Yayınları, 2001, s.325-599.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, “1920 Öncesinde Rus Azerbaycan’ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası” (çev. Sadettin Gömeç), **AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2003, C.22, S.34, s.175-182.

TAŞKIN, Yüksel, “Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt:2, Kemalizm**, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.419-424.

TEKİN, Saadet, “Dr. Reşit Galip ve Üniversite Reformu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, 1992, C.1, S.2, s.179-211.

TEKİN, Talât, “Atatürk ve Türk Dilinde Reform”, **Erdem**, 1988 (1990), C.4, S.12, s.1023-1043.

TEKİN, Talât, “Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı”, **Türk Dili**, 1978, S.326, s.590-594.

“Teşkilatı esasiye kanununun bazı mevaddının tavzihan tadiline dair kanun”, **Kanunlar Dergisi**, 1339 (1923), C.2, s.125.

TONGUL, Neriman, “Türk Harf İnkılâbı”, **AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2004, S.33-34, s.103-130.

Türk Dili, Eylül 1934, S.8.

Türk Dili, Haziran 1935, S.12.

TÜRKSEVEN, Ali, “Dil Yürüyor, Yürüyecek”, **Çağdaş Türk Dili**, 2003, S.185-186 (Özel Sayı), s.209-211.

WILLIAMS, Maynard Owen, “Turkey Goes to School”, **National Geographic**, 1929, C.LV, S.1, s.94-108.

YASTI, Mehmet ve Bekir Direkci, “Yazım Kılavuzu’nda Tespit Edilen Tutarsızlıklar Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, **Turkish Studies**, 2010, C.5, S.1, s.1420-1436.

YEĞEN, Mesut, “Türk Devlet Söylemi ve Cumhuriyet Kurumları”, **Mürekkep**, 1995, S.5, s.37-46.

YEĞEN, Mesut, “Türk Tarih Tezi Bir Kaza An’ı mıdır?”, **Mürekkep**, 1996, S.6, s.19-24.

3. YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

ALGAN, Hamdiye, **Halkevlerinde İnkılâp Temsilleri (1932-1951)**, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

CUCUNEL, Hakan, **Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katkısı**, AÜ SBE Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

DİKİCİ, Ali, **Early Republican Reforms from the Perspective of Elite vs. the People, with Particular Reference to the Alphabet and Language Reforms**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

DÖNMEZ, Havva, **On Context of Turkish Language Revolution, Turkish Collective Memory**, Fatih Üniversitesi SBE Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

HAAV, Kristi, **What Are the Repercussions of Using Language as a Political Tool by Nationalist Elites?**, Central European University Nationalism Studies Program Yüksek Lisans Tezi, Budapeşte, 2006.

KOÇAK, Orhan Kemal, **Türkiye'de Reform Geleneği Açısından Dil ve Yazı Sorununun Dönüşümü ve Harf Devrimi**, Marmara Üniversitesi SBE İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

OKUR, H. Sıla, **Doğum Günü 26 Eylül: Ulus İnşası Sürecinde Bir Kutuplaşma Ekseni Olarak Türk Dil Devrimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE Kültürel İncelemeler Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

ORHAN, Salim, **Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye'de Uygulamaları**, AÜ SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

ÖZTÜRK, Ali Özgün, **Dil Devrimi Sonrası Türkiye Türkçesine Giren Türkçe Kelimelerin Söz Varlığına Etkileri**, Gazi Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi, Ankara, 2008.

PARLAK, Bahadır, **Türkiye'de Ortaöğretimde Yabancı Dille Eğitim Uygulamasının Tarihsel Süreci (1955-2004)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

UNAT, Kadri, **Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği (1945-1955)**, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

YENİŞAN, Ayça, **Tarih Boyutu İçinde Alfabe Sorunu ve Türk Harf Devrimi (1839-1929)**, Osmangazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Eskişehir, 2005.

4. GAZETELER

"70 Radyo - Zonguldak'ta kurultay müzakeratı dikkatle takip ediliyor", **Akşam**, 30.09.1932, s.6.

ATAY, Falih Rıfkı, "Dil Bayramı", **Ulus**, 26.09.1936, s.1.

Akşam, 11.10.1932, s.1.

"Amca Beye göre...", **Akşam**, 28.09.1932, s.3.

"Atatürkün bir kayırmaları - Matbuat cemiyeti, 'Basın kurumu' oldu", **Zaman**, 30.11.1934, s.1-2.

BALİ, Rıfat, N., "Vatandaş Türkçe Konuş!", **BirGün**, 22.06.2006.

"Bugün Dil Bayramı", **Ulus**, 26.09.1936, s.1.

"Cep Kılavuzu Çıkacak", **Ulus**, 29.06.1935, s.1.

"Dil inkılabı - Gazetecilikle matbaacılıkta kullanılan sözler derleniyor", **Akşam**, 14.10.1932, s.2.

"Dil yazılarımız üzerine bir broşür", **Ulus**, 10.11.1935, s.1.

"Gazi Hz.nin gazetecilerden bir dilekleri", **Zaman**, 18.11.1934, s.1.

" 'Güneş-Dil' Teorisinin esaslarına kısa bir bakış", **Ulus**, 28.11.1935, s.1.

"Her tarafta derleme hareketleri çalışıyor", **Akşam**, 07.10.1932, s.2.

“Kılavuz için dersler”, **Ulus**, 10.05.1935, s.2.

“Maarif vekilinin beyanatı”, **Akşam**, 09.10.1932, s.1.

“Malî vaziyetimiz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29.10.1923 (1339), s.1.

“Mutlu bir gün: Dil Bayramı - Bugün bütün memlekette dil inkılâbımız tezahüratla kutlulanacak”, **Cumhuriyet**, 26.09.1936, s.2.

“Osmanlıca ile ilişiğimiz bir an evvel kesilecek”, **Akşam**, 27.09.1932, s.1.

ONAT, Naim, “Yeni Güneş-Dil Teorisi”, **Ulus**, 22.11.1935, s.1.

“Öz Türkçe”, **Zaman**, 20.11.1934, s.1.

“Öz Türkçe ile - Öz Türkçenin Bir iyiliği”, **Zaman**, 21.11.1934, s.1.

R., “Öz dil yolunda”, **Zaman**, 23.11.1934, s.3.

Resmî Ceride, 02.01.1926, S.260.

Resmî Ceride, 22.04.1926, S.353.

Resmî Gazete, 28.05.1928, S.900.

Resmî Gazete, 24.11.1928, S.1048.

Resmî Gazete, 04.12.1932, S.2268.

Resmî Gazete, 09.07.1948, S.6953.

“Resmî dairelerde öz Türkçe - Dünden itibaren yeni kelimeler kullanılıyor”, **Zaman**, 22.11.1934, s.3.

“Soy adı - Memurlara soy adı almaları bildirildi”, **Zaman**, 19.11.1934, s.3.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1928, C.5.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1932, C.10.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1934, C.25.

TBMM Zabıt Ceridesi, 10.06.1935, C.4.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1935, C.6.

“TRT’de, ‘Ecevit Sözcükleri’ Yasak”, **Milliyet**, 10.01.1985, s.3.

“Ulus’un dil broşürü”, **Ulus**, 11.11.1935, s.1.

“Ulus’un Dil Yazıları”, **Ulus**, 2.11.1935, s.1.

Vâ-Nû, “Türk dili ve ‘Kuş dili’ ”, **Akşam**, 08.10.1932, s.3.

5. ÇEVRİMİÇİ KAYNAKLAR

http://bianet.org/bianet/azinliklar/136627-vasiliadis-resmi-ilan-rumlar-icin-cok-onemli (01.05.2013).

http://ia600303.us.archive.org/9/items/altaichieroglyph00condrich/altaichieroglyph00condrich.pdf (10.05.2013).

http://www.isteataturk.com/haber/5547/afet-inana-yazdigimektup-1936 (14.03.2013).

http://www.mehmetseriffirat.com/?page_id=2 (20.02.2013).

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html (01.05.2013).

http://www.nihal-atsiz.com/yazi/bozulanturkce-h-nihal-atsiz.html (22.05.2013).

http://www.tdkkitaplik.org.tr/ (01.03.2013).

http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm (30.04.2013).

http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm (30.04.2013).

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (30.04.2013).

6. KONUŞMA KAYITLARI

BORATAV, Korkut, “Pertev Naili Boratav 100 Yaşında!” etkinliği konuşması, 19.02.2007.

ÖZET

Toplumsal ve İletişimsel Bir Dönüşüm Uygulaması:
Kemalist Türkiye'de Dil Devrimi

Türkiye'de konuşulan dillere ilişkin kararlar ve girişimler, Kemalist reform tasarımının dikkate değer bileşenlerindendir. Atatürk yönetimindeki ülkede uygulanan dilsel dönüşüm, uluslararası alanyazınında geliştirilen *dil planlaması* kavramıyla örtüşen özellikler taşımaktadır. Dilsel benzeştirme ve yaygınlaştırma süreçleriyle tekdilli bir toplum düzeni kurulması, Türkçenin ikideğişkeli görünümünün sona erdirilmesi, Latin temelli abecenin benimsenmesi ve sözvarlığının yenilenip çağcıllaştırılması; bu dönüşümün başlıca uğraklarıdır. Türkçenin sözlüğünde yaşanan değişim; önce özleştirme, ardından bildikleştirme olarak nitelendirilebilecek çabalarla ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada, anılan dönemde konum ve bütünce planlamasının kapsamına giren olgular, tarihsel bir örnek olay incelemesi olarak, yeni bir model önerisiyle çözümlenmeye çalışılmıştır. Daha önce belirlenmiş terimler, Türkiye deneyimine uyarlanmış ve ek olarak, yeni kavramlaştırmalara gidilmiştir. Planlama, beş temel, bir tamamlayıcı adımda ele alınmıştır. Fishman'ın (2006) *iki kutuplu boyutlar* terimi, yöntem seçeneklerinin iki uçlu ölçeğini simgeleyen bir metafor olarak, planlamanın *anahatlar*ı şeklinde yeniden adlandırılmıştır. Tez boyunca, Türkiye'de "dil devrimi"nin, siyasî otorite eliyle yürütülen ve yönetici seçkinlerin ideolojik tutumundan ayrı düşünülemeyecek bir uygulama olduğu açıklanmıştır. Türkiye'deki dillere, özel olarak da Türkçeye yönelik düzenlemelerin, toplumsal ve iletişimsel sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kemalizm, dil devrimi, dil planlaması, Türkçe, yazı devrimi, özleştirme, Güneş-Dil Kuramı.

ABSTRACT

An Implementation of a Social and Communicative Transformation: Language Reform in Kemalist Turkey

Decisions and attempts related to the languages spoken in Turkey are the significant compounds of Kemalist reform envisagement. The linguistic transformation implemented in the country that was under Atatürk’s rule has qualifications matching the concept of *language planning*, developed in the international literature. Settlement of a monolingual social order through the processes of linguistic assimilation and spread, obliteration of the diglossic aspect of Turkish, adopting a Latin based alphabet and modernization of the vocabulary by renovation are the major moments of this transformation. The change occurred in the lexicon of Turkish came out with the efforts which can be characterized as purification first, and then vernacularization. This study tries to analyze the facts included in the scope of status and corpus planning in the aforementioned period as a historical case study, offering a new model. The terms which were already defined have been adjusted to the Turkish experience and additively, new conceptualizations have been made. The planning has been examined in five main and one supplementary steps. Fishman’s (2006) term, *bipolar dimensions*, has been renamed as *mainline tracks* of the planning, a metaphor symbolizing the dichotomous scale of methodical selections. It has been expounded throughout the thesis that the “linguistic revolution” in Turkey is an implementation that is carried out by political authority and is indissociable from the ideological attitude of ruling elites. The social and communicative results of the regulations with regard to the languages in Turkey, particularly Turkish, have been evaluated.

Keywords: Kemalism, language reform, language planning, Turkish, alphabet reform, purification, Sun-Language Theory.